

ظَلَمَ اللَّهُ ظُلْمًا قَدِ اتَّخَذَ

ТАТАРЫ
НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

1-2.1993

بسم الرحمن الرحيم

Салым алейкум, спадаары і спадаарыні,
супляменнікі-татары і браты-мусульмане !

Здарылася так, што ў першым квартале 1993 г. "Байрам" не быў надрукаваны. Цяпер, калі на тое будзе воля Аллага, выйдзе кніга "Большая па аб'ёме. Мы пазначаем яе нумарамі I і 2.

Мусульмане ўсяго свету выхтуюць да вялікага свята — Курбан-Байрама, якое святкуюцца некалькі дзён і пачынаецца 10 зуль-хадджа (зіль-хадджа). Паводле арабскага мусульманскага календара гэта будзе 31 мая, а паводле турацкага мусульманскага календара — 1 чэрвеня. У Менску 31 мая, у 1991 чэрвеня адбудзецца вялікае святочнае маленне. Адбудуцца маленні ва ўсіх мусульманскіх джаміятах Беларусі.

Наступленне свята па традыцыі абвешчаецца ў Саудаўскай Аравіі і перадаецца гэта радасная звестка па радыё. Нават незнаёмыя паміж сабою мусульмане ў гэты час трапляюць у сяброўскія аб'яднанні. Родным і сябрам выказваюць найлепшыя пажаданні.

У гэтым нумары мы змяшчам невялікія артыкулы пра радасныя падзеі ў жыцці нашых мусульман: мусульманскі мухайам — лагер у Стайках, пра арганізацыю першай мусульманскай абшчыны на Беларусі, пра навукова-папулярную кнігу аб беларускіх татарых, пра навукова-практычную канферэнцыю ў Менску, якая адбылася 3 — 4 сакавіка (26 — 27 сакавіка 1993 г.).

Дзеці, дарослыя, нават пажылыя татары вучацца чытаць і пісаць арабскімі літарамі, бяруць у рукі Свяшчэнны Кур'ан, Хамаіл, нашы старадаўнія кнігі — Аль-Кітабы. Па просьбе смілавіцкіх татару мы друкуем суру Я-Сін — вельмі неабходную для кожнага мусульманіна.

Лісты з артыкуламі, заўвагамі, прапановамі для "Байрама" шліце на адрас арганізатара квартальніка:

220090, Менск, Лагойскі тракт, д.27, кв. 77

Якубу Якубоўскаму

НА ПРОСЬБУ СМІЛАЗІЧКА ТАТАР

Паважання мусульмане! Звичайна на перших сторонках "Гейрана" змяшчаем аят з Кур'ана. Тут павінен быў друкавальнік пераклад на беларускую мову суры Сям'я Імрана, але мы пакуць што спыняем гэтую работу. Чытачы чакаюць суру Я-Сін. Улічваем іх просьбу.

Мы перафатаграфавалі патрэбныя для нас старонкі з Хамаіла, які быў надрукаваны ў 1920-х гадах даволі вялікімі літарамі і памер старонак аказваўся падыходным для нас. Пачэра гэтая Хамаіла перыкала, таму і атрымалася не вельмі добра.

Для тых, хто толькі пачынае вывучаць арабскую графіку, а таксама і для тых, хто нешта ўжо ведае, Я-Сін друкуем беларускай графікай. Гэту вялікую, нялёгкую, але вельмі добрую справу зрабіў мусульманін родам з Кленка — Ісмаіл Александроўіч. Пільна правярну гэту транскрыпцыю, зрабіў карысныя заўвагі вучоны араб — Халіль Басюні.

Вядома, не ўсе гукі арабскай мовы маюць адпаведнікі ў беларускай мове, таму спатрэбіліся надрадковыя значкі над асобнымі літарамі, каб гучанне арабскіх гукў хопць нейкі наблізіць да беларускіх і даць магчівасць чытачам прачытаць словы больш-менш правільна.

‘а — мяккае [а], не рэзкае (гэта арабскі айн);

г — рускае прэдняе ўзгучнае [г];

ġ — беларускае [г];

д — цвёрдае [д];

э — вымаўленне як [з], але пры гэтым яскравым аказванне кроку намім зубамі;

с — вымаўленне як [с], але пры гэтым яскравым аказванне кроку намім зубамі;

т — цвёрдае [т];

х — цвёрдае [х];

ъ — знак паказвае, што пераход аднаго гук у другі не плаўны, а абрывісты;

" — знак паказвае, што наступны гук вымаўляецца пасля значнага прыпынку.

Чаму на гэты раз пераклад Кур'ана доўжым на рускай мове? Вельмі спадабаўся паэтычны пераклад В.Норавава, зроблены рытмаванай прозаю і надрукаваны ў Маскве ў кнізе пад назвай "Коран. Переводы смыслов". Понеж калі-небудзь нехта зробіць такі пераклад на беларускую мову.

سورة يس مكية وهى ثلث وثمانون آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يَس ۝ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ۝ أَنْتَ لَمْ يَلَمْسِ الْمُرْسَلِينَ ۝
عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝ تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ۝
لِتَنْذِرَ قَوْمًا مَّا أَنْذَرِ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ۝
لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝
إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلًا فَبِهِ إِلَى الْأَذْقَانِ
فَهُمْ مُكْمَقُونَ ۝ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًا
وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًا فَأَعْشَيْنَهُمْ فَهُمْ لَا يَبْصُرُونَ ۝
وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا
يُؤْمِنُونَ ۝ إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ

II
 الرَّحْمَنُ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾
 إنا نحن نحي الموتى ونكتب ما قدموا واثارهم
 وكل شيء احصيناه في امام مبين ﴿١٢﴾ واضرب
 I3
 لهم مثلا اصحاب القرية اذ جاءها المرسلون ﴿١٣﴾
 اذ ارسلنا اليهم اثنين فكذبوهما فعززنا بثالث
 فقالوا انا اليكم مرسلون ﴿١٤﴾ قالوا اما انتم الا
 بشر مثلنا وما انزل الرحمن من شيء ان انتم
 الا تكذبون ﴿١٥﴾ قالوا ربنا يعلم انا اليكم
 I6
 لمرسلون ﴿١٦﴾ وما علينا الا البلق المبين ﴿١٧﴾ قالوا
 انا تطيرنا بكم لئن لم تنتهوا لنرجمنكم
 I8
 وليمسنكم منا عذاب اليم ﴿١٨﴾ قالوا طمركم

19 - معكم ائین ذکرتم بل انتم قوم مسرفون ﴿
 و جاء من اقصى المدينة رجل يسعى قال
 يقوم اتبعوا المرسلين ﴿ اتبعوا من لا يسئلكم
 اجرا وهم مهتدون ﴿ ومالى لا اعبد الذى
 فطرني واليه ترجعون ﴿ اتخذ من دونه الهة
 ان يردن الرحمن بضر لا تغن عني شفاعتهم
 شيئا ولا ينقذون ﴿ انى اذ الفى ضلل مبين ﴿
 انى امننت بربكم فاسمعون ﴿ قيل ادخل
 الجنة قال يليت قومي يعلمون ﴿ بما غفرلى
 ربى وجعلنى من المكرمين ﴿ وما انزلنا
 على قومه من بعده من جند من السماء وما

كُنَّا مُنْزِلِينَ ﴿٢٨﴾ إِنْ كَانَتْ الْأَصْحَةُ وَاحِدَةً
 فَإِذَا هُمْ خِمْدُونَ ﴿٢٩﴾ يُحْسِرَةُ عَلَى الْعِبَادِ
 مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٠﴾
 أَلَمْ يَرَوْا كَمَا أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ
 إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا
 مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾ وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ أَحْيَيْنَاهَا
 وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا
 فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجْرْنَا فِيهَا مِنْ
 الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ
 أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَنَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ
 كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا

لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسَاخٌ مِمَّنْهُ النَّهَارُ
فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ
لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرُ
قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾
لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ
سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾ وَآيَةٌ
لَّهُمْ أَنَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفَلَكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾
وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِنْ نَشَأْ
نَغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾ الْآرْحَمَةُ
مِنَّا وَمتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٤٤﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا
بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا
 مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ انْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ
 قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا انْطَعِمُوا مِنْ
 لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾
 وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾
 مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ
 يَخْصَمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى
 أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَاذْهَبَ مِنْ
 الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَوَيْلَنَا
 مِنْ بَعَثْنَا مِنْ مِرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ
 وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً

فَاذْهَبْ جَمِيعًا لَدَيْنَا مَحْضُرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ لَا تَطْلُمُ نَفْسٌ

شَيْئًا وَلَا تَحْزُنُونَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾ إِنْ أَصْحَبَ

الْجَنَّةَ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَكِهِونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي

ظِلِّلٍ عَلَى الْأَرْشِ مَتَكُونُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ

مَا يَدْعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾ وَامْتَازُوا

الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمَجْرُمُونَ ﴿٥٩﴾ أَلَمْ أَعْهَدَ إِلَيْكُمْ بِبَنِي آدَمَ

أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٠﴾ وَإِنْ

أَعْبَدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ أَضَلُّ مِنْكُمْ

جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي

كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ أَصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ

أَرَجَلَهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى
 أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ
 نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَى مَكَتَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًا
 وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ نَعْمِرْهُ نَنْكِسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا
 يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ
 إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾ لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقِّ
 الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا
 عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَا لَهُمُ
 فَمِنْهُمْ رُكُودًا وَمِنْهُمْ يَرْكَبُ السَّيْدَةَ وَمِنْهُمْ جُوفَاءٌ
 وَمِنْهُمْ يَذُكَّ وَمِنْهُمْ يَدُكَّ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ
 وَمِنْهَا يَشْرَبُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِذَا خَشِيَ ظَنُّهُمُ الظُّلُمَاتِ
 سَأَوْا نَارًا مِّنْهُنَّ قُلُوبًا ﴿٧٤﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ

لَهُمْ جَنَّاتُ مَحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا
يَسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ
مِنْ نَطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا
وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ
يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾
الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنتُم مِّنْهُ
تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
بِقَدِيرٍ عَلَىٰ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلْقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾
إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ
وَالِيهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

АУЗЮ БІЛЛІГІ МІНАНАЙТАНІ-Р-РАДЖЫМ.
БІСМІЛЛІГІ-Р-РАХМАНІ-Р-РАХЫМ.

1. А-Сін.
2. Уа-ль Кьур"аніль хакім.
3. Іннака леміна-ль мурсалін.
4. 'Алі сиратим мустакім.
5. Танзіли-ль 'азізір-рахым.
6. Літунзіра кьаумам ма унзіра і абағум қағум рабілон.
7. Дякьад хаккаль кьауло 'али акбартіім қағум лі ю"мінун.
8. Інна джа'альна фі аунакытім атлылин қағны ілі-ль азкьані қағум мукьмахун.
9. Уа джа'альна мін байні айдытім садда-уа мін хальфітім саддан фаатһайнағум қағум лі юбсрун.
10. Уа сауаун 'алейтім аанзартағум ам лям тунзіргум лі ю"мінун.
11. Іннама тунзіру мані-ттаба 'а-з-зікра уахашия-р-рахмана більгайбі фаашһарту біматһирати-уа аджрин карім.
12. Інна нахну нухиль маута уа нактубу ма кьадламу уа абарағум уа кюлля шайін ахсайнағу фі імамім мубін.
13. Уа дріо ли-ғум мабалин асхаба-ль кьар"яти із джаата-ль мурсалон.
14. Із арсалһна іляйтімуо шайні фақяззубутума фа'аззизна бісалисін фақалло інна іліткк мурсалон.
15. Кьалло ма антум ілія башарум міслона уа ма анзала-р-рахману мін шайін ін антум ілія такзібун.
16. Кьалло рабуна ауламу інна іліткк лямурсалон.
17. Уа ма 'алейна ілія-ль балтагуль мубін.
18. Кьалло інна татайярна біккүм лі іль-лям тантағу лянарджуман-наком уа лямассаннаком мінна 'азябун алім.
19. Кьалло таірукк ма"аком аін зуккіртүм бал антум кьаумум мусрыдун.
20. Уа джаа мін акьса-ль мадынати раджулон яс'а кьаля якьаумі-т-табіуль-мурсалін.
21. Іттабіу ман лі яс'алоккүм аджра-уа ғум мүғтадун.

22. Уа малія ля аубуду-ль-лязі фатарані уа іляігі тўрджаун.
23. Ааттахызу мін дунігі алігатан і-юрідні-р-рахману бідур-
рыль-ля тугні анні шафа атуғум шафа-уа ля юнкызун.
24. Інні ізаль-ляфі далалим мубін.
25. Інні аманту біраббікюм фасмаун.
26. Кыляд хулиль джанната кьаля ялеїта кьаумі яулямун.
27. Біма гафаралі раббі уа джа'альяні міна-ль мўкрамін.
28. Уа ма анзальна 'али кьаумігі мін баудиғі мін джундым
міна-с-самаі уа ма кюнна мунзілін.
29. Ін кьнат ілля сайхата-уа хьдтан фаїза ғум хамідун.
30. Яхасратан 'али-ль исады ма я"тығім мір-расулін ілля кьну
бігі ястағзіун.
31. Алім ярау кьм ағлякьна кьаблығум міна-ль кьуруні аннағум
іляігім ля ярджун.
32. Уа ін кьолу-ль лямма джаміу-ль лдаіна мўхдарун.
33. Уа аяту-ль ляғуму-ль арду-ль майтату ах"лінаға уа ахраджна
мінға хасбан фамінту я"кьлун.
34. Уа джа'альна фіға джаннатім мін пахыліу-уа аубаі-уа
фадждарна фіға міна-ль уун.
35. Лія"кьлу мін барарығі уа ма 'амілятту айдігім афаля яшкурун.
36. Сьохана-ль-лязі халыкта-ль азыуалжа кьллыға мимма тумбіту-ль
арду уа мін анфусігім уа мимма ли яулямун.
37. Уа аяту-ль ляғуму-ль ләйло насляху мінту-н-пағара фаїза
ғум мўзлімун.
38. Уа-ш-шамсу таджри лімустакьарри-ль-ляға зәлікя такьдыру-ль
'азізі-ль 'алим.
39. Уа-ль кьамара кьадларнағу маназілы хатта 'ада кьльурджуні-ль
кьадім.
40. Ля-ш-шамсу яноағи ляға ан тўдрыкя-ль кьамара уа ля-ль ләйло
сабікьун-пағарн уа кьолуу фі фалыкй-лсбахун.
41. Уа аяту-ль ляғум анна хамальна зуррийятағум філь фўлькі-ль
машхун.
42. Уа халыкьна ляғум мін міслігі ма яркьбун.
43. Уа ін наша"нутрыкьгум фаля сарыха ляғум уа ля ғум кьнказун.

44. Ілля рахматам-мінна уа мата'ан іляхын.
45. Уа іза кыля лятуму-т-таку ма байна айдыком уа ма хальфа-
кком ля'алляком турхамун.
46. Уа ма та"тыгім мін аятым мін аяты раббігім ілля кяну
муурыдын.
47. Уа іза кыля лятум анфікыу мінма разакыакыму-л-лагу кыля-ль
лязіна кяфару ліллязіна аману аятыму малляу яшаул-лагу
ат'амагу ін аятым ілля фі'далялім-мубін.
48. Уа якыулюна мата газа-ль уауду ін кянтум садкын.
49. Ма янзурона ілля сайхатау-уахыдатан та"хузугум уа гум
яхыссымун.
50. Фаля ястатыуна таусыятау-уа ляіляаглігім ярджун.
51. Уа нуфіха фис-сури фаізагум міна-ль аджджі іля раббігім
янсілон.
52. Кыало явайляна мам ба'асана мін-маркыадына газа ма уа
'адар-рахману уа садакыа-ль мурсалон.
53. Ін кянат ілля сайхатау уахыдатан фаіза гум джаміуль
лядайна мухдарун.
54. Фалыума ля тузляму нафсун шайа-уа ля туджауна ілля ма
кянтум таумалон.
55. Інна асхабаль джаннат-ль юма фі'шугулін факігун.
56. Гум уа азьюаджугум фі'зылялін 'алы-ль араікі муттакіун.
57. Лятум фіта факігату-уа лятум ма ялдаун.
58. Салымун кыаудам мір-раббір-рахым.
59. Уа мтазу-ль юма айюгалы мужрымун.
60. Алям аугад ілейким ябани адама алыля таубуду-и-майтана
іннагу ляким адуввум мубін.
61. Уа аніубуду ні газе сыратум мустакым.
62. Уа лякыад адалля мінком джыбіллян кясыран афалля тахыгу
таукылон.
63. Газігі джаганнаму-ль ляты кянтум ту'адін.
64. Іслугаль юма біма кянтум такфурун.
65. Алыума нахыму 'алы афвагігім уа тукаллімуна айдыгім уа
ташталу арджулугум біма кяну якысібу.
66. Уа лгу нашау лятамасына 'алы аюнугім фастабакы-с-сырата
фатна юбсырун.

67. Уа лѣу наѣау лѣмасахнагум 'алѣ макѣнатыгѣм фѣма-с тѣтау
мудѣйѣу-уа лѣ ярджѣун.
68. Уа ман-ну 'аммѣргѣу нунаккѣсгѣу фѣль хѣлькѣн афѣлѣ 'ѣукѣылѣон.
69. Уа ма 'аллѣмнагѣу-ш-шѣура уа ма ѣнбѣгѣн лѣгѣу ѣн гѣува ѣлѣ
ѣѣкруу уа Кѣур"ѣнум мѣбѣн.
70. Лѣѣнѣѣра ман кѣна хѣѣѣу-уа ѣхѣккаль кѣѣуло 'алѣ-ль кѣѣѣрѣн.
71. Ауѣлѣм ѣрѣу ѣнна хѣлѣкѣналѣгѣм мѣмѣа 'ѣмѣлѣт ѣѣдѣна ѣнѣ 'ѣ
мау фѣгѣм лѣгѣа мѣлѣкѣн.
72. Уа ѣаллѣлѣнагѣа лѣгѣм фѣмѣнѣа ракѣбѣутѣм уа мѣнѣа ѣ"кѣулѣн.
73. Уа лѣгѣм фѣгѣа мѣнѣфѣу уа мѣлѣрѣнѣу афѣлѣ ѣнѣкѣрѣун.
74. Уа-т-тѣхѣзѣу мѣн дѣнѣ-л-лѣгѣ ѣлѣгѣтѣаль лѣ 'аллѣгѣм ѣнѣсарѣун.
75. Лѣ ѣстѣтѣуна нѣсрагѣм уа гѣм лѣгѣм дѣѣндѣм мѣхѣларѣун.
76. Фѣлѣ ѣхѣнѣкѣа кѣѣулогѣм ѣнна нѣулѣму мѣ ѣсѣрѣуна уа мѣ
ѣулѣнѣун.
77. Ауѣлѣм ѣрѣль ѣнѣѣнѣу ѣнна хѣлѣкѣнагѣу мѣн нѣтѣѣтѣн фѣѣѣа
гѣува хѣсѣмум-мѣбѣн.
78. Уа дѣраѣа лѣна мѣѣѣлѣу уа нѣѣѣа хѣлькѣагѣу кѣѣлѣ мѣѣѣх'ѣлѣ
нѣѣѣа уа гѣнѣ рѣмѣн.
79. Кѣѣль ѣх"ѣѣѣаль лѣѣѣ ѣнѣѣѣѣа ѣуѣѣлѣ мѣррѣтѣу-уа гѣува ѣѣѣлѣ
хѣлькѣн 'ѣлѣм.
80. Аллѣѣѣ дѣѣѣлѣ лѣѣѣм мѣна-ш-шѣдѣѣѣ-ль ѣхѣлѣрѣ нѣрѣн фѣѣѣа
ѣнѣм-мѣнѣу тѣкѣдѣун.
81. Ауѣлѣѣѣ-ль-лѣѣѣ хѣлѣкѣа-с-сѣѣѣѣѣтѣ уа-ль ѣрѣѣ ѣѣѣѣѣѣрѣн
'ѣлѣ ѣн ѣхѣлѣкѣа мѣѣлѣгѣм ѣѣлѣ уа гѣува-ль хѣллѣѣу-ль 'ѣлѣм.
82. ѣнна мѣмрѣгѣу ѣѣѣ ѣрѣѣѣ шѣѣѣн ѣѣ-ѣѣѣлѣ лѣгѣу кѣн фѣѣѣн.
83. Фѣѣѣѣѣѣѣ-льлѣѣѣ ѣѣѣѣѣ мѣѣѣѣѣу кѣллѣ шѣѣѣѣ-уа ѣлѣѣѣѣ
тѣрдѣѣун.

КУР " А Н

Сура Йа - С и н

Во имя Аллаха, Милостивого, милосердного !

- I. Йа— Син
2. В знак Кур"ана, исполненного мудрости (Господней), —
3. Поистине стоишь в одном ряду с посланниками Бога ты,
4. На праведной стезе.
5. И в этом — откровение, ниспосланное Им,
Кто Всемогуц (над всем)
И милосердия исполнен.
6. Чтоб мог ты тех предостеречь,
Отцы которых, не приняв предупреждений Наших,
Остались глухи ко знамениям Аллаха.
7. Господне Слово оказалось справедливым,
Карая большинство из них за то,
Что отвергали веру.
8. В кольцо Мы заточили шеи их
До самых подбородков
И приковали руки к этому кольцу,
Лишая власти их и зреть и воспринять.
9. Над головой у них, и за спиной, и перед ними
Мы возвели (высокие) преграды,
Чтобы лишить возможности им видеть.
10. И ту же кару понесут они,
Пошлешь ты им предупреждение или нет, --
В Аллаха не уверуют они.
- II. Предостеречь ты можешь только тех,
Кто следуют Писанию святому,
И хоть не зрят, но поклоняются Аллаху.
Ты весть прекрасную им должен сообщить,
Что ждет прощенье их и высшая награда.

12. Мы жизнь мертвым возвратим,
И счет ведем тому,
Что в жизни ближней эти люди совершили,
И что оставили (в сей жизни) за спиной,
И это все Мы в ясной Книге поместили.
13. Ты изложи им притчу о жителях селения^x
И вот явились к ним посланники Господни.
14. Мы к ним отправили двоих,
Но их они отвергли.
На помощь им Мы третьего послали,
И людям молвили они:
"Поистине мы к вам Аллахом посланы сюда".
15. Но жители сказали им:
"Всего лишь люди вы, подобные всем нам.
И никакого откровения не дал вам Милосердный,
Несете вы одну лишь только ложь".
16. Они (посланники) сказали им:
"И все же знает наш Господь,
Что с миссией Его мы к вам пришли, --
17. На нас возложено вам ясное посланье передать".
18. Они ж ответили:
"Мы в вас увидели зловещую примету,
И если вы не прекратите (миссии своей),
Мы забросаем вас камнями,
И нами уготовано для вас мучительное наказание".
19. (Посланники) так отвечали:
"При вас останутся зловещие приметы,
Коль наши увещания бесплодны.
Поистине вы преступили все пределы".
20. И прибежал из самой удаленной части человек,
И возгласил: "О люди !
Прислушайтесь к посланникам Аллаха !
21. И следуйте за теми,
Кто никаких наград себе от вас не ждет,
И сам идет по праведной стезе.

22. Ужель не поклоняться мне Тому,
Кто сотворил меня,
И у Кого сойдутся все дороги наши ?
23. Ужель в служении единому Ему
Я стану измышлять других богов ?
Ведь если Милосердный зла мне пожелает,
Заступничество их мне не поможет
И избавленья мне не принесет,
24. Здесь я предстал бы в явном заблужденье.
25. Но в Бога вашего уверил я, —
Прислушайтесь ко мне, о люди !"
[Когда ж, камнями избитый, умер он]
26. Было повелено: "Ты в Рай войди !"
И он сказал: "О если б знали мои люди,
27. За что Господь мне дал прощенье
И почестью Своею наделил !"
[Вслед за его кончиной]
28. На его людей
Мы воинства небесного не слали —
Нам в этом не было нужды.
29. Один лишь вскрик —
И вот они погасли (и канули в небытие).
30. О горе для (моих) рабов !
К ним не приходит ни один посланник,
Которого они б не осмели !
31. Ужель не видели они те поколения людей,
Которые до них Мы погубили ?
Ужель не ведают,
Что никогда они к ним не вернутся ?
32. Поистине их всех до одного
Представят перед Нами (в Судный день).
33. Знаменiem для них — умершая земля.
Ее Мы оживим, взрастим зерно не пей,
И им они питаться будут.

34. Сады Мы возведем из виноградных лоз и пальм
И родники в них изольем обильно,
35. Чтобы плодами их вы все могли питаться.
Но это все не вашими руками создано.
Ужель за это вы не будете Нам благодарны ?
36. Хвала Тому, кто в парах создал все,
Что жизнь рождает на земле;
Попарно существуют души ваши,
И все незримое, что окружает вас
И что доселе ваше знание не постигло.
37. Знаменiem для вас приходит ночь,
И из нее Мы извлекаем свет дневной —
И вот во мрак погружены они;
38. И солнце завершает путь
За срок, определенный для него;
Таков приказ Того,
Кто преисполнен мощи и познания.
39. Мы для луны установили
Срок прохожденья каждой фазы (утасанья),
И новое явление ее земле,
Подобно ветви старой пальмы.
40. И солнцу не дано настичь луну,
И ночь не сможет день опередить —
Всему назначено проплыть свой путь орбиты.
41. И вновь знамение для них —
Что Мы несли их предков
(Через потоп) в нагруженном ковчеге.
42. И сотворили Мы для них
Подобные (тому ковчегу) корабли,
На коих (воздух и моря) они пересекают.
43. Будь Наша воля, Мы могли б их утопить,
И здесь никто б им не простер
Ни помощи, ни избавленья.
44. И лишь Своею милостью Мы им мирские блага
На срок определенный раздаем.

45. Когда ж им говорят: "Побойтесь вы того,
Что ваши предки претерпели,
А равно и того, что будет после вас", —
Они не внимают.
46. И нет ни одного из всех знамений Бога,
Которое они бы не отвергли.
47. Когда ж им говорят:
"Пожертвуйте хотя о немногим из того,
Чем наделил вас Бог",
Неверные глаголят верующим так:
"Пристало ль нам кормить всех тех,
Кого Господь, будь Его воля, накормил бы сам ?
Здесь вы находитесь в глубоком заблужденье".
48. И говорят они: "Коль истину вы нам несете,
Когда же это обещание свершится ?"
49. И им не предстоит увидеть ничего, —
Один лишь вскрик настигнет их,
Пока они все меж собою сквернословят!
50. И не дано им будет завершать дела свои,
И не вернуться им к родным и близким.
51. Раздастся трубный глас, и из могил своих
Поднимутся и устремятся к Богу люди.
52. И возласят они: "О горе нам !
Кто поднял нас из мест упокоенья ?"
(Им голос прозвучит):
"Всемиловитый Бог вам это обещал,
И правду вамнесли Его пророки !"
53. Один лишь вскрик —
И вот они предстали перед Нами !
54. В тот день не будет ни одна душа
Осуждена не по заслугам,
И вам воздастся лишь за те поступки,
Которые вы совершили в жизни ближней.

55. Поистине в тот День все обитатели садов Эдема
Восторгу радостному предадутся.
56. Они с супругами своими в тени на ложах возлежат,
57. И все плоды и все, что можно пожелать,
Они имеют.
58. "Мир вам !" —
Прямой привет от Бога милосердного.
59. "О вы, погрязшие в грехах !
В День этот отделитесь !"
60. Не Я ли вам заповедал, Адамовы сыны,
Не поклоняться сатане —
Ведь он ваш враг заклятый.
61. Меня вы почитать должны —
Таков путь истинный.
62. Увлек он ~~их~~ множество людей от праведной стези, —
Ужель вы этого не поняли еще ?
63. Вот Ад,
Который вам обещан был !
64. И в этот День гореть в огне вам,
За то, что веру отвергали.
65. И в этот День уста Мы им скрепим, —
И руки их Нам будут говорить,
Свидетелями их деяний станут ноги.
66. Будь Наша воля, Мы б зрения лишили их, —
И, обгоняя и толкаясь,
Они бы устремились к Аль-Сирату.
Но как им остается видеть ?
67. Будь Наша воля,
Мы б сотворили их в застывшей форме,
И не смогли б они передвигаться
Иль возвратиться вновь
(Через раскаяние и Господню милость).
68. Кому Мы жизнь долгую даруем,
Тому Мы спину гнем с годами
Ужель и этого они не разумеют ?

69. Слагать стихи Мы не учили Мухаммеда,
И не годится это для него.
Послание сие — напоминание Господне
И ясные заветы Аль-Кур'ана
70. Для увещания всех тех, кто жив,
А также для свершения Господних приговоров
Для тех, кто верой пренебрег.
71. Ужель не ведают они, что среди многих прочих
Руками Нашими построенных вещей,
Мы создали (домашний) скот и им они владеют ?
72. Мы этот скот поставили на службу им:
Одних они едят, других используют для переездов,
73. Для них здесь польза и питье.
Ужель за это Нам они не будут благодарны ?
74. И все ж они берут других богов, кроме Аллаха,
С надеждой, что голучат помощь.
75. Но нет возможности помочь им (у других богов),
И (в Судный день) единою толпою
Предстанут предо Мной они (для наказания).
76. Пусть не печалят их слова тебя (о Мухаммед !).
Поистине Мы знаем, что сокрыто ими,
А что открыто ими (напоказ).
77. Ужель не видит человек,
Что Мы его из капли спермы сотворили ?
Увы ! Он перед Нами предстает с открытою враждой !
78. Он предлагает притчи Нам,
Забыв о том, как сам был создан.
И молвит он: "Кто может жизнь вернуть
Сухим костям, когда они (к тому ж) истлели ?"
79. Ответь ему: "Их оживит лишь Тот,
Кто создал их первоначально ! —
Тот, кто Всеведущ в каждом виде созиданья !"

80. Он — Тот, кто создал вам огонь из дерева живого,
И от него вы зажигаете свои огни.

81. Но разве не способен Тот,
Кто землю и Вселенную построил,
Создать подобные миры ?
Воистину Он может !
Создатель высший ! Он один
Исполнен знаньем необъятным
И мастерством, не знающим границ !

82. Когда задумано творенье Им,
Он молвит: "Будь !" — и явится оно.

83. Хвала Владыке, Чья Рука
Вершит господство над мирами;
К Нему мы завершаем
Путь земной (что начат Им).

* Имеется в виду город Антиохия, построенный греками на
севере Сирии в 300 г. до н.э.

жж Сатана

НЕКОТОРЫЕ МУСУЛЬМАНСКІЯ ІМЕНА

арабская графіка	беларуская графіка	паходжанне слова	значэнне слова
عرفات	Арафат	арабскае	Святая гара каля Меккі
ارسلان	Арслан	турэцкае	леу
ولیده	Валіда	персідскае	дзіцця
ولیه	Валія	персідскае	сябр (-оўка), блізкі,
کل آرا	Гуляра	персідскае	блізкая
عارف	Арыф	арабскае	упрыгожаная кветкамі
احمد	Ахмад	арабскае	вучоны, мудры
			услуўляемы

ВАЖНАЯ ПАДЗЕЯ У ЖЫЦЦІ ТАТАРАУ-МУСУЛЬМАН БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЬШЫ

3 — 4 сакавіка 1413 года Хіджра (26 — 27 сакавіка 1993 г.) у будынку Менскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А.М.Торкага адбылася Першая міжнародная навукова-практычная канферэнцыя "Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы", прысвечаная 600-годдзю асідніцтва татар на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы. Канферэнцыю арганізавалі: Згуртаванне татараў-мусульман Беларусі "Аль-Кітаб", Менскі гарадскі Фонд Культуры, кафедра гісторыі Беларусі Менскага педінстытута. Вялікую матэрыяльную дапамогу для правядзення канферэнцыі аказалі арабскія мусульманскія краіны.

Перад пачаткам канферэнцыі гучаў азан. Адкрыў канферэнцыю Прэзідэнт Згуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб" Абу-Бекір Шабановіч, які сказаў наступнае:

" Татары-мусульмане жывуць на землях сучаснай Беларусі, Літвы і Польшчы амаль 600 гадоў. Вітаўт Вялікі, як глава адной з самых магутных дзяржаў Еўропы, запрасіў у канцы XIV стагоддзя татар на ваенную службу з Залатоў Арды, Пазнай на Віленшчыне і Меншчыне пасяляліся татары з Крымскага ханства. Татарам-мусульманам была гарантавана свабоднае веравызнанне. Яны пабудавалі тут свае дамы, мячэці і пры іх мусульманскія школы, дзе вучылі дзяцей Ісламу.

У бітве пад Грунвальдам — найбольшай бітве ў Еўропе ў XV ст., татары выступілі на баку Беларуска-Літоўскай дзяржавы і Польшчы супраць Тэўтонскага ордэна. Татарскія воіны пад камандай сына хана Тахтмышы — Джалал'эд-Дзіна, гаспадарскія татары, якімі камандаваў Вітаўт, умела ваявалі з нямецкімі рыцарамі і ў значнай ступені дачыніліся да перамогі беларуска-літоўскага і польскага войска над нямецкай навадай.

У XVI ст. у Беларуска-Літоўскай дзяржаве і Польшчы пражывала 100 тыс. татараў, было 400 мячэцяў. На розных прычынах колькасць татараў-мусульман зменшылася. У XVII ст. былі вялікія пацэнні на татар-мусульман, таму многія з іх выехалі ў Крым і Турцыю.

Татары прымалі удзел у паўстаннях палякаў, беларусаў і літоўцаў супроць царызму у 1794, 1831 і 1863 гадах, за што зазналі зняволенне і высылкі на катаргу.

Перапіс 1897 г. паказаў, што на тэрыторыі сучаснай Беларусі, Літвы і Польшчы пражывала каля 14 тыс. татар.

У гады першай сусветнай вайны 1914 — 1918 гг. многія татары аказаліся ў бежанстве, пераважна ў Казанскай і Таўрыцкай (Крым) губернях, дзе нашым татарам вялікую дапамогу аказалі казанскія і крымскія нашы супляменнікі-мусульмане.

У выніку завяршэння вайны, гібелі на фронтах, вялікай разрухі, голаду і эпідэміі колькасць татар зменшылася, яны аказаліся ў розных дзяржавах — Савецкай Беларусі, адраджанай Польшчы і самастойнай Літве. Адносіны паміж урадамі гэтых дзяржаў былі напружаныя, зносіны паміж членамі нашай нацыі былі перарваны.

У найгоршым становішчы аказаліся татары, якія жылі пад уладай бальшавікоў. Паследаванне людзей за веру, вялікія падаткі на мячэці, арышты і зняволенне імамаў і наогул усіх, хто меў святыя мусульманскія кнігі, вучыў дзяцей арабскай грамаце, прывяло да таго, што ўсе мячэці былі зачынены, ператвораны ў гаспадарчыя памяшканні, разбураны, спалены. Горкая доля спаткала татар-мусульман у 1939 г., калі пачалася другая сусветная вайна. Многія татары загінулі на фронце ў час Польска-Германскай вайны 1939 г., многія трапілі ў нямецкую няволю. У час далучэння Заходняй Беларусі да БССР, устанавлення савецкай улады ў Літве і далучэння да яе Віленскага краі, дзе жыў даволі многа татар, улады дрэнна ставіліся да імамаў, інтэлігентаў і заможных гаспадароў, паставілі іх у невыносна цяжкія умовы, знявольвалі ў турмах, высялялі ў Сібір і Казахстан. У ходзе вайны з нямецка-фашысцкімі захопнікамі татары не ўхіляліся ад удзелу ў збройнай барацьбе з ворагам. Былі сярод татар і партызаны, і падпольшчыкі, і воіны на фронтах. Нямала татар у гэтых барах з ворагам загінула, нямала паранена.

Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкай акупацыі і дамовы ўрада СССР з урадам Польшчы татары былой Заходняй Беларусі мелі права, як былія грамадзяне Польшчы, выехаць з СССР. І многія выехалі у Польшчу і далей, у ЗША, дзе даўно, яшчэ да 1914 г., пасяліліся нашы беларускія татары. І не таму

пакінулі сваю зямлю, свае забудовы, магілы на мізарах сваіх родных, што не любілі яны гэту зямлю. Іх гнаў страх. Лёс крымскіх татараў, якіх брутальна выгналі з радзімы, лёс татар, выселеных з Беларусі у 1940 і 1941 гадах, страх перад калгасамі — вось што гнала людзей у далёкія землі, некаторых за моры і акіяны.

Вымушання пакінуць Беларусь татары і іх нашчадкі, ужо другое і трэцяе пакаленне, якое нарадзілася і выехала за мяжу, памятаюць пра свае карані, радуюцца ачысленню мусульманскай уммы на Беларусі."

Далей Прэзідэнт расказаў пра задачы татар-мусульман на сучасным этапе. Некаторыя палажэнні знайшлі сваё адлюстраванне у Рэкамендацыйх канферэнцыі, якія мы друкуем у гэтым нумары "Байрама".

Актавы зал, у якім была адкрыта канферэнцыя, упрыгожвалі дзяржаўныя флага Беларусі, Польшчы, Татарстана, флаг беларускіх татар-мусульман. Большасць выступленняў на канферэнцыі былі на беларускай мове. Гучала руская, польская, татарская і арабская мова. Былі выступленні ад крымскіх, казанскіх (наш даўні прыцель Фаяз Фаіз, вядомы пісьменнік), літоўскіх татар, татар Масквы і Санкт-Пецярбурга. Присутнічалі на канферэнцыі прадстаўнікі грамадскіх згуртаванняў Менска, дэлегаты мусульманскіх джаміятаў Беларусі, зямляцтва арабаў-мусульман (выступіў старшыня доктар Халіль Басьюні), прадстаўнікі дыпламатычных місій, студэнты БНУ. Актыўны ўдзел у рабоце канферэнцыі прымалі арганізатары навукі Рэспублікі Беларусь. Сярдэчнае выступленне крымскататарскага вучонага Энвера Кантэмір-Умерава усхвалявала нашых татар і яшчэ раз паказала, што ні вялікая адлегласць паміж нашымі народамі, ні многія гады прымусовай ізаляцыі не заглушылі у нас пачуцця агульнасці нашых каранёў.

Як адно з важных дасягненняў нашай татарскай грамадскасці была адзначана з'ява — выхад у свет упершыню на беларускай мове кнігі пра беларускіх татар ("Беларускія татары. Мінувалае і сучаснасць").

На пленарным пасяджэнні і на двух пасяджэннях па секцыях былі выслуханы 62 даклады і навуковыя паведамленні. Былі цікавыя дыскусіі. З вялікай увагай аўдыторыя слухала даклады

прафесарау А.Грыцкевіча ("Фарміраванне татарскай народнасці на Беларусі"), М.Піліпенкі ("Роля татарау у фарміраванні беларускага этнасу"), В.Кошалева ("Татары-мусульмане вачыма усходазнаўца"), С.Польскага ("Нацыянальны склад насельніцтва і роля ў ім этнічных груп "), М.Антаневіча ("Крыніцы і гісторыя развіцця гербаў сямей у польскай геральдычнай літаратуры"), кандыдатау навук С.Веліахметава ("Іслам як найважнейшы фактар этнічнага фарміравання літоўскіх татарау"), С.Думіна ("Вялікае княства Літоўскае і татары").

Цікавыя і змястоўныя даклады і паведамленні на канферэнцыі зрабілі І.Александровіч, А.Галай, Ш.Бекцінееў, Д.Чорны, І.Усманав.

Прэзідэнт Згуртавання "Аль-Кітаб" А.Шабановіч падвёў вынікі праведзенай работы, пажадаў здароўя і поспехаў усім удзельнікам канферэнцыі, татарам-мусульманам Беларусі, Літвы і Польшчы, татарам і мусульманам усяго свету. Выказаў словы падзякі асобам і арганізацыям, якія аказалі падтрымку і дапамогу у гэтым важным мерапрыемстве.

Канферэнцыя завяршылася малітвай мусульман. Імам быў Якуб Шабановіч з Клецка.

Вялікую цікавасць праявілі удзельнікі канферэнцыі да выставы чарцяжоў і рысункаў Менскай мячэці, якую праектуюць спадары Б.Аляксандраў, Ул.Трацэўскі і іншыя члены творчага калектыву.

Пасля канферэнцыі адбыўся канцэрт, у якім прынялі удзел Дзяржаўны ансамбль танца (рэжысёр В.Дудкевіч, мастак па касцімах А.Александровіч), артыстка-салістка Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага вялікага тэатра оперы і балета Н.Галева, народны татарскі ансамбль з Гродна.

Ход канферэнцыі запісаны на магнітную стужку, значная частка — на відэамагнітаплёнку.

Пра канферэнцыю пісалі некаторыя беларускія газеты.

Даклады і навуковыя паведамленні будуць надрукаваны і змешчаны ў зборніку.

Р Э К А М Е Н Д А Ц Ї

Першай міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі
"Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы".

Канферэнцыя, якая адбылася ў Менску 3 — 4 сакавіка 1993 года Хіджра (26 — 27 сакавіка 1993 г.), адзначае, што за апошнія 80 гадоў мусульманская вера і культура беларускіх татар пацярпелі вялікі ўрон. Удзельнікі канферэнцыі падтрымліваюць нацыянальна-культурнае адраджэнне усіх народаў Беларусі, у т.л. і беларускіх татар.

Канферэнцыя звяртаецца з просьбай да Міністэрства культуры, Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, Беларускага Фонду Культуры забяспечыць ахову помнікаў матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускіх татар. З гэтай мэтай неабходна надаць статус помнікаў драўляным мячэцям, што захаваліся ў Лоўчыцах і Навагрудку, забяспечыць іх аднаўленне і рэстаўрацыю.

Канферэнцыя звяртае ўвагу цэнтральных і мясцовых органаў дзяржаўнай улады, кіраўнікоў міністэрстваў і ведамстваў, усіх грамадскіх арганізацый на неабходнасць безумоўнага і своечасовага выканання Закона аб нацыянальных меншасцях, Закона аб мовах у Беларусі і Закона аб культуры Беларусі.

Неабходна пабудаваць саборную мячэць у Менску замест разбуранай у 50-я гады. Мячэці неабходна таксама збудаваць у Клецку, Слоніме, Смілавічах, мячэць і Ісламскі цэнтр у Гродне, цэнтр ісламскай культуры у Іўі, музей культуры беларускіх татар у Менску.

Узяць пад ахову мізары, выключыць меўшыя ў мінулым выпадкі іх разбурэння і ліквідацыі.

Уключыць матэрыялы аб татарах Беларусі ў экспазіцыі гістарычных і гісторыка-краязнаўчых музеяў Беларусі.

Штогод накіроўваць пэўную колькасць мусульман у Святыя Месцы, на землі Паволжа і Крыма, дзея чаго аказваць такім людзям маральную і матэрыяльную падтрымку.

У час летніх канікулаў 1993 г. ствараць групу здольных юнакоў і дзячат для падрыхтоўкі з іх настаўнікаў мусульманскай граматы ў месцах кампактнага пражывання татар.

Прасіць рэспубліканскія выдавецтвы ўключыць у планы выдання татарскіх кітабаў, якія захоўваюцца у бібліятэках Казані, Лондана і іншых гарадоў. У гэтых кнігах захавалася старадаўняя беларуская мова.

Прасіць АН Беларусі разам з іншымі навуковымі цэнтрамі аб супрацоўніцтве з навуковымі ўстановамі сумежных краін у вышчэнні і даследаванні гісторыі і этнаграфіі татар, публікацыі першакрыніц па гэтых праблемах.

Кааферэнцыя звяртаецца да Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь з просьбай адкрыць татарскія класы ў агульнаадукацыйных школах, забяспечыць іх выкладчыкамі і навучальна-метадычнай літаратурай. Уключыць у навучальную праграму гуманітарных ВНУ, адпаведных факультэтаў акадэміі і універсітэтаў спекурс, факультатывныя заняткі па гісторыі татар Беларусі, Літвы і Польшчы, па вывучэнні іх культуры і мусульманскай рэлігіі; уключыць навуковыя даследаванні па гісторыі, этнаграфіі, мове і літаратуры, фальклору, педагогіцы татар Беларусі, Літвы і Польшчы ў спіс навуковых тэм па абароне кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый.

Кааферэнцыя звяртаецца з просьбай да Міністэрства культуры арганізаваць у Дамах і Палацах культуры гарадоў і сельскіх населеных пунктаў сіламі кіраўнікоў мастацкай самадзейнасці разам з татарскімі абшчынамі нацыянальныя ансамблі, калектывы і гурткі народнай творчасці, правесці да 1997 г. Першы Усебеларускі фестываль татарскага народнага мастацтва. У месцах кампактнага пражывання татараў вывучыць попыт чытачоў на мастацкую літаратуру, газеты і часопісы Татарстана.

Удзельнікі кааферэнцыі выказваюць спадзяванне, што Вярхоўны Савет Беларусі, Камісія па гісторыі, адукацыі і захаванню гістарычнай спадчыны і Камісія па міжнацыянальных адносінах акажуць дзейсную дапамогу ў адраджэнні і развіцці татарскага этнасу на Беларусі.

Татары маюць патрэбу ў стварэнні адзінага культурнага цэнтра, які б аб'яднаў намаганні усіх прадстаўнікоў нацыянальнай групы ў справе захавання 600-гадовых традыцый, помнікаў гісторыі і культуры беларускіх татар, садзейнічаў бы прапагандзе шматвяковай традыцыйнай дружбы і супрацоўніцтва татар Беларусі з іншымі народамі нашай Рэспублікі.

Рэкамендацыі прыняты ўдзельнікамі кааферэнцыі адзінагалосна.

Менск, 4 саўвала 1413 г. Хіджра (27.04.1993)

ПІСЬМОВЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА СУСВЕТНЫЯ РЭЛІГІІ

Ісус (у мусульманскай літатаруры прарок Іса.) вусна перадаваў людзям Біблію, якую раскрыў перад ім Бог. Вучні Ісуса распаўсюджвалі яе між людзьмі праз жывое слова так, што падавалі элементы жыцця свайго Настаўніка у спалучэнні з вершамі (оціхамі) Бібліі. Ні адзін матэрыял не быў запісаны ў час жыцця Ісуса (няхай будзе спакой яго душы) і нават пэўны час пасля яго смерці. Працу гэту выканалі хрысціяне, якія карысталіся грэчаскай мовай і перанеслі на пергамент ці папірус вусныя паданні. Трэба памятаць, што мовай Ісуса была сірыйская ці арамейская, на гэтых мовах размаўлялі яго вучні.

Большасць грэкамоўных аўтараў чула паданні пра Ісуса і першых хрысціян на арамейскай мове, а запісала яе па-грэчаску. Ні адзін з гэтых запісаў не паходзіць з часоў першай палавіны I ст. нашай эры; нідзе ў гэтых працах аўтар не называе аўтарытэтных крыніц на пацвярджэнне факта ці выказвання, якое прыпісваецца Ісусу, каб мы маглі ўпэўніцца ў тым, што гэта праўда. Больш таго, нават іх працы не дажылі да нашага часу. Былі сабраны тысячы грэчаскіх манускрыптаў Новага Запавету (Евангелія), але ніводзін з іх не паходзіў з часоў раней чым 4 ст. нашай эры. Арыгіналы большасці з іх не выходзяць за межы II і I4 стст.

Некаторыя фрагменты, напісаныя на папірусе, знойдзены ў Егіпце, не сягаюць глыбей чым 3 ст. нашай эры. Нельга вызначыць, хто і калі пераклаў Біблію з грэчаскай мовы на лацінскую.

У 3 ст. нашай эры рымскі папа распарадзіўся зрабіць рэвізію перакладу Бібліі на лацінскую мову. У I4 ст. яна па-новаму перакладзена з грэчаскай мовы на лацінскую. Чатыры Бібліі, верагодна, былі перакладзены на сірыйскую мову з грэчаскай у 200 годзе нашай эры, хоць самы старадаўні манускрыпт, які зьбіраецца, быў напісаны ў 4 ст. Копія аднаго з такіх манускрыптаў, зробленая ў 5 ст., у многіх частках мае розныя версіі.

Сярод перакладаў Бібліі на арабскую мову з сірыйскай няма больш старадаўняй, чым з 8 ст. Здаецца дзіўным, што паявілася каля 70 розных версій Бібліі, з якіх 4 былі прынятыя хрысціянскімі духоўнымі асобамі, а астатнія адхілены. Не ведаем матэрыялаў, якімі карысталіся яны пры адабрэнні ці адхіленні. Аднак ці

можам мы гэтыя матэрыялы, што датычацца асоб, і пасланні (Евангеллі) Ісуса лічыць аўтэнтычнымі ?

Такая ж сітуацыя і з некаторымі іншымі заснавальнікмі рэлігіі. Возьмем, напрыклад, Заратуштру (Зараастра), час нараджэння якога ўсё яшчэ застаецца невядомым. Што ведаем напэўна, дык гэта тое, што жыў ён каля 250 гадоў перад заваяваннем Персіі праз Аляксандра Македонскага у 331 г. да нашай эры. Можна сказаць, што за 5 стагоддзяў да Хрыста жыў Заратуштра. Да сённяшняга дня збераглася яго кніга "Авеста" на сваёй арыгінальнай мове. Мова гэтая (адносіцца да інда-еўрапейскай групы моў), на якой напісана кніга і вусна перадавалася, сёння мертвая.

У 9 ст. нашай эры пераклад "Авесты" разам з каментарнем выданы ў 10 тамах, з якіх 2 першыя загінулі. Самыя старадаўнія са зберажоных манускрыптаў гэтай кнігі паходзяць з сярэдзіны 13 ст. Гэта гісторыя кнігі Заратуштры. Калі гаварыць пра яго самота, наша інфармацыя не выходзіць за межы таго, што абвясціў ён сваю рэлігію ва ўзросце сарака гадоў. Двума гадамі пасля кароль Віштаспа стаў яго вучнем, і рэлігія Заратуштры стала афіцыйнай рэлігіяй. Заснавальнік рэлігіі жыў 77 гадоў, і пасля смерці, з цягам часу, яго жыццё абрасло легендамі няпэўнага паходжання.

Адной са славурых постацяў рэлігіі быў Будда. Як Заратуштра ён мог быць прарокам, аднак не пакінуў ніякай кнігі, аб чым сцвярджаюць і яго вернікі. Праз сто гадоў пасля яго смерці распачаўся рух, які доўжыўся праз некалькі стагоддзяў. Гэты рух меў на мэце збор выказванняў і гісторыю жыцця Будды. Толькі ніводзін з кампілятараў Буддыйскага Святога Пісання не прадставіў праз увесь гэты час доказаў выказванняў і навукі Будды. Сапраўды, нават калі б захачелі мы звярнуцца да іхніх Прарокаў (няхай мір будзе з імі) і заснавальнікаў рэлігіі, не маглі б мы абaperціся на якія-небудзь верагодныя крыніцы, якія б падвердзілі сапраўднасць і неабвержанасць інфармацыі, што датычыцца іх гісторыі і навукі.

Няма іншага выйсця, як звярнуцца да Святога Прарока (мір і благаслаўлення Аллага няхай будзе з ім), які пакінуў Кнігу вольную ад усякіх цьмяных месцаў і фальш, Прарока, якога пад-

рабязная гісторыя, словы і учынкi перададзены нам праз аўтарытэтныя крыніцы, каб мы маглі ісці за яго прыкладам. Такі правадыр ва усей гісторыі свету маг быць знойдзены толькі ў асобе Мухаммеда.

Святы Прарок прадыхтаваў Кнігу — Святы Кур"ан — з зазначэннем, што гэта слова Аллага, абвешчанае яму. Пры уважлівым разглядзе разумеем, што Кніга не мае ніякіх уставак, не мае яна ніякіх выказванняў Святога Прарока; скрупулёзна пазбяглася ўключэння ў Кур"ан якіх-небудзь слоў Прарока.

У Кнізе гэтай жыццё Святога Прарока, гісторыя арабаў і падзеі, якія адбываліся ў перыяд, калі быў абвешчаны Кур"ан, не былі перамяшаны з аятамi Аллага, як гэта адбывалася ў Бібліі. Кур"ан з"яўляецца чыстым словам Аллага. Кожнае слова, заключанае ў ім, ёсць сапраўднае слова Аллага. Ніводнае слова не прамінёна. Кніга гэта збераглася да нашага часу ў поўнай і арыгінальнай форме ад часу Мухаммеда. Ад часу, калі Кніга была абвешчана, Святы Прарок дыктаваў яе тэкст пісцам. Як толькі якое-небудзь Святое Пасланне было яму абвешчана, Святы Прарок запрашаў пісца і дыктаваў яму тры словы. Пасля запісаны тэкст прачытваўся Святому Прароку, які быў задаволены, што пісец не дапусціў ніводнай памылкі, замыкаў манускрыпт у бяспечным месцы.

Святы Прарок меў звычай раіць пісцу да спосабу размяшчэння асобных пасланняў у адпаведныя суры. Такім спосабам Святы Прарок сістэматычна укладаў тэкст Кур"ана аж да канца абвяшчэння Святой Кнігі.

Святы Прарок указаў, каб чытанне Кур"ана было абавязковым у час малітвы. Так наплечнікі Мухаммеда (няхай Аллаг будзе імi задаволены) запамнілі святыя аяты, як толькі яны былі абвешчаны. Многія наплечнікі Мухаммеда вывучылі увесь тэкст Кур"ана на памяць, а большасць з іх запамнілі розныя яго фрагменты (урнукі). Акрамя гэтага, наплечнікі Мухаммеда, якія умелі пісаць, зрабілі запісы пэўных фрагментаў Святога Кур"ана. Такім чынам, тэкст Святога Кур"ана збыраўся ў чатырох розных формах пры жыцці Святога Прарока.

Можна зрабіць такія высновы:

1. Святы Прарок з дапамогай пісцоў запісаў увесь тэкст Паслання Аллага ад пачатку да канца.

2. Многа папличнікаў Мухаммеда вывучыла увесь тэкст Кур"ана на памяць.

3. Усе слаўныя папличнікі Мухаммеда запамнілі фрагменты Святога Кур"ана таму, што мелі абавязак іх чытаць (пець) у час малітвы. Колькасць такіх людзей можна апаіць на падставе таго, што 140 тысяч удзельнікаў наведалі Святыя месцы у час апошняга хаджу Прарока.

4. Значная колькасць пісьменных людзей, якія слухалі Мухаммеда, збераглі уласны запіс тэксту і упэўніліся у правільнасці сваіх запісаў, чытачы іх Святому Прароку.

Ёсць непасрэдная гістарычная праўда, што існуючы сёння тэкст Святога Кур"ана, слова у слова, дакладны тым самым, што Святы Прарок даў свету як Слова Аллага. Пасля смерці Святога Прарока першы халіф Абу Бакр сабраў усіх, хто ведаў Кур"ан на памяць (такога чалавека называюць хафіз, павашаць) і запісы Святога Кур"ана і аформіў іх у кнігу. У час халіфа Усмана (Асмана) зроблены копіі з арыгінала і афіцыйна разасланы у сталіцы мусульманскіх краін. Сёння існуюць 2 з тых копіяў — адна у Стамбуле (Турцыя) і адна у Ташкенце (Узбекістан). Зацікаўлены могуць параўнаць кожны экзэмпляр Святога Кур"ана з тымі двума копіямі і не знойдуць ніякой розніцы. І як жа можна думаць пра якія-небудзь супярэчнасці ці неадпаведнасці, калі было некалькі мільянаў такіх, хто ведаў Кур"ан на памяць (хафізаў) у кожным пакаленні ад часоў Святога Прарока і да нашага часу. Калі б хто-небудзь замяніў хоць слова у арыгінальным тэксце Кур"ана, то хафіз адразу указаў бы памылку.

У 20 ст. у Мюнхенскім універсітэце было сабрана 42 тысяч копіяў Святога Кур"ана, у тым ліку манускрыптаў і друкаваных тэкстаў, якія паходзяць з розных часоў і розных краін свету. На працягу доўгага часу вяліся даследчыя працы над гэтымі тэкстамі і зроблена выснова, што акрамя памылак пры перапісванні, не было ніякіх супярэчнасцяў у тых 42 тысячках копіяў, нават калі яны паходзілі з часоў паміж I і IV стагоддзямі Хідры (7 — 20 ст. нашай эры) і былі сабраныя з усіх краін свету. На жаль, універсітэт гэты быў разбураны ў час бамбёжкі ў другую сусветную вайну, але вынікі даследаванняў зберагліся.

Дазвол тады на пераход у Іслам даваўся з вялікімі цяжкасцямі, таму і мяшання шлюбы здараліся рэдка.

Констытуцыя Рэчы Паспалітай не забараняла людзям мяняць веру, а 10 красавіка 1931 года адкінуты ўсялякія непаразуменні пры выпадку пераходу у Іслам і, што з гэтага вынікае, мяшання шлюбы становяцца падзеяй звычайнай. Хрысціянкі пераходзяць у Іслам ці кальвінізм, мусульманкі у каталіцтва, а нявесты-мусульманкі больш энергічныя, якія прагнуць застацца пры сваёй веры, атрымліваюць дыспенсію (дазвол) ад каталіцкіх улад на шлюб з хрысціянінам у каталіцкім касцэле без змены веры. Былі таксама выпадкі грамадзянскіх шлюбаў на тэрыторыі былога нямецкага забору і за мяжой.

Цікава, што мужчыны-хрысціяне, бяручы мусульманак, не змяняюць рэлігію і амаль тое самае можна сказаць пра мужчын-мусульман; было некалькі выпадкаў, калі татарын, каб узяць шлюб, пераходзіў у хрысціянства. З гэтага пункту гледжання жанчына аказалася больш слабай.

Татары, бяручы кабет не сваёй веры, крхдзяць сваіх кабет, якія характарызуюцца высокімі маральнымі якасцямі — праудзіным скарбам маральнасці і усімі правамі для заснавання сям'і. Каб не аказацца у дзеўках-векавуках яны вымушаны выходзіць замуж за хрысціян. Трэба адзначыць, што на духоўныя якасці татарскіх дзячучат і іх усходнюю прыгажосць хрысціянскія мужчыны даўно звярнулі ўвагу.

На шлюб у касцэле евангелістаў або лютэран дыспенса не патрэбна, патрабуецца толькі, каб адна са шлюбных старон была гэтага вызнання.

Татары тлумачаць мяшання шлюбы тым, што пасля вайны новыя граніцы дзяржаў падзялілі татараў на тры групы: пражываючых у Польшчы, Расіі і Літве, і адносіны паміж імі былі перарваныя, прычым мужчыны маюць для выбару абмежаваную колькасць дзячучат. Трэба яшчэ зазначыць, што людзі маюць зносіны з асобамі з больш-менш аднолькавымі па адукацыі і інтарэсах, аднолькавым таварыскім асяроддзі. Усё гэта яшчэ больш ускладняе выбар дзячучын на усё жыццё. Некаторыя мужчыны сцвярджаюць, што да сваіх дзячучат адносяцца як да сясцёр. Гэта тлумачыцца тым, што татарскія сям'і, якія стагоддзямі жылі паміж імі, параднілі іх.

Сустрэчаючыся пастаянна з дзяўчатамі іншай нацыянальнасці, міхвольна з"уляецца пачуццё, якому прэчціль не заусёды чалавек хоча і можа. Вёска бярэ прыклад з горада, і было ўжо некалькі прыкладаў мяшаных шлюбаў па вёсках.

Сцвярджэнне, што прыток свежай крыві папярэдзіць выраджэнне нашай жменькі народу, мае слушныя падставы, але трэба ўзяць пад увагу і бок адмоўны, калі немусульманка, прыняўшы Іслам без пераканання, робіць гэта толькі для таго, каб выйсці замуж, не можа яна ўкласці у душу дзіцяці ні мусульманскай рэлігіі, бо не ведае, а ні традыцыі народу, якія далі магчымасць заваяваць татарам агульную павагу, але трэба сказаць, што гэта павага ўжо хіліцца ўніз.

Ці шчаслівыя мяшаныя шлюбы? На гэта пытанне трэба даць станоучы адказ, бо на некалькі дзесяткаў мяшаных шлюбаў разводаў было толькі некалькі, але інакш і быць не магло, бо пары ствараліся па любові або з пачуцця глыбокай і ўзаемнай сімпатні.

Калі будуць уведзены грамадзянскія шлюбы, то мяшаныя сем'і стануць з"явішчам штодзённым і выраджэнне татар настане ў прыспешаным тэмпе.

Квартальнік "Байрам" друкуе пераклад навукова-папулярнай працы Гаяза Ісхакі "Ідэль-Урал". Выдатны татарскі пісьменнік, грамадскі і палітычны дзеяч Г.Ісхакі (кароткая біяграфічная даведка пра яго змешчана ў папярэднім нумары "Байрама") упершыню апублікаваў сваю працу на татарскай мове ў Берліне (1933 г.), затым на рускай і французскай мовах у Парыжы (1933 г.), японскай у Токіо (1934 г.), на польскай мове ў Варшаве (1938 год, тут Ісхакі жыў і працаваў), на рускай мове ў Лондане (1988 г.). У СССР кніга была забаронена і толькі ў 1991 г. на сродкі братаў Кашапавых надрукавана на рускай мове ў Казані. Слова Ідэль — гэта назва ракі Волга па-татарску. Напісанне Ідэль мы захоўваем такім, якім яно было пры жыцці Г.Ісхакі.

ГІСТОРЫЯ ДЗЯРЖАВЫ ІДЭЛЬ-УРАЛ

Першы раздзел — Булгары

З візантыйскіх пісьмовых дакументаў вядома, што ў 5 стагоддзі ў межах Причарнаморскіх стэпаў жылі булгары (ці болгары) — народ цырыскага паходжання, і гэта народнасць лічылася роднай тунам Атылы. Булгары няспынна нападалі на Візантыю, якая ў 6 стагоддзі нават плаціла даніну булгарам. Але новая хваля

църкських народнасцей з Алтая примусіла булгарау разбіцца на асобныя групы. Некаторыя з гэтых груп падпарадкаваліся чужынам і змяшаліся з імі. Іншыя вымушаны былі перасяліцца. Так, напрыклад, адна галіна накіравалася за Дунай, другая асела на Каўказе і вядома цяпер пад назвай балмар, трэцяя, магчыма самая шматлікая, перакачавала на поўнач і асела на Каме і Ідэлі (Волзе).

Аселыя на Каме і Ідэлі булгары, якія завалодалі багатымі прыроднымі рэсурсамі краем, стварылі сваю самастойную дзяржаву і дзякуючы вялікаму воднаму шляху лёгка ўступілі ў зносіны з культурнымі народамі Усходу, пераняшы шмат чаго з іх культуры і цывілізацыі.

Важакі булгар, якія прывялі іх на Каму і Волгу, паступова ператвараюцца ў ханау, адзін з каторых становіцца вялікім ханам, а астатнія падпарадкоўваюцца яму.

У канцы 9 ст. Булгарскае ханства было даволі моцным у эканамічным і палітычным сэнсе з даволі высока развітай культурай. У пачатку 10 ст. заходняй мяжой гэтага ханства былі рэкі Сура і Ака, усходняя мяжа праходзіла па рацэ Яік (цяпер Урал) паўночная мяжа недзе ў сярэднім цячэнні Камы з яе правымі прытокамі, а паўднёвая мяжавала з хазарамі, г.зн. даходзіла да Самарскай Лукавіны на Волзе і паўднёвых межаў Сімбірскай губ.

Геаграфічныя і эканамічныя умовы спрыялі хуткаму развіццю ханства. Прафесар Смолін у "Археалагічным нарысе Татарэспублікі" (Матэрыялы па вывучэнні Татарстана, вып. 2, Казань, 1925 г.) сцвярджае, што "Булгарыя займала тэрыторыю, якая па эканамічных умовах была дастаткова спрыяльнай. Урадлівая глеба дазваляла займацца земляробствам. Цудоўныя паплавы былі добрай пашай для жывёлы, вялікія лясы з добрай драўнінай і паляўнічымі ўгоддзямі. Лес спрыяў таксама бортніцтву. У рэках было многа рыб. Рэкі служылі добрымі гандлёвымі шляхамі. Наяўнасць меднай руды і будаўнічага каменя завяршалі пералік умоў, якія з'явіліся спрыяльнымі для эканамічнага развіцця Булгарыі".

Знаходкі ў археалагічных раскопах частак жалезнага плута, сведчаць, што земляробства ў Булгарскім ханстве для свайго часу было добра развіта. Пра гэта сведчаць і апісанні арабскіх падарожнікаў аб высокаразвітай прамысловасці гэтага ханства.

Булгары славілася гарбарскімі, кушнерскімі (футравымі) і рымарскімі вырабамі, якія знаходзілі попыт у замежных краінах

Ганчарныя вырабы (посуд) і цагла былі таксама вядомы булгарам.

Дзякуючы сваім вырабам і выгодынасці зносін па суднаходных рэках Булгарыя зрабілася амаль сусветным (у маштабе таго часу) рынкам. Не толькі Усход, але і Поўдзень і Захад імкнуліся заключыць гандлёвыя сувязі з Булгарыяй. Гандлёвыя шляхі з горада Булгара і горада Суvara вялі у Сярэдняю Азію — г.зн. на Усход; праз усходнеславянскія землі да Балтыйскага мора — г.зн. на Захад; і ад Каспійскага мора, а таксама праз волак (цяпер тут праходзіць Волга-Данскі канал — заўвага рэд.) на Дон і па гэтай артерыі праз Чорнае мора у Візантыю і Афрыку — г.зн. на Поўдзень. Гэты напрамак добра пазначаны кладамі манет Булгара і Суvara 10 ст., якія знаходзяць сярод усходніх манет эпохі.

Сталіцай Булгарскага ханства быў горад Булгар ці Вялікія Булгары паводле рускіх летапісаў. Руіны гэтага горада знаходзяцца у Спасскім павеце Казанскай губерні (цяпер каля сяла Болгары Кушчылаўскага раёна). Руіны гэтага горада надрабязна не даследаваны (да 20-х гадоў 20 ст. — заўвага рэд.). Тым не менш на падставе здабытага матэрыялу можна сцвярджаць, што горад Булгар быў багатым гандлёвым цэнтрам і тут было многа замежных купцоў, якімі жылі стала, а таксама часовых (арабы, персы, славяне, грэкі, габрэі і інш.) аб чым сведчаць як пісьмовыя крыніцы, так і археалагічныя раскопкі (магілы, надмагіллі, руіны храмаў і інш.).

Няма сумнення, што булгары для свайго часу былі культурным народам. Даследчыкі руін Булгара сярод рэшткаў будынкаў знаходзяць сляды цагляных печав з ганчарнымі трубамі, якія ішлі ад іх. Прызначэнне гэтых печав яшчэ не высветлена, але некаторыя археолагі лічаць, што гэта былі рэшткі цэнтральнага ацяплення.

Паводле сведчання рускіх летапісаў булгарскія майстры запрашаліся у рускія гарады для пабудовы цэркваў і палацаў. Адзін з рускіх князёў назваў булгараў людзьмі у ботах, а рускіх лапцужнікамі.

Да 10 ст. булгары былі язычнікамі, але у 922 г. пры хане Алмасе прынялі Іслам (язычнікамі былі палякі да 966 г., рускія да 988 г. — заўвага рэд.). Аднак у старажытным Булгары ўсе рэлігіі карысталіся роўнымі правамі.

У пачатку 13 ст. Булгарскае ханства перастала існаваць як самастойная дзяржава. У 1236 г. яно падпадае пад уладу Залатой

Арды і уваходзіць у склад улуса Джучы.

Хоць гэта падзея на нейкі час і стрымала нармальнае жыццё краіны, але хутка высветлілася, што далучэнне Булгарскага ханства да Залатоў Арды мела, галоўным чынам, палітычнае значэнне. У эканамічных адносінах Булгарскае ханства ніколькі не пацярпела, а калі і пацярпела, то вельмі нязначна. Гэта тлумачыцца тым, што заваёўнікі належалі да той жа народнасці, што і заваяваныя, г.зн. былі цюркамі (манголы складалі толькі тонкі вышэйшы слой — арыстакратыю — заўвага рэд.), а па-другое, новыя правіцелі хутка апынуліся пад культурным уплывам пераможаных. М.І.Вераб'еў, аўтар працы "Матэрыяльная культура казанскіх татар" з гэтага нагоды сцвярджае: "Сярод гарадскога насельніцтва Булгары адбываецца паступовае зліццё былога булгарскага насельніцтва з новымі заваёўнікамі, а у большасці сваёй цюркамі, з слабым уплывам манголаў — арыстакратамі. Таму гарадская культура Булгары часоў татарскага заваявання з'яўляецца прамым прадаўжэннем такой жа эпохі самастойнасці, толькі усходні уплыў, бадай, яшчэ больш вольна ўліваецца у край, дзякуючы палітычнаму аб'яднанню вялізнай тэрыторыі імперыі Чынгіза" (стар. 20). Адначасова з гэтым самі булгары у сваю чаргу пераймаюць вельмі многае ад чужынцаў і у выніку гэтага ўзнікае народ, які выступіў пазней на арэну пад назвай "казанскіх татар" (аўтар). Чаму і адкуль атрымалася гэта назва — пытанне, да якога мы вернемся у далейшым.

Такім чынам, на падставе сказанага раней мы бачым, што паўночная частка Ідэль-Урала, г.зн. прастора ад ракі Суры да Самарскай Лукавіны, здавён была заселена народамі цюркскага паходжання. Разглядаючы паўднёвую частку Ідэль-Урала, г.зн. ад Самарскай Лукавіны да Каспійскага мора, мярчы на захадзе Волгу, а на усходзе Туркестан, мы бачым таксама з гісторыі, што і гэтая частка Ідэль-Урала з даўніх часоў належала цюркам.

(працяг будзе)

Складзены на падставе даведнікаў і манаграфічнай літаратуры. Вялікія літары абазначаюць скарачанае імя і прозвішча (ці проз - вішчы) аўтараў манаграфій, лічбы -- старонку, адкуль тэрмін узяты.

- БД -- Пётр Бараўскі і Аляксандр Дубінскі "Польскія татары. Гісторыя, абрады, легенды, традыцыі", 1986;
ЯТ -- Ян Тышкевіч "Татары у Літве і Польшчы", 1989;
АМ -- Алі Міськевіч "Польскія татары 1918-1939", 1990;
Г -- Зыгмунт Глогер "Ілюстраваная старопольская энцыклапедыя", Т. I-4, 1958.

Г

Г, літара

ГАБА, ад арабскага слова аба, тоўстае белое сукно, Г, Т. 2, 226

ГАБРЭІ, АМ 151

ГАВ'Е, першае пекла

ГАДЖА Мурзіч, кадзі (кадзі) у ВКЛ, ЯТ 292

ГАДЖЫБЕЙ, эмір, гл. у арт. Залатая Арда

ГАДЖЫ ГІРЭЙ, хан, БД 131 — 135, 161, 198

ГАДЗІД, аль-Гадзід, аль-Хадзід, 57-я сура з Кур'ана

ГА ЖОУ ВЕЛЬКАПОЛЬСКІ, БД 171

ГАЗОУСКА-ВЕЛЬКАПОЛЬСКІ ДЖАМІЯТ, АМ 167

ГАЗАВАТ, вайна з нявернымі

ГАЗЕІСТВА, удзел у газавеце

ГАЗІ, газей, той, хто ваюе з нявернымі

ГАІН, назва літары Г

ГАЙ, выклічнік

ГАЙБ, ал-Гайб, недасягальная боская тайна

ГАЙБЕТ, ядомая расліна, якую у час Міраджу знайшоў Мухаммед.

Значэнне слова страчана

ГАЙДА, турэцкая дудка, флейта, Г, Т. 2, 334

ГАЙДАМАКІ, назва запарожскіх казакоў, Г, Т. 2, 229

ГАЙДУК, Г, Т. 2, 230

ГАЙДЫ, выклічнік

ГАККА, аль-Гакка, 69-я сура з Кур'ана

ГАЛІЦКАЯ РУСЬ

- 43 -

ГАЛЫМА, татарская страва, БД 258

ГАНДАЛЬ, Г, Т. 2, 232

ГАНІМА, ваенная здабыча

ГАРАДЗІШЧА, гар. пасёлак у Баранавіцкім раёне, АМ 59

ГАРАДСКІЯ ТАТАРЫ, простыя татары, ЯТ 216; БД 55

ГАРАДЫ (з татарскім насельніцтвам у значнай колькасці),
Г, Т. 2 222-254

ГАРАЧ, гарадж, падатак, які плацілі мусульмане за зямлю,
пагалоуны падатак, ЯТ 239

ГАРБАРСТВА, ЯТ 225, 226, 229, 232, 234, 235, 240, 241, 245, 252,
263, 264, 269, 271, 272, 309, 310; АМ 66, 69

ГАРГАРА, гаргарэ, гаргарэй, паласканне вуснаў

ГАМЗА, надрадковы значок у арабскай графіцы

ГАРУН, Аарон, прарок

ГАРЭМ, закрыванне твару маладой у час шлюбу

ГАРЭМ, памяшканне для жанчын

ГАСІЯ, аль-Гасія, 88-я сура з Кур'ана

ГАСПАДАР, гл. Спадар, Г, Т - 257

ГАСПАДАРСКІЯ ТАТАРЫ, ЯТ 160, 161, 189, 196, 197-200, 216-221,
258-260, 266, 274

ГАСР, аль-Гаср, 59-я сура з Кур'ана

ГАСЦІННАСЦЬ, Г, Т. 2 207

ГАУРЫЛА КАМБУЛАТАВІЧ, чаркескі князь на службе у ВКЛ, БД 16

ГАФФР, адно з імёнаў Аллага

ГДАНЬСКАЯ МЯЧЭЦЬ

ГДАНЬСКІ ДЖАМІЯТ, АМ 167, 168; БД 171

ГЕ, назва літары Г

ГЕГІРА, гл. Хіджа

ГЕДЫМІН, Г, Т. 2 113-115, 117

ГЕЙНАЛ, венгерск. хайнал - пабудка, Г, Т. 2 241

ГЕКІМ, хакім, вучоны, доктар, мудрэц

ГЕМЗЭ, гемзе, гл. Гамза

ГЕММЭТ, геммет, здзяйсненне жаданняў

ГЕРЫ ТАТАРСКІХ РОДАЎ, БД 160

ГЕРГАРЭ, гл. Гаргара

ГЕРМАК, ярмук, армяк, Г, Т. 2 185

ГЕТМАН, ад цюркскага атаман, Г, Т. 2 248

ГЕФАР, гл. Гафр

ГІДЖР, аль-Гіджр, гл. Хіджр

ГІЗЕЛЬ, значенне слова страчана

ГІЛЬБЕРТ дэ ЛАННОЙ, бургундскі рыцар, пісау пра татараў, БД 255

ГІОБ, прарок, гл. Аюб

"ГІСТОРЫЯ ПРАРОКАЎ", кніга, выданая у 1928, АМ 103

ГЛИБОКАЕ, Г, Т. 2, 214; АМ 59; ЯТ 244, 245, 278

ГЛОГЕР Зыгмунт, навуковец

ГЛІНСКІ Міхал, князь ВКЛ, БД

ГЛІНСКІЯ, княжацкі род, БД 22-23

ГЛЯС, аль-Гляс, II сура з Кур'ана

ГОГ, кур'анічны персанаж, гл. Йаджуд і Маджуд

ГОРДА, гл. Арда, Г, Т. 2, 256

ГОСЦІ ПОЛЬСКІХ ТАТАРАЎ У 1918-1939, АМ 144, 145

ГРАМАТКА, талісман, АМ 102

ГРОДНА, ЯТ 103, 145, 161, 190, 206, 208, 209, 218, 219, 236,
243, 255, 257, 261, 265, 292, 301; АМ 59

ГРУДЗЯНСКАЯ МЯЧЭЦЬ (1646-1690), у Троцкім павеце, БД 60

ГРУДЗЯНЫ, татарская вёска у Троцкім павеце

ГРУНВАЛЬДСКАЯ БІТВА, Г, Т. 2 159, БД

ГРЫГАЙЦІС К., навуковец, БД 268

ГРЫЦКЕВІЧ Анатоль, навуковец

ГУД, Худ, прарок

ГУД, Худ, II-я сура з Кур'ана

ГУЗГУН, кузгун, птушка крумкач

ГУЛ, джын жаночага полу

ГУМАЗА, аль-Гумаза, 104-я сура з Кур'ана

ГУСЕЙМАНЫ, татарская вёска у Троцкім павеце, БД 60

ГУННЕЙНЫ, фанетычныя асаблівасці гукаў "о" і "в", а таксама
знака танвін

ГУСЛЬ, гусл, гусель, гусуль, вялікае рытуальнае абмыванне,
БД 193

ГУСТАЎ, шведскі кароль, БД 74

ГУЮК, хан, сын Угедэя, ЯТ 71, 76, 77, 86

"ГЭРБАЖ РОДЗІН ТАТАРСКІХ В ПОЛЬСЦУ", АМ 120, 121, 122

ГЯУР, гявурин, гяурин, няверны

Д, літара

ДАББАТУЛЕРД, звер, які з'являюцца перад Судным Днём

ДАБРУДЖА, гістарычная вобласць у Прычарнамор'і на тэрыторыі сучаснай Румыніі і Балгарыі

ДАБРУДЖЫНСКІЯ ТАТАРЫ, мелі цесныя сувязі з літоўскімі татарамі

ДАДЖАЛ, даджалал, слова пракляцця

ДАВУД, Дауд, Давід, прарок

ДАД, назва літары, якая азначае цвёрды гук Д

ДАЛ, назва літары Д

ДАЛАВАР, дуалар, сувой з малітвамі, БД 178

ДАЛАЛ, хібы шлях, памылка

ДАЛАМАН, верхняе адзенне, Г, Т. 2 10

ДАМБРОВА БЕЛАСТОЦКАЯ, мястэчка у Польшчы, АМ 59

ДАММА, значок над арабскай літарай

ДАНІНА КРЫМСКАМУ ХАНУ, ЯТ 167

ДАЛ эл-ІСЛАМ, краіны, у якіх кіруюцца шарыятам

ДАР ас-СУЛХ, тэрыторыя дамовы

ДАР эл-ХАБР, тэрыторыя перамер'я

ДАРУЛЬКАРАР, сёмы рай

ДАРУССЯЛЯМ, другі рай

ДАРЫЯ, пякельная страва

ДАТ, літара, якая абазначае гук Д

ДАУБУЦІШКАУСКАЯ ДЖАМІЯ, з 18 ст., БД 61, 154

ДАУБУЦІШКІ, татарская вёска, БД 61; АМ 59; ЯТ 236, 286

ДАУТЯЛЫ, татарскі княжацкі род у НКЛ

ДАХР, век

ДАХРЫЯ, ад-Дахрыя, матэрыяліст, які не верыць у Бога

ДЖАБАГІ Пірэі Вассан, журналіст, АМ 92, 94, 134, 179

ДЖАБАГІ-СКІБНЕЎСКАЯ Джанет, удзельніца вайны з немцамі у 1939 г., паручык, АМ 166

ДЖАБРЫЛ, Джабраіл, Джэбраіл, гл. Джыбрыл, архангел

ДЖАВАБ, джэваб, значэнне слова страчана

ДЖАВАХЕР, каштоўны камень (дыямент, алмаз)

ДЖАГЕННЕМ, джахеннем, пекла

ДЖАГІЛЬ, джагілін, неразумны

ДЖАГІМ, джэгым, тое, што джахеннем

ДЖАЗІМ, выклічнік

ДЖАЙМА, татарская страва, БД 38 -

ДЖАЙХУН, назва ракі

ДЖАЛАІРСКАЕ ХАРУНЖАСТВА, Ялаірскае харунжаства, БД 208

ДЖАЛАЛ эд-ДЗІН, ваеначальнік і удзельнік Грун-
вальдскай бітвы, сын Тахтамышы, ЯТ 125, 159

ДЖАМАЗІЛЬ АХЫР, назва сёмага месяца, гл. Джумада аль-ахіра

ДЖАМАЗІЛЬ ЭВВЕЛЬ, назва шостага месяца, гл. Джумада аль-Уля

ДЖАМЕЕЦЬ, уся парафія, гл. Джаміят

ДЖАМІЯТ, мусульманская парафія, прыход, БД 110, 153-154

ДЖАМІЯ, мячэць

ДЖАНАЗЕ, джаназа, джэназе, малітва за памерлага на мізары ці
каля мячэці, БД 194

ДЖАНДУСЬ, джэндус, мянушка

ДЖАНІБЕК, царэвіч, гл. у арт. Крымскае ханства, ЯТ 113, 118,
136, 214

ДЖАНІБЕК, хан Залатой Арды

ДЖАННА, ал-Джанна, найбольш пашыраная назва раю

ДЖАННЕТ, джэннет, рай

ДЖАННЕТ АДНІН, джэннет аднін, восьмы рай

ДЖАННЕТ-уль-ННАНІМ, Джэннет-уль-ннанім, пяты рай

ДЖАННЕТ-уль-МАВА, Джэннет-уль-Мава, трэці рай

ДЖАННЕТ-уль-ФІРДЭВС, Джэннет-уль-Фірдэвс, шосты рай

ДЖАННЕТ-уль-ХУЛЬД, Джэннет-уль-Хульд, чацвёрты рай

ДЖАХІННЕМ, джэхіннем, пекла ("ідзі да пекла")

ДЖАН, душа

ДЖАХЕННЕМ, гл. Джагеннем

ДЖАУН, вайсковая адзінка (сотня воінаў), БД 211

ДЖАХІЛІЯ, аль-Джахілія, эпоха язычніцтва

ДЖАЦІЯ, аль-Джація, 45-я сура з Кур'ана

ДЖЫРДЖЫС, персанаж мусульманскіх паданняў

ДЖУБА, джубэ, адзенне імама

ДЖУМА, джумс, пятніца

ДЖУМА, аль-Джума, 62 сура з Кур'ана

ДЖУМА НАМАЗ, пятнічнае маленне у мячэці, БД 188

ДЖУМАДА-аль-АХІРА, сёмы месяц

ДЖУМАДА-аль-УЛЯ, шосты месяц

ДЖУНІБ, джунуб, палавыя зносіны

ДЖУЧЫ, хан, БД 212

ДЖЫБРЫЛ, архангел Гаурыіл

ДЖЫЗЫЯ, падушны падатак у арабскіх краінах

ДЖЫМ, назва літары ДЖ

ДЖЫН, дух

ДЖЫН, аль-Джын, 72-я сура з Кур'ана

ДЖЫХАД, супраціўленне няверным, БД 188

ДЖЫХАЙКА, мянушка

ДЖЭДЖАЛ, пракляцце

ДЖЭЛЯЛЬ эд-ДЗІН, гл. Джалал эд-Дзін

ДЗЕНАЕВІЧ, татарскі княжацкі род у ВКЛ

ДЖЭНАЗЕ НАМАЗ, гл. Джаназе намаз

ДЗІДА, зброя, Г, Т. 2 102

ДЗІКАЕ ПОЛЕ, прастора без ворнай зямлі, Г, Т. 2 109

ДЗІМІТРЫ, брат Ягайлы

ДЗІМІТРЫ ДАНСКІ, рускі князь, выдатны палкаводзец

ДЗІН, рэлігія

ДЗЯДУЛЕВІЧ Станіслаў, навуковец, БД 257, 268; АМ 7, 23, 47, III,
120-123, 133, 138, 159, 170-173, 178, 181,
182, 185-187

ДЗЯТЛАВА, ЯТ 236, 243

ДЛУТАШ Ян, навуковец і святар, ЯТ 18, 51, 60, 63, 84, 90, 91,
101, 106, 107, 148, 159

ДОКШЫЦЫ, ЯТ 241; АМ 59

ДРАХМА, манета

ДРУГІ УСЯПОЛЬСКІ З'ЕЗД ДЭЛЕГАТАЎ АДЦЗЕЛАЎ КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦКАГА
ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ ПОЛЬШЧЫ, АМ 47

ДУА, дуа, дуая, дувая, дувайка, малітва, просьба, БД 203

ДУАЛАР, гл. Далавар

ДУБІНЬСКІ Аляксандр, навуковец, БД 268

ДУДА, вош

ДУМІН Станіслаў, навуковец

ДУХАН, ад-Духан, 44-я сура з Кур'ана

ДУШАНБЕ, душанбе, панядзелак

ДУШМАН, вораг, nepřыцель

ДУШМАНЛЕРЫ, варожы

ДУШМАНЛІК, nepřыцель

ДЫВАН, савет хана

ДЫВДЫК, пакрыццё для каня, тканіна, Г, Т. 2 90

ДЫЯ, віра, пеня, штраф за праступак

ДЭВУР, дэвар, малітва над памерлым, БД 178

ДЭЛҮЯ, сукня, тканіна, Г, Т. 2 90
 ДЭМЭШКА, турэцкая шабля, Г, Т. 2 312
 ДЭРВІШ, убогі, манах
 ДЭРВІШ-ХАН, гл. у арт. Залатая Арда
 ДЭРУЛЗЫ, дэрухачы, чыноўнік хана накіштайт баскака, ЯТ 95
 ДЭУЛЕТ БЕРДЭ, хан, гл. у арт. Залатая Арда
 ДЭШТ-І-КЫПЧАК, адна з назваў Залатой Арды

Е

Е, літара
 ЕВА, гл. Хава
 ЕГУДЧЫК, габрэй
 ЕДЫГЕЙ, эмір, ЯТ 124, 125, 127, 129, 158, 300
 ЕЗЕКІЛЬ, прарок, гл. ЗУ аль-Кіфаль
 ЕК, не, няма
 ЕКУБ, гл. Якуб
 ЕКСЕНБЕ, нядзеля
 ЕЛІЗЕЙ, прарок, гл. Яса, аль-Яса
 ЕЛЫЯШЭВІЧ Аляксандр, ротмістр татарскага эскадрона, АМ 71,
 156-157, 166; БД 181
 ЕНІ-ШЭІРЫ, татарская назва Наваградка, БД 60
 ЕРЭМФЕРДЭН, хан, гл. у арт. Залатая Арда
 ЕСАВУЛ, ассавул, Г, Т. 2 206
 ЕТМУШ, лік 70
 ЕТЦЫ, малітва пасля змяркання

Ж

Ж, літара
 ЖАВІСТА, жэвіста, значэнне слова страчана
 ЖАЛОБА, БД 178
 ЖАЛОБНАЯ ВЯЧЭРА, стыпа, пасля пахарон і на угоджі, БД 195
 ЖАНЧЫНА, яе статус, АМ 151
 ЖДАНОВІЧ, татарскі князь у ВКЛ
 ЖДАНОВІЧ Якуб, імам
 ЖОДЗШКІ, татарская вёска у Літве, БД 166
 "ЖЫЦЕ ТАТАРСКЕ", кварталнік "Татарскае жыццё" у Польшчы да
 1939 г., БД 158; АМ 135, 137, 138
 ЖЭ, назва літары, якая азначае гук Ж

ПРОБНЫЯ АРТЫКУЛЫ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА "ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫЧЫ"

АБ'ЯДНАНЫЯ АРАБСКІЯ ЭМІРАТЫ, Імарат аль-Арабія аль-Муттахіда, ААЭ, дзяржава у Паўднёва-Заходняй Азіі, на усходзе Аравійскага паўвострава, каля берагоў Персідскага і Аманскага заліваў. Плошча 83,6 тыс. кв. км. Насельніцтва 1,84 млн. чалавек (1990). Гарадское насельніцтва складае 84%. Найбольшыя гарады (нас. на 1985 г., у тысячх): Абу-Дабі (часовая сталіца) 350, Дубай 330, Эль-Айн 150, Шарджа 120. Карэннае насельніцтва (арабы) - 31%, астатнія выходцы з іншых арабскіх краін, з Індыі, Пакістана, Ірана, Бангладэш і інш. Афіцыйная мова — арабская. Дзяржаўная рэлігія — Іслам (суніты і шыіты).

ААЭ складаецца з 7 эміратаў-манархій — Абу-Дабі (пл. каля 60 тыс. кв. км), Дубай, Аджаман, Ум-эль-Кайвайн, Рас-эль-Хайма, Эль-Фуджайра і Шарджа. Глова дзяржавы — прэзідэнт, якога выбіраюць на 5 гадоў з ліку эміраў. Вышэйшы заканадаўчы орган — Вышэйшы Савет Эміраў.

Прырода. Пераважаюць нізінныя раўніны, на усходзе адгор'і гор Хаджар (вышыня да 1127 м), на Захадзе — камяністыя пустыні. Клімат субтрапічны і трапічны сухі. Год падзяляецца на 2 перыяды: зімовую (дажджлівую) і лета (сухую). За год выпадае 100–400 мм ападкаў. Значныя плошчы займаюць саланчакі і пясчаныя пустыні. Рэдкія аазісы з фінікавай пальмай, акацыяй, тамарыскам. Фаўна: газель, зайцы, паўзуны (пераважна змеі).

Берагавая лінія Персідскага і Аманскага заліваў мала парэзаная. Прыбярэжныя воды Персідскага заліва багатыя на каралавыя рыбы і мелкаводзі, на якіх водзяцца малюскі, што зрэдку у ракавінах маюць жэмчуг (перлы). У прыбярэжных водах водзіцца да 50 відаў рыб. Краіна багатая на нафтавыя радовішчы і гаручы газ.

Гаспадарка. У сельскай гаспадарцы скарыстоўваецца невялікая плошча ворных зямель і штучных насаджэнняў (усяго каля 7% тэрыторыі). Бедныя пустынныя пашы для вярблюдаў. Лоўля рыбы, здабыча губак, каралаў, жэмчугу. У аазісах вырошчваюць фінікавую пальму, садавіну і агародніну, збожжавыя культуры.

Аснова эканомікі і паступлення сродкаў — нафта- і газадобыванне прамысловасць (да 100 млн. тон нафты і каля 10 млрд. куб.м газу у год). Частка нафты перапрацоўваецца на месцы (заводы ва

Ум-эн-Нары, у раёне Рувайса — Абу-Дабі), металургічныя і метала-апрацоўчыя прадпрыемствы, цэментны завод. Традыцыйны занятак насельніцтва — рыбалоўства (улоў каля 60 тыс. т у год), здабыча жэмчугу, аазіснае земляробства і качавая жывёлагадоўля. Кустарныя промыслы (ткуць дываны, шарсцяныя тканіны, чаканка).

Чыгунак няма. Асноўны від транспарту — аўтамабільны. Дарог з цвёрдым пакрыццём 2,3 тыс. км (1985), аўтамабільны парк — 500 тыс. машын. Марскі транспарт, асноўныя порты: Зейд (Абу-Дабі), Рашыд (Дубай) і Міна-Халед (Шарджа). Танаж марскога гандлёвага флоту 0,7 млн. брутатон. Аэрапорты міжнароднага значэння у Абу-Дабі, Дубай, Шарджу. Асноўныя знешнегандлёвыя партнёры: Японія (больш за 60%), Вялікабрытанія, ЗША, Францыя, ФРГ і інш. Грашовая адзінка — дырхам.

Гісторыя. У дагістарычныя часы тэрыторыю ААЭ займалі семіцкія плямёны, звязаныя з дзяржавамі Двурэчча. У I-м тысячагоддзі да нашай эры тут замацаваліся арабскія плямёны. У 7-м стагоддзі гэта тэрыторыя апынулася пад уплывам Ісламу і увайшла у Арабскі халіфат. У час праўлення дынастыі Аббасідаў некалькі шэйхатаў сталі незалежнымі. На мяжы 9 і 10 стагоддзяў цяперашнія тэрыторыі Абу-Дабі, Дубай, Шарджу і Ум-эль-Кайвайн увайшлі ў склад дзяржавы карматаў. Астатнюю тэрыторыю падпарадкавалі сабе імамы з Амана.

З 13 да 16 ст. шэйхаты сучасных ААЭ трапілі ў залежнасць ад Маската і Амана, пазней персідска-мангольскай дзяржавы Гармуза. У пачатку 16 ст. у раёне Персідскага заліва паявіліся партугальцы. У 1515 г. яны падпарадкавалі сабе усё узбярэжжа Персідскага заліва. У 2-й палавіне 16 ст. у барацьбу за гэту тэрыторыю ўступіла Турцыя, а пад канец 17 ст. — Вялікабрытанія.

У пачатку 18 ст. усходнюю і паўднёва-усходнюю Аравію падпарадкаваў сабе Аман, які стаў даволі моцнай дзяржавай. У выніку падрыўной дзейнасці Вялікабрытаніі гэта дзяржава распалася, хоць барацьба супраць англічан не спынялася. Арабы нападалі на англійскія судны ў водах Персідскага заліва, небяспечных для плавання сярод каралавых рыфаў. Гэту небяспечную краіну англічане назвалі "Пірацкім Берагам".

Напрыканцы 18 ст. шэйхаты "Пірацкага Берага" атрымалі падтрымку вахгабітаў — барацьбітоў за чысціню Ісламу. У 1809 г. англічане з дапамогай саюзнага ім Амана разбілі вахгабітаў і антыанглійскія сілы "Пірацкага Берага".

Да 1820 г. англічане некалькі разоў прадпрымалі экспедыцыі супраць "Пірацкага Берага". Нарэшце, у выніку дамовы з шэйхамі, англічане падпарадкавалі сабе "Пірацкі Бераг" і з 1853 г. замянілі назву на Дагаворны Аман. У 1892 г. паміж Англіяй і Дагаворным Аманам было падпісана нераўнапраўнае пагадненне, паводле якога толькі Англія мела тут права на здабычу губак, жэмчугу, а пазней і нафты.

Пасля другой сусветнай вайны ў гэтым раёне ўзмацнілася барацьба супраць англійскага панавання. 2.12.1971 эміраты абвясцілі аб сваёй палітычнай незалежнасці ад Вялікабрытаніі і сталі суверэннай дзяржавай.

АБУ ЛАХАБ, мянушка Абд ал-Уззы бен Абд ал-Мутталіба (сярэзіна 6 ст. — 624), дзядзька і адзін з зацятых ворагаў Мухаммеда. Спачатку прыязна ставіўся да Мухаммеда. Пасля таго, як Абу Лахаб стаў на чале рода хашымітаў і абвясчэння Прарокам новай рэлігіі — Ісламу, Абу Лахаб і яго жонка Умм Гаміль адкрыта праявілі сваю варожасць да свайго пляменніка Мухаммеда. У выніку гэтага Мухаммеду і яго палечнікам прыйшлося пакінуць Мекку і перасяліцца ў горад Медыну (гл. Хіджа). За праследаванне Мухаммеда і паслядоўнікаў новай рэлігіі — Ісламу дзядзька Мухаммеда Абд ал-Уззы бен Абд ал-Мутталіб атрымаў мінушку Абу Лахаб — "бацька поляны", "той, хто жыве ў полімі". Пра Абу Лахаба гаворыцца ў Кур'ане, у III-й сур' — Масад. Памёр Абу Лахаб неўзабаве пасля бітвы пад Бадрам. Будучы старым і хворым удзелу ў гэтай бітве ён не прымаў. Сын Абу Лахаба ў 630 г. прынялі мусульманскую веру.

АДЛ, катэгорыя маральнай ацэнкі асобы, якая характарызуецца справядлівасцю і праудзівасцю. Чалавек, якому уласцівы адл, здольны зауважыць і адхіліць зло (джаур) і фальш. Філасоф і тэолаг ал-Газалі (1058—1111) разглядаў паняцце адл у пары з паняццем іхсан (шчырасць, сумленне), бо гэта спалучэнне набывае сэнс "справядлівасць і сумленне". Мяркуецца, што адл уласцівы кожнаму чалавеку, які імкнецца на дзяржаўную ці грамадскую пасадку, а таксама выконваць іншыя функцыі, як аякунства, паруку, сведчанне і інш.

Кожны мусульманін, калі ён не робіць непрыстойння (фіск, джаур) і забароненыя учынкi (гл. Харам), разглядаецца як адзіл, г.зн. ён мае адл. Той, хто страціў гэтую вартасць, можа загла-

дзіць віну (кафара) і пасля гэтага жыць як мусульманін.

У Кур'ане адл разглядаецца як адна з якасцей Аллага, які адпачвае роунай мерай як за дабро, так і за зло. Аднак адл Аллага — гэта вышэйшая справядлівасць, немагчымая для разумення чалавека, таму чалавек можа звяртацца да Аллага толькі па міласэрнасць.

АЛЛЯ, Аль-Алля, 87-я сура з Кур'ана. Складаецца з 19 аятаў. Названа ад слова у I-м аяце і абазначае Найвышэйшы — адно з імёнаў Аллага. Першыя аяты — праслаўленне Аллага — Стваральніка усяго Існага. Далей гаворыцца пра кару для тых, хто не верыць у прарочую місію Мухаммеда, і аб узнагародзе тым, каторыя прымаюць слова Аллага. Апошнія аяты напамінаюць, што часовае жыццё на гэтым свеце не павінна быць марным і нельга спакусы і уцехі на гэтым свеце прамяняць на харошае і вечнае жыццё, якое будзе дарава на Аллагам праведнікам. Аб гэтым сказана было і у пісанні прарокаў Ібрагіма (Аураама) і Мусы (Майсея).

АХМАД, Мірза Ахмад (1835, Кадзіян у Індастане — 1908). Заснавальнік і прапаведнік рэлігійнай абшчыны. У 1884 г. ён апублікаваў шматтомную багаслоўскую працу. Паводле слоў Ахмада, у 1882 г. ён быў упаўнаважаны Аллагам палепшыць свет, а у 1889 г. стварыў ахмадзііскі джаміят (абшчыну). Яго вучэнне (гл. Ахмадзія) знайшло некаторае пашырэнне у Пакістане, у іншых краінах Азіі і усяго свету. Ахмадзііцы налічваюць 10 млн. сваіх паслядоўнікаў, паводле іншых дадзеных — 1 млн. Ёсць невялікая колькасць ахмадзіяцаў у Літве, Польшчы і на Беларусі.

Ахмад з'яўляецца аўтарам больш за 80 кніг, напісаных на мове урду і арабскай. Ахмад лічыў сябе прарокам Аллага і заяўляў: "Я лепшы за усіх прарокаў і пасланнікаў. Клянуся Аллагам, які зрабіў з мяне Месію, якога чакалі людзі. Хто не верыць у мяне, той не верыць у Аллага і яго прарокаў".

АХМАДЗІЯ, кадзіяні, вучэнне, выкладзенае у багаслоўскіх працах Ахмада. У карацейшым выглядзе гэтае вучэнне на англійскай мове перадаў Махмуд Алі ў каментары да англійскага перакладу Кур'ана. Паводле гэтага вучэння апошнім прарокам — пасланнікам Аллага — з'яўляецца Ахмад. Галоўнымі аб'ектамі паланніцтва павінны быць Кадзіян — радзіма Ахмада (адсюль і назва новага вучэння — ка-

дзіяні) і горад Срынагар (у ⁵³Кашміры), дзе, паводле Ахмада, быў пахаваны Ісус Хрыстос, які ўзаскрос пасля смерці ў Іерусаліме, доўга жыў як Ісус Асар у Індастане. Ахмадзія інакш трактуе памер заката, чым гэта прынята здаўна ў мусульман. Звычайна штогод мусульманін аддае на карысць абшчыны 2,5% ад свайго прыбытку. Паводле ахмадзіі трэба штогод плаціць 2,5% ад кошту маёмасці, што ў многа разоў больш. Ахмадзія катэгарычна адмаўляе збройную барацьбу з крыўдзіцелямі, у тым ліку і барацьбу за веру — джыхад. Згодна з вучэннем Ахмада чалавек пасля смерці атрымлівае новую душу да Суднага Дня, затым згодна з заслугамі трапляе ў рай, ці ў пекла. Пякельныя мукі не вечныя: грэшнікі, якія дастаткова нацярпеліся ў пекле, могуць быць пераселены ў рай. Замагільнае жыццё разглядаецца як працяг духоўнага ўдасканалення, распачатага чалавекам пры жыцці на зямлі. У ахмадзііскім вучэнні спалучаюцца элементы мусульманскай, хрысціянскай, іўдзейскай і індуйскай (крышнаісцкай) веры. Аб'ектыўна ахмадзія накіравана на аслабленне Ісламу, асабліва ў краінах былога СССР, дзе на працягу многіх гадоў мусульманская вера была ў загоне і людзі толькі прыблізна ведалі асновы сваёй веры. Ахмадзііцы актыўна займаюцца выдавецкай дзейнасцю, укладваюць грашовыя сродкі ў будаўніцтва мячэцяў, займаюцца камерцыйнай, палітыкай. Яны імкнуцца прыцягнуць як мага больш вернікаў, асабліва з ліку нестойкіх мусульман-суннітаў, да якіх належаць і беларускія татары.

У многіх мусульманскіх краінах ахмадзія не лічыцца мусульманскай абшчынай. Ліга мусульманскага свету (Рабіта аль-алм ал-Ісламі) абвясціла (1973) ахмадзію варажай Ісламу пlynню.

АЯТ (мн. лік ад арабскага слова ая — знак, цуд), у беларускіх татараў называюць ает; найменшы вылучаны урывак з Кур'ана, верш (сціх). Зыходнае значэнне тэрміна ая (аята) — знаменне, цуд. Пасля паяўлення пісанага тэксту Кур'ана тэрмін ая пачаў паступова ўжывацца для абазначэння кур'анічных вершаў, якія напісаны рытмічнай прозай.

У Кур'ане, па розных падліках 6204, 6226, 6232 ці 6236 аятаў. Існуюць дзве нумарацні аятаў: еўрапейская і новая егіпецкая (1928). Асобныя аяты скарыстоўваюцца ў афармленні мячэцяў, інтэр'ераў афіцыйных устаноў і жылых дамоў мусульман (гл. Мугір).

Бадр, Бадр Гунайн, невялікі горад у Саудаўскай Аравіі за 150 км на паўднёвы захад ад Медны, на караванным шляху з Меккі

у Сірыю. У 6-7 ст. Бадр быў значным гандлёвым цэнтрам. Каля Бадра на раўніне, акружанай стромкімі узвышшамі і пячанымі выдмамі, адбылася бітва мусульман, якіх узначальваў Мухаммед, і язычнікаў пад начальам Абу Джахла.

І5 ці І7 сакавіка 624 г. воіны Мухаммеда (мухаджыры і ансары) авалодалі студнямі з прэснай вадой каля Бадра і збіраліся пачаць бой с аховай вялікага каравана язычнікаў з Меккі, які вяртаўся дамоў, але караван прайшоў іншай дарогай, а змагацца давалася з вялікімі сіламі язычнікаў, якія прыйшлі з Меккі. У праціўнікаў мусульман было 950 ці 750 добра узброеных воінаў, сярод якіх было 200 вершнікаў. У Мухаммеда было 76 мухаджыраў — мусульман, якіх у час хіджры перасяліліся з Меккі у Медину. Удзел у бітве прынялі каля 240 ансараў — мусульман, якія прынялі Іслам у Медине.

Нягледзячы на няроўныя сілы, мусульмане, выслушаўшы прамову Мухаммеда, рашуча ўступілі у бой. Ворагі-язычнікі былі разбіты, загінуў іх военачальнік Абу Джахл і каля шасцідзесяці яго воінаў. Многа было параненых і тых, хто здаўся ў палон. Мусульмане страцілі у гэтым боі 6 мухаджыраў і 9 ансараў, якія былі пахаваны з гонарам як барацьбіты за веру.

Перамога мусульман пад Бадрам мела вялікае значэнне для росту аўтарытэта Мухаммеда і новай рэлігіі — Ісламу. Пра гэту пераможную для мусульман бітву ўпамінаецца у Кур'ане (8-я сура — Анфаль, аль-Анфаль). Перамога мусульман над язычнікамі тлумачыцца чудам, які стварыў Аллаг і ён падобны да таго цуду, які быў прапушчаны Богам пры пераправе габрэяў цераз Чырвонае мора, калі іх праследавала войска егіпецкага фараона.

Удзельнікі бітвы пад Бадрам сталі найбольш паважанымі паплечнікамі (асхабамі) прарока Мухаммеда.

ВІТАЎТ, Вітаўтас Юрый Аляксандр (каля 1350, магчыма Старыя Трокі — 27.10.1430, Трокі), вялікі князь Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ) з 1392 г. Сын вялікага князя Кейстута. Падтрымліваў бацьку у яго барацьбе з Ягайлам. Абодва у 1382 г. былі зняволены Ягайлам і знаходзіліся у замкавай турме у Крэве (цяпер вёска ў Смаргонскім раёне на Беларусі). На загаду Ягайлы Кейстут быў задушаны, а Вітаўту удалося уцячы і знайсці прытулак у крыжакоў-тэўтонаў. З дапамогай крыжакоў і пры падтрымцы паплечнікаў свайго бацькі Кейстута Вітаўт імкнуўся вярнуць сабе радавое Трокскае княства. У 1382 г. Ягайла вярнуў яму частку гэтага княства і Ві-

таут вярнуўся на радзіму. Вітаут ухваліў Краўскую унію Літвы з Польскім каралеўствам (1385). Пасля няудалай спробы ў 1389 г. захапіць Вільню Вітаут зноў вымушаны шукаць прытулку ў крыжакоў. У пошуках саюзнікаў у 1390 г. Вітаут выдаў сваю дачку Соф'ю замуж за вялікага князя маскоўскага Васіля І Дзмітрывіча. На Востраўскаму пагадненню (1392) з Ягайлам фактычна стаў вялікім князем. Шляхам замены удзельных князёў намеснікамі з дваран (непаслушнага намесніка можна прагнаць з пасады ў любы час) Вітаут умацаваў сваю ўладу ў дзяржаве. Ён пашыраў каталіцкую веру (разам з Ягайлам у 1413 г. кіраваў хрышчэннем жамойтаў), пашыраў землеўладанні дваран, каталіцкай царквы. Вольных сялян ператвараў у залежных.

Захопніцкія імкненні Вітаута на ўсход і абарона заходніх рубяжоў на захадзе было цяжка сумяшчаць і па Салінскай дамоў (1398) з вялікім магістрам Тэўтонскага ордэна Конрадам фон Кнігінгенам прыйшлося ўступіць крыжакам Жамайцію да ракі Нявежыс і палавіну Судуўскага края (Занямонне). Жамайты вызваліліся ў 1409 г.

У 1397 і 1398 Вітаут пры удзеле хана Тахтамыша, які быў прагнаны з трона ў Залатой Ардзе эмірам Цімурам (Цімурленгам), зрабіў паходы ў Прыазоўе і Крым (гл. Вітаута паходы ў 1397 і 1398) і далучыў да ВКЛ частку зямель Паўночнага Прычарнамор'я. ВКЛ замацавалася ў Падоллі і на важным міжнародным гандлёвым шляху на Прычарнамор'і, аднак у 1399 г. войскa Вітаута і яго саюзніка Тахтамыша было разбіта войска Залатой Арды ў бітве пры р. Ворскла (гл. Ворскла). У 1404 г. Вітаут далучыў да ВКЛ Смаленскае княства, у 1406, 1407 і 1408 зрабіў ваенныя паходы на вялікае княства Маскоўскае, з якім у 1408 г. была заключана Угорская дамова, што дало магчымасць Літве пачаць падрыхтоўку да вайны на захадзе з Тэўтонскім ордэнам.

У 1409 г. Вітаут і Ягайла дамовіліся з сынам хана Тахтамыша Джалалам эд-Дзінам аб удзеле татараў у магчымай вайне з крыжакамі. У выпадку перамогі кароль і вялікі князь абяцалі Джалал эд-Дзіну узвясці яго на ханскі пасад у Залатой Ардзе.

У 1410 г. Вітаут узначаліў войскa ВКЛ і Польшчы ў пераможнай Грунвальдскай бітве, пасля чаго пагроза Літве са старанняў крыжакоў мінавала. Найбольшую ролю і найбольшыя ахвяры ў барацьбе з крыжакамі прынеслі воіны з беларускіх зямель. Вайна з Тэўтонскім ордэнам і яго саюзнікамі завяршылася Мельнікім мірам (1422), па якому Ордэн адмовіўся ад прэтэнзій на Жамойцію і Занёманне. Ві-

таут устанавіў добрасуседскія адносіны з Наугародскай рэспублікай. Пад яго уплывам былі крымскія татары, а ханы Залатой Арды шукалі і знаходзілі падтрымку у ВКЛ.

У 1428 г. Вітаут наведаў Менск. Сярод тых, хто яго вітаў, былі і татары, якія, магчыма, тут жылі, ці ў наваколлі. Татары падаравалі свайму спадару — Вітауту коней, вярблюдаў, зброю, упрямжаны і гавяду для харчавання княжацкай дружны.

У 1429 г. з'езд вялікіх феодалаў, духавенства ВКЛ Польшчы, манархаў і іх прадстаўнікоў замежных дзяржаў прыняў рашэнне каранаваць Вітаута (у Вільні) каралём Літвы. На з'ездзе абралі удзел: імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі Сігізмунд I, кароль Польшчы Уладзіслаў II Ягайла, прадстаўнікі некаторых заходнееўрапейскіх манархаў, вялікіх князёў маскоўскага і цвярскага, рымскага папы і візантыйскага імператара. Інтрыгі польскіх панцоў і смерць Вітаута (яму было прыкладна 80 гадоў) перашкодзілі ажыццявіць гэты план.

Вітаут увайшоў у гісторыю Еўропы як славыты дзяржаўны дзеяч, дыпламат, палкаводзец. Пра яго напісаны мастацкія творы і навуковыя працы, намалёваны карціны, створаны скульптурныя партрэты, яго імя носіць універсітэт у Каунасе, ордэн — найвышэйшая ўзнагарода Летувы. У гонар Вітаута многія бацькі даюць яго імя сваім сынам. У 1930 г., да 500-годдзя з дня смерці Вітаута у Каунасе, была пабудавана мусульманская мячэць (гл. Каунаская джамія). У 1997 г., у 600-годдзе татарскага асудніцтва у ВКЛ, распачатага пры Вітауте, мяркуецца узвесці помнік спадару ад літоўскіх татарцаў.

Польскія навукоўцы Пётр Бараўскі і Аляксандр Дубінскі сабралі і ў манаграфіі "Польскія татары: Гісторыя, абрады, легенды і гістарычныя паданні" (Варшава, 1986) каратка напісалі, як рысавалася татарам вобраз Вітаута.

Яшчэ ў другой палавіне 16 ст. татары ў сваіх паданнях называлі Вітаута белым ханам, сваім спадаром (Гаспадаром), апорай Ісламу на Захадзе, Ваттадам. Яны былі удзячны князю за тое, што ён надзяляў іх зямельнымі ўгоддзямі, а таксама гарантаваў свабоду веравызнання.

Відаць, татары з цягам часу забылі, што права свабоды веравызнання не адносілася да палонных, якіх гвалтам хрысцілі (гл. Гвалтоўнае хрышчэнне) і сялілі як залежных землепрабаў. Адносіны паміж татарамі і іх спадаром Вітаутам не былі такімі добрымі, як

таго хацелі ўкладальнікі традыцыі — народных паданняў на гістарычныя тэмы. Праудзіва гаворыцца, што татары былі асаднікамі ў НКЛ, аднак мужчыны-татары павінны былі выконваць вайсковую павіннасць, цэлымі гадамі правадзілі на вайне, адарвання ад сваёй сям'і, атрымлівалі раны у баях, рэдка хто з іх паміраў сваёй смерцю. Калі татарын не мог з'явіцца пад сцягі спадара на кані і з баявым рыштункам, то Вітаут патрабаваў ад яго прадаць дзяцей, а каня купіць. Здараліся выпадкі, што татары-асаднікі бунтавалі супраць жороткай улады Вітаута, але гэта для іх дрэнна канчалася. У лісце камтура Дынабурга (Дзвінска) да магістра Ордэна мечаносцаў (Лівонскага ордэна), датаваным 31 сакавіка 1421 года, чытаем, што літоўскія татары узбантаваліся супраць Вітаута. Выступленне гэтае было задушана літоўскім войскам, а вінаватых пакаралі смерцю.

Нягледзячы на былыя непаразуменні татараў з Вітаутам яны успаміналі пра яго як свайго апекуна і абаронцу. У прашэнні (супліцы) да караля Зыгмунта Старога ад 1519 г. пра Вітаута татары пісалі: "Ён (Вітаут) не казаў нам забываць Прарока (Мухаммеда), а мы, да святых месц (г.зн. Меккі і Медыны) вочы абарачаючы, так імя яго паўтаралі, як нашых халіфаў". Цераз які Вітаут жыў у традыцыі татараў як ваяўнічы уладчык і абаронца Ісламу. Адзін дзень у год прызначалася маленне мусульман у мячэці за яго душу. Пра вялікую павагу татараў да Вітаута пісалі многія хранікёры і гісторыкі 16-га стагоддзя — Ян Красінскі, Марцін Кромер, Міхал Літвін, Мацей Мехавіта, Мацей Стрыйкоўскі, Марцін Бельскі і інш.

З падставамі ці без падстаў імя Вітаута звязваюць з заснаваннем паселішч татараў, напрыклад, Сорак Татараў каля Вільні, Студзьянкі ў Падляшшы (у 1960 г. аб гэтым пісаў Мацей Канапацкі). Аб гэтым будзе сказана ў асобных артыкулах пра населеныя пункты, дзе жывуць ці жылі татары.

ВОЛЬСКІ Віталь (сапраўднае Воўскі-Зейдэль Віталь Фрыдрыхавіч, 5.9.1901, Санкт-Пецярбург — 22.8.1988, Менск), беларускі празаік, драматург, літаратуразнавец, перакладчык, даследчык гісторыі і культуры беларускіх татараў, кандыдат філалагічных навук (1934). Нарадзіўся ў сям'і служачага. Бацька Фрыдрых Карлавіч, маці Адэля Лаўрэнаўна, рана памерла, выхоўвала хлопчыка мачаха Аляксандра Міхайлаўна Папкова, якую ён любіў як родную маці. Скончыўшы сёмы клас гімназіі, працаваў на Трубачным заводзе. Слу-

жну у Чырвонай Арміі, удзельнічаў у грамадзянскай вайне. Скончыў Камуністычны ўніверсітэт у Менску (1927). Друкавацца пачаў у 1926 г. у газеце "Звязда" і "Савецкая Беларусь", у 1927 г. у часопісах "Наш край" і "Узвышша". Вольскі - аўтар многіх літаратурна-навуковых прац, такіх як манаграфія "Эдуард Самуілёнак. Жыццё і творчасць", "Сучасныя праблемы беларускай савецкай драматургіі" (першая кніга), "Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры эпохі феадалізму", падручніка "Беларуская савецкая літаратура" для 5-10 класаў. У некаторых працах і асабліва артыкулах аддаў дэніну вугарнаму сацыялізму. Шматлікія нарысы, апавяданні характарызуюць аўтара як дапытлівага крэатыўнага, падарожніка, дасведчанага і зацікаўленага якога раскрываюцца ва ўзаемадзяннях з прыродай.

П'есы Вольскага "Чудоўная дудка", "Дзед і Жораў", "Несцерка", "Машэка" у розныя гады ставіліся на сцэне. Ён напісаў таксама сцэнарыі дакументальна-крэатыўных фільмаў "Белавежская пушча" (1946), "Бярэзінскі залаведнік" (1965) і мастацкага фільма "Несцерка" (1955). У канцы жыцця пісаў успаміны "На зломах эпохі" (не завершаны).

Значнае месца у даследчыцкай дзейнасці В.Вольскага займала татарская тэма. У 1927 г. апублікавана: Татары на Беларусі. "Наш край", № 3, 4; Наконт нацыянальнай літаратуры беларускіх татар. "Узвышша", № 4; Татарскі тэатр. "Узвышша", № 5; Асноўныя прынцыпы арабскай транскрыпцыі беларускага тэксту у "Кітабах", "Узвышша", № 6.

У 1928 г. апублікавана: Аб асаблівасцях жывой мовы беларускіх татар і арабскай транскрыпцыі "Аль-Кітабаў", "Наш край", № 8-9.

У 1929 г. апублікавана: Беларускія элементы ў бытавой абраданасці літоўскіх татар. "Наш край", № 8-9; Вусны паданні літоўскіх татар. "Наш край", № 11; Цюрка-татарскія элементы ў беларускай мове, "Узвышша", № 6.

У 1933 г. апублікавана: Наконт беларускай мовы ў татарскіх "кітабах". "ЛіМ", 26 кастрычніка.

ВОРСКЛА, левы прыток Дняпра, рака ў Белгарадскай вобласці Расіі, Сумскай і Палтаўскай абласцях Украіны. Даўжыня 464 км, шырыня рэчышча ў сярэднім і ніжнім цячэнні 35-40, месцамі да 100 м.

Каля гэтай ракі, за 350 км на паўднёвы ўсход ад Кіева 12.8.1399, на тэрыторыі тагачаснай Залатоў Арды адбылася бітва паміж войскам Вялікага княства Літоўскага, якое ўзначальваў Вітаут, і войскам Залатоў Арды. У літоўскай гістарычнай літаратуры гэта бітва вядома пад назвай Ворсклаўская бітва.

Пасля паходу Вітаута у Прыазоўе і на Крым (гл. Вітаута паходы 1397 і 1398) ён стаў рыхтавацца да рашучай бітвы з Цімурам-Кутлугам, ханам, які правіў у Залатоў Ардзе. Па загаду Вітаута аднаўляліся і будаваліся новыя умацаванні у Кіеве — асноўнай базе да выправы на вайну.

Вітаут хацеў надаць свайму паходу характар вялікай хрысціянскай крыжовай выправы (кружыяты) супроць няверных — татараў-мусульман. Па просьбе польскага караля Уладзіслава II Ягайла рымскі папа Баніфацы IX абвясціў 4 мая 1399 г. пастанову (булу) аб крыжовым паходзе супроць татараў. Магчыма, што папа не ведаў усяго таго, што рабіў Вітаут і якія у яго былі намеры, што ў гэтым крыжовым паходзе прымуць удзел некалькі тысяч няверных — татараў-мусульман дружны былога хана Залатоў Арды Тахтамыша. Істотнай для Вітаута была падтрымка канстанцінопальскага патрыярха, які паслаў на Русь свайго пасланніка, каб той уздымаў праваслаўнае духавенства і усіх хрысціян на барацьбу з татарамі-мусульманамі (пасля перамогі ў бітве на Куліковым полі гэта было ўжо даволі проста).

Вялікі князь Вітаут, добра знаёмы са звычаямі рыцараў заходніх краін, імкнуўся сабраць як мага большыя сілы, распарадзіўся выставіць так званы ганаровы стол на працягу некалькіх тыдняў. Тут рыцары — удзельнікі паходу маглі есці і піць усё, чым быў багаты Вітаут. За чэрвень і ліпень пад літоўскія сцягі сабраліся рыцары з Вялікага княства Літоўскага, многія рыцары з Польшчы, вiцязі з Русі і Валахіі, рыцары з нямецкіх краін. Аснову войска Вітаута складалі літоўцы і беларусы. Даволі многа было татараў Тахтамыша — саюзніка Вітаута. Яны мелі вопыт баёў у стэпе.

На пачатку жніўня Вітаут рушыў у стэп. Перад выправай, паводле рускага летапісу, Вітаут сказаў: "Паб'ём хана Цімур-Кутлуга, адбярэм у яго дзяржаву і пасадзім на троне Тахтамыша, а ён тады пасадзіць мяне на трон усёй Русі".

Пасля некалькіх дзён пераходу на паўднёвы ўсход літоўскія

сілы дасягнулі ракі Ворсклы, дзе ўжо стаяла армія Цімура-Кутлуга.

На працягу некалькіх дзён Цімур-Кутлуг вёў перамовы з Вітаўтам, каб выйграць час. Даючы Вітаўту надзею на мірнае заканчэнне канфлікту і прызнанне падпарадкавання Літве, ён чакаў падыходу галоўных сіл Залатой Арды пад пачатам эміра Эдыгея — аднаго з самых таленавітых палкаводцаў таго часу.

12 жніўня, за дзве гадзіны да заходу сонца, татары раптоўнай атакай распачалі бітву. У час адной з атак татары кінуліся ўцякаць і выманілі рыцараў з добрай пазіцыі каля ракі. Татары вярнуліся і акружылі літоўскае войска. Хоць бітва была зацятая, але не было надзеі на перамогу. У момант, калі лёс бітвы быў вырашаны, Тахтамыш са сваімі паплечнікамі ўцёк. Уцёкамі ратаваўся і Вялікі князь Вітаўт. Паводле польскага хроніста Яна Длугаша польскія рыцары, мужна змагаючыся з татарамі, усе загінулі. У гэтай бітве загінулі славетныя людзі, вядомыя у Вялікім княстве Літоўскім і на усёй Русі. Сярод іх Андрэй Альгердавіч Полацкі, Дзмітрый Альгердавіч Бранскі, герой Кулікоўскай бітвы Дзмітрый Баброк-Валынскі, шмат іншых Гедымінавічаў і Рурывічаў, цвет літоўска-рускага рыцарства.

Нягледзячы на паражэнне ў бітве каля Ворсклы, Вялікае княства Літоўскае утрымала пад сваёй уладай Паўночнае Прычарнамор'е і сабралася з сіламі, каб разграміць крыжакоў у Грунвальдскай бітве.

ГЛОГЕР Зыгмунт (псеуданім Прускі, 3.II.1845, Каменка Падляская у Польшчы — 15.8.1910) польскі археолаг, этнограф, гісторык і фалькларыст. Скончыў Варшаўскі ўніверсітэт (1867).

Арганізатар і I-ы старшыня краязнаўчага таварыства у Варшаве. Даследаваў помнікі археалогіі каменнага і бронзавага вякоў на тэрыторыі Беларусі, Польшчы і Літвы (толькі з Слонімскага павета у калекцыі Глогера быў 191 археалагічны прадмет). Упершыню апублікаваў шмат матэрыялаў па беларускай драўлянай архітэктурцы. Здабіў некалькі фальклорна-этнаграфічных і краязнаўчых экспедыцый, матэрыялы якіх апублікаваў у працы "Вясельныя урачыстасці" (1869), дзе акрамя польскіх змясціў беларускія запісы з Брэсцкага і Троцкага паветаў. У часопісе "Вісла" (1882) апублікаваў артыкулы пра краязнаўчыя падарожжы ("На хвалях Буга", "Падарожжы Нёманам", "У даліне Бэбжы" і інш.). З 1870 года жыў у Яжэве (Польшча) і разам са сваёй жонкай А.А.Ельскай-Глогер сабраў вялікую музейную калекцыю археалагічных, археографічных, этнаграфічных матэрыялаў, а

таксама багатую бібліятэку і збраёўню. У яго прыватным музеі захоўваліся беларускія матэрыялы са збору М. Федароўскага, А. Кірко-ра, Я. і К. Тышкевічаў, А. Ельскага і інш. Сабраныя матэрыялы Глогер выкарыстаў у "Старопольскай энцыклапедыі" (т. I-4, 1900-1903, і выданне у 1974). У гэтай энцыклапедыі, між іншым, змешчаны артыкулы (каля 140), звязаныя з цюрскай (пераважна татарскай) тэматыкай. При складанні энцыклапедычнага слоўніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы" адсюль запазычаны многія тэрміны, ідэі, інфармацыя.

КРЫЧЫНСКІ Найман-Мірза Лявон Арслан (25.9.1887, Вільня - 1939), прававед, даследчык гісторыі татараў і татарскі грамадскі дзеяч. Продак яго з Залатой Арды, заснавальнік роду Крычынскіх. Л. Крычынскі вучыўся у Віленскай і Смаленскай гімназіях, затым у Санкт-Пецярбургскім універсітэце, дзе вывучаў права (вучобу скончыў у 1911 г.). У час вучобы у 1907-1910 быў адным з арганізатараў і кіраўнікоў студэнцкай нелегальнай арганізацыі — згуртавання татараў Польшчы, Літвы, Беларусі і Украіны. Цікавіўся жыццём мусульман Расіі, з сімпатыяй сачыў за сацыяльна-палітычным рухам сваіх мусульман-адзінаверцаў.

З 1912 г. Крычынскі у Варшаве. Тут ён арганізаваў Варшаўскае мусульманскае згуртаванне дапамогі бедным мусульманам, якое шмат зрабіла для мусульман у час першай сусветнай вайны. Працуючы у Варшаве, ён працягваў збіраць матэрыял па складанні бібліяграфіі па гісторыі татараў. У выніку гэтай вялікай і працяглай працы у 1917 г. у Петраградзе былі апублікаваны "Библиографические материалы к истории татар Польши, Литвы, Белоруссии и Украины" (выдавецтва "Заря Востока", якім кіраваў Ахмад Селікаты — старшыня Усерасійскага Мусульманскага Савета).

У 1917 г. Крычынскі арганізуе у Петраградзе Тымчасовую раду татараў Польшчы, Літвы, Беларусі і Украіны, выконваючы функцыі яе сакратара. У 1917-1918 быў старшынёй Мусульманскага клуба у Петраградзе, выбраны адзіночанымі петраградскімі мусульманскімі арганізацыямі.

У 1918 г. Крычынскі у Крыме, дзе пад кіраўніцтвам свайго земляка і даўняга сябра Мацея Сулькевіча — прэм'ер-міністра Крымскай рэспублікі займае высокую пасаду шафа канцэлярыі гав. рэспублікі. Ён узначальваў Надзвычайную парламенцкую камісію па

вивучэнні грэка-татарскага канфлікту ў Крыме. У гэтым жа годзе Крычынскі стварыў у Сімферопалі Таварыства польскіх татарараў, у 1919 г. быў дэлегатам парламента да перагавораў з польскімі арганізацыямі ў Крыме па пытанні залучэння польскіх галасоў на карысць татарскіх дэлегатаў у парламент.

Пасля задушэння татарскай рэспублікі ў Крыме ён пераехаў у Азербайджан, дзе быў дырэктарам канцэлярыі урада Азербайджанскай рэспублікі ў Баку і рэдактарам перыядычных выданняў. Маючы магчымасць вивучаць сакрэтныя архівы Таурыйскай (Крымскай) губерні, а затым і Закаўказзя Крычынскі апублікаваў "Очерки российской политики на окраинах" (два тамы) і "Документы российской политики в Закавказье" (два тамы), у якіх паказаны адносіны царскага ўрада да "инородцев" (гэтыя матэрыялы ніколі не перавыдаваліся — заўвага рэд.). Крычынскі дачыніўся да выдання ў 1918 г. у Сімферопалі кнігі Юсуфа Вэзірава "Гісторыя польскіх татарараў".

Вярнуўшыся на радзіму ў 1920 г. Крычынскі прафесійна працаваў як юрыст, але знаходзіў сілы і час для навуковых даследаванняў і грамадскай дзейнасці. Ён быў адным з ініцыятараў стварэння Згуртавання татарараў Рэчыпаспалітай Польшчы. Быў выбраны ў Цэнтральную Раду гэтага згуртавання і сакратаром філіяла згуртавання ў Вільні. Па ініцыятыве і пры актыўным удзеле Крычынскага былі створаны ў Вільні татарская бібліятэка (1926), музей (1929) і архіў (1931), прычым ён сабраў і перадаў для грамадскага карыстання каштоўныя кнігі і матэрыялы.

Крычынскі рэдагаваў усе тры тамы -- Татарскія штогоднікі, якія убачылі свет у 1932, 1935 і 1938 гадах. Рыхтаваліся нумары 4 і 5, але выхаду іх перашкодзіла вайна. Адна з найважнейшых прац вучонага апублікавана ў 1935 г. -- "Бібліяграфія да гісторыі польскіх татарараў", у якой звесткі пра 1957 кніг і артыкулаў і 72 рукапісы. З гэтай працай знаёміцца кожны, хто пачынае займацца гісторыяй татарараў. Крычынскі дачыніўся да вялікай справы — выдання "Тэрбажа родзін татарскіх" Станіслава Дзядулевіча. Крычынскі змяшчае свае навуковыя і навукова-папулярныя артыкулы ў квартальніках "Люд", "Усход", "Ісламскі агляд", часопісе "Татарскае жыццё", газетах. Вялікі ўклад Крычынскага ў навуку арэнталістыку (усходазнаўства) быў ацэнены тым, што яго выбралі членам Польскага Арэнталістычнага Таварыства.

Крычынські шмат падарожнічаў: у 1904, 1913 і 1920 па Каўказе, Грузіі, Закаўказзі, у 1905, 1916-1919 па Крыме, пасля 1920 г. наведваў Турцыю, Марока, Англію, Францыю, Бельгію, Нідэрланды, Іспанію і Партугалію. Бываючы за мяжой, Л.Крычынскі знаёміў кіраўнікоў дзяржаў (кароль Марока Мухаммед V адзначыў яго ордэнам) і грамадокасць з жыццём польскіх татар. Аб яго выступленнях за мяжой пісалі амаль усе замежныя газеты. Крычынскі папулярываваў у час сваіх паездак польскую літаратуру і культуру. За гэта Польская Акадэмія Літаратуры адзначыла яго высокай узнагародай — медалём "Срэбным Вавжынам Акадэміцкім".

Крычынскі адзін і разам з вядомым гісторыкам татарскага народа Станіславам Крычынскім пабываў амаль ва ўсіх гарадах, мястэчках, вёсках і засценках Польшчы, дзе жылі татары.

У Крычынскага ёсць шматлікія публікацыі па юрыспрудэнцыі. Яго выдатныя прафесійныя здольнасці і сумленнасць высока цаніла адміністрацыя. У 1932 г. ён быў прызначаны на пасаду віцэ-старшыні акруговага суда у Замосці, у 1935 і да вайны займаў такую ж пасаду у Гдыні.

У канцы верасня 1939 г. гестапа арыштавала і ён быў забіты фашыстамі як і многія польскія патрыёты.

СЮЕМБІКЕ, ханша, правіцельніца Казанскага ханства (1520—1558). Нарадзілася у сям'і прыдворнага Юсыфа-мірзы. Вывучалася прыгажосцю і розумам. У 14 гадоў стала жонкай ханскага сына Жанглі Аллахіяравіча. У 1535 г. яе муж быў забіты казанцамі і яна стала удавой. Былы хан казанцаў Сафа-Гірэй — сын Махмета прыбыў у Казань і ўзяў шлюб з Сюембіке. Паводле падання гэта была шчаслівая сям'я. У 1547 г. у іх нарадзіўся сын Уцямыш-Гірэй. Пасля смерці хана Сафы-Гірэя ханам быў абвешчаны 2-гадовы хлопчык — Уцямыш-Гірэй. Правіцельніцай (рэгенткай) пры малалетнім сыне была Сюембіке. Каля магілы свайго мужа яна загадала пабудавать прыгожую мячэць, мінарэт якой захаваўся да гэтага часу і называецца цяпер башня Сюембіке.

Іван IV Жалівы, імкнучыся заваяваць Казань, накіраваў сюды сваё войска. Не атрымаўшы ніякай дапамогі, казанцы былі у 1551 г. разбіты. Сюембіке і малалетні Уцямыш-Гірэй апынуліся ў палоне. Па волі рускага цара Івана Жалівага ханам у Казані вы-

браті Шахалі -- сына Аллахіяда. Сын Сюембіке Уцямыш-Гірэй быў ахрышчаны, хросным быў Іван Жалівы. Хлопчыку далі імя Аляксандр і ён быў прыпісаны да прыдворнай службы. Па загаду цара Івана Жалівага Сюембіке выдалі замуж за казанскага хана Шахалі, але Сюембіке не магла пакахаць хана. Шахалі адправіў Сюембіке ў Маскву. Перад ад'ездам з радзімы яна, паводле падання, наведла магілу свайго мужа -- бацьку Уцямыш-Гірэя, развіталася з усім, што было ёй дорага. У Маскве пражыла нядоуга, моцна тужыла і памерла, магчыма, у 1558 г.

Пра Сюембіке ў казанскіх татару складзена шмат паданняў і легенд. Яна стала сімвалам за адраджэнне Татарстана.

КУРБАН-БАЙРАМ -- СВЯТА АХВЯРАПРЫНАШЭННЯ

Па-арабску гэта вялікае гадавое свята называець Ід аль-аджа або Ід аль-кабір. Большасць чытачоў "Байрама" ведаюць аб гэтым свяце многа і чытаць гэты артыкулычкі не будуць. Для тых, хто пачуў аб свяце ўпершыню, мы перадрукавалі невялічкі ўрывак з кнігі С. Дудзіна і І. Канашаўскага "Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць" (стар. 159 -- 161).

"У гэты час (пачынаецца свята 10 зу-ль-хаджа) мусульмане адзначаюць Хадж -- падарожжа ў святыя для іх месцы -- Мекку і Мэдну, каб памаліцца і вярнуцца на радзіму. Тым, каму пашчасціла трапіць туды, дазваляецца насіць на галаве чалму і да іх імля дадаецца ганаровы тытул хаджа.

На Курбан-Байрам рэжучь ахвярных жывёл (курбану) -- быкоў і бараноў. Мяса раздаецца бедным, а калі такіх мала, -- то усім вернікам абшчыны і прыхаўшым на свята, каб кожны мог прыгатаваць святочны абед. Курбану рэжучь у памяць пра тое, як Ібрагім (Аўраам) быў гатовы ахвяраваць Аллаху свайго сына Ісмаіла, але міласэрны Аллах паслаў анёла, і той прынёс Ібрагіму для ахвяры барана, чым выратаваў жыццё Ісмаілу.

Кожны мусульманін хоць адзін раз у жыцці павінен ахвяраваць курбана. Вернікі-мусульмане асабліва старання выконваюць гэта патрабаванне. Паводле Ісламу, той, хто не прынясе ахвяру, не можа перайсці па тонкім, як волас, мосце над безданню. Той Сірат-мост лёгка пераадолець на спіне курбана, калісьці аддадзенага ў ахвяру.

У свята Курбан-Байрам у мячэці адбываецца урачыстае богаслужэнне, чытацца пропаведзі -- праслаўляецца Аллах, Іслам, прарокі Аллага. У тых дні татары наведваюць магілы сваіх родных і блізкіх, едуць здалёк, за сотні кіламетраў, бо мусульманскія могілкі нешматлікія на Беларусі, моляцца за памерлых, абыходзяць з малітвай вакол усяго мізара. Раздаюць міласціну састарэлым і нядужым, а тых моляцца за душы памерлых. Звычайна ў гэта свята вернікі робяць рэчавыя і грашовыя паднашэнні на карысць мячэці і на лабарачыныя мэты."

ДЗЕНЬ ТАЕ МАЯ ПА-МУСУЛЬМАНСКУ

Незвычайная сустрэча адбылася ў 65-й школе Менска — адзначалася вялікае свята — 9-ае Мая — Дзень Перамогі. Многа татарскіх, арабскіх, турэцкіх хланчукоў і дзлучынак, падлеткаў, людзей сталага і пажылога узросту сабраліся, каб павіншаваць удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, успомніць тых, хто загінуў на франтах, у партызанах і падполлі, хто рыжы і яшчэ мюнта працаваў пасля вайны.

Згодна з мусульманскай традыцыяй святкаванне пачалося з чытання адпаведнай суры з Свяшчэннага Кур'ана. Затым усе прысутныя для ўшанавання душ палеглых і памерлых прачыталі суру Аль-Фаціха.

Вядучы звярнуўся да дзяцей з хутбай (прамовай), дзе між іншым сказаў: "Добра быць прыгожым, добра быць таленавітым, але найлепшая якасць для мусульманіна — гэта быць працавітым, сумленным і далікатным. І гэта залежыць ад вас саміх. Кожны мусульманін можа выхаваць у сабе гэтыя якасці. Без іх нічога не варта ні прыгажосць, ні талент".

Далей ужо выступалі дзеці. Яны падзяліліся на групы хлопчукаў і дзяўчынак і як бы спаборнічалі. Гучалі песні і дэкламацыі на арабскай, беларускай і рускай мовах. Княы музыканты выконвалі на розных інструментах п'есы.

З вялікай увагай слухалі прысутныя кароткую, але цікавую прамову падпалкоўніка, удзельніка Вялікай Айчыннай вайны Ісмаіла Маметава. Яму і Тацяне Якубоўскай-Несцяровіч, менскай падпольшчыцы ў гады Вялікай Айчыннай вайны, дзеці уручылі букеты.

На свята дзеці прынеслі свае малюнкі і ручныя працы — вышукі, цацкі. Удзельнікі выступленняў і выставы былі адзначаны падарункамі — прысмакамі.

Святкаванне працягвалася ў спартыўных гульнях, а пасля за святочным сталом.

На тварах дзяцей і дарослых былі добрыя усмешкі. Хочыцца, каб добры настрой у іх быў заўсёды. Хочыцца, каб мусульмане — дзеці і дарослыя сустракаліся часцей, каб мусульманская мараль умацоўвалася сярод дарослых і дзяцей.

Сродкі на правядзенне святкавання дала дабрачынная мусульманская грамадскасць.

ДЛЯ СТАЛІЦЫ СУВЕРЭННАЙ БЕЛАРУСІ ВЕЛЬМІ ПАТРОБЕН ТАКІ КОМПЛЕКС

Ініцыятыўная група архітэктараў распрацавала праграму фарміравання грамадска-культурнага цэнтра Эгуртавання татараў-мусульман Беларусі. Атрымаўшы згоду высокапрафесійных спадароў "Байрам" (можа яшчэ і западта рана, але нашы кніжачкі выходзяць так рэдка) друкуе некаторую частку гэтага абгрунтавання.

...У сучасны момант перад Рэспублікай Беларусь стаіць праблема распрацоўкі новай, арыентаванай на уласныя інтарэсы канцэпцыі знешнепалітычнай дзейнасці. І пакуль дзяржаўныя структуры марудзяць (службоўцам плацяць грошы за пасадку, а не за работу — заўвага рэд.) ва ўстанаўленні дзелавых кантактаў з замежнымі гандлёўцамі і прадпрыемальнікамі з мусульманскага свету, то ініцыятыўныя людзі з Усходу і беларускія дзелавыя людзі зацікаўлены ў хуткім наладжванні ўзаемавыпадных з арабскімі і цюркскімі краінамі плейных адносін.

Пакуль што неабходных умоў для цывілізаваных кантактаў у нас няма. Становішча можа істотна змяніцца са стварэннем Цэнтра культуры беларускіх татар у Менску, які, з аднаго боку, забяспечыць умовы для рэалізацыі членамі татарскай абшчыны права на вывучэнне сваёй гісторыі, рэлігіі і культуры, з другога боку, будзе месцам адпачынку жыхаром сталіцы, месцам дзелавых сустрэч, дасць магчымасць задаволіць цікавасць людзей да багатай старажытнай гісторыі Усходу.

Зыходзячы з пастаўленай мэты структура Цэнтра павінна быць дастаткова развітой і ўключаць асноўныя блокі памяшканняў:

1. Медрэсе (на 200 навучэнцаў);
2. Бібліятэка-музей арабскай, татарскай і беларускай кнігі;
3. Тэатральна-канцэртная зала (на 200 пасадачных месц);
4. Зала нарад з пакоймі для прыёму дэлегацый і дзелавых сустрэч;
5. Мастацка-музычны салон з пакоймі для арганізацыі выстаў;
6. Зала ўсходніх гульняў;

7. Кафе з заламі усходняй і беларускай кухні (на 50 пасадных месцаў);
8. Клубныя памяшканні;
9. Аздараўленчы комплекс;
10. офіс Згуртавання татараў-мусульман Беларусі;
11. Рэдакцыя часопіса "Байрам";
12. Гасцінічны комплекс (на 150 месц);
13. Комплекс гандлёвых памяшканняў (у т.л. дазволеных для харчавання мусульман);
14. Тэхнічныя і гаспадарчыя памяшканні.

У сучасны момант прыгледжана адпаведная пляцоўка для будаўніцтва Цэнтра і распачата хадайніцтва аб дазволе на папярэдняе праектаванне.

Заўвага: Яшчэ ў раннім Сярэднявеччы ў гарадах былі розныя падвор'і, куды купец ці падарожнік мог звярнуцца, каб атрымаць начлег, адпаведную яго звычкам яду, дзе абсалута разумела яго мову, пры патрабе магла памяняць грошні, даць талмача-перакладчыка. У гарадах Беларусі, мястэчках: былі татарскія вуліцы, дзе татарын мог знайсці дапамогу, калі яго спаткала нядоля (і цяпер у малых гарадах і мястэчках татарын можа разлічваць на дапамогу). У Менску і абласных гарадах цяпер няма татарскіх вуліц, няма даверу да незнаёмага чалавека, няма спагады і дапамогі. Калі б з волі Аллага у Менску пабудавалі Цэнтр, то гэта вырашыла б многія пытанні.

А хто дасць сродкі на праект і мантажна-будаўнічыя работы? З волі Аллага могуць дапамагчы мусульманскія краіны — арабскія і цюркскія. Таму татары-мусульмане пашырайце сярод велькіх знаёмых ідэю неабходнасці будаўніцтва і фінансавання гэтай вялікай справы. Няхай кожны, хоць сам сабе скажа: "І я прычыніўся да гэтай справы!"

Напрыканцы красавіка у Менск прыязджаў з Татарстана, з Набярэжных Чаўноў, Фаніс Агметавіч Шайхутдзінаў. Ён напрасіў, каб мы давалі да ведзям усіх мусульман Беларусі, асабліва паволжскіх татар, якіх жыве тут не меней за 3 тыс. чалавек, аб будаўніцтве у Набярэжных Чаўнах Саборнай мяшэці. На яго прасьбе артыкул друкуем на рускай мове. На жаль, імя архітэктара гэтай мяшэці дранна надрукавана, таму мы яго называем мусульманін Басіраў.

ПОСТРОИМ СОБОРНУЮ МЕЧЕТЬ

Слава Всевышнему, в последнее время народы наши распрямляют согнутые спины. Нас всех беспокоит состояние культуры, языка, веры и обычаев. Настало время обратиться лицом к истинной вере, начать заботиться о чистоте души, о нравственном здоровье грядущих поколений. В городах и селах каждый год теперь открываются новые мечети и медресе. Еще совсем недавно в городе Набережные Челны закладывали фундамент первой мечети. В ее строительстве и подготовке к открытию внесли свой вклад мусульмане всего мира. А теперь здесь начинается еще более важная и величественная работа. В самом центре города будет построена Соборная мечеть с семью минаретами, главный из которых будет иметь более 100 метров в высоту.

Решением вопросов соответствия будущей мечети религиозным канонам занимается имам-мухтасиб Идрис Галляутдин. Проект мечети, можно сказать, готов. Его автор мусульманин архитектор Басиров. Расходи по строительству берет на себя известный не только в Татарстане, но и в других странах торговый дом братьев Рафиса и Надиса Кашановых.

Мы обратились с вопросами к этим уважаемым людям, взявшим-ся за столь благородное дело

— Какой будет мечеть ?

— Очень удачно выбрано место строительства, — начали они. — В центре города, на самой большой и видной площади. В республике такой мечети еще не было. В нее смогут войти одновременно 3000 человек. Зал религиозных конфессий рассчитан на 700 человек. При мечети будет работать медресе на 120 учеников. Библиотека рассчитана на 100 тыс. томов. Для проведения торжеств по мусульманским законам планируется кафе на 200 посадочных мест. Здесь же предусмотрено строительство большого торгового центра. Мечеть, обращенная к небу семью минаретами, милостью Всевышнего будет гордостью нации, местом укрепления веры и святости.

— Всем известно, что Челны многонациональный город. Как относятся представители других верований, скажем, православные ?

-- С пониманием и одобрением. Но такое мирное сосуществование религий кое-кому не нравится. Недавно Московское радио в очень недоброжелательной форме, можно сказать в агрессивном тоне говорило об этом событии, видимо, желая вызвать негативную реакцию у других национальностей. Но это им не удастся. Мы приложим все усилия жить и дальше в мире, согласии и дружбе. Несмотря ни на что, мы уже приступили к подготовительным работам. Конечно, чтобы вести такое строительство, требуется время и много труда. Несмотря на это необходимо закончить его в максимально короткое время. Если возьмемся всем миром, думаем, что не затянem.

— Наверное, расходы будут немалые. Их берет на себя только Ваша фирма?

— Да, расходы предстоят большие, — сказали братья Капачовы, — строительство мечети обойдется примерно в один миллиард рублей. Конечно, нам одним это не по силам. В таком большом деле Аллах не оставит нас милостью, и народ не останется равнодушным. Выражаем надежду, что наши мусульманские братья в Чечне, Дагестане, Ингушетии, Башкортостане, Узбекистане, Азербайджане, Туркменистане, Казахстане, Кыргызстане, Беларуси, Литве, Латвии и Эстонии, Польше и других странах также окажут нам помощь.

В этом благородном деле, надеюсь, не останутся в стороне и представители других народов, наций, верований.

Деньги можно перевести по следующему адресу:

Расчетный счет 70016185/700016 Камский коммерческий банк
РКЦ г. Набережные Челны код 265469. Для строительства
соборной мечети.

Кадыйр Сибгат, поэт

Заувага: Набережные Чауны — город на устье Татарстана, другі па велічыні у Рэспубліцы. Насельніцтва больш за 500 тыс. (1992 г.), порт на Каме. Як горад заснаваны ў 1930 г., у 1982 — 1988 меў назву горад Брэжнеў. Найбольшае прадпрыемства — Камскае аб'яднанне па вытворчасці вялікагрузных аўтамабіляў (КАМАЗ). Харчовая, дрэваапрацоўчая, лёгкая прамысловасць; вытворчасць будматэрыялаў. Ніжнекамская ГЭС. Політэхнічны і педагогічны інстытуты. Горад вядомы выданнямі газет, часопісаў і кніг на татарскай мове і на рускай мове на татарскія тэмы.

КНІГА АБ БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАХ

23 красавіка 1993 г.: у штотыднёвіку "Літаратура і мастацтва" у рубрыцы "Ля кніжнай паліцы" змешчаны артыкул "Тут іх радзіма". Напісаў яго Іосіф Хауратовіч — кандыдат гістарычных навук, Лаўрэат дзяржаўнай прэміі Беларусі, Заслужаны дзеяч культуры Беларусі, намеснік галоўнага рэдактара выдавецтва "Беларуская Энцыклапедыя". Са згоды аўтара мы перадрукавалі гэты цікавы для нас артыкул.

Амаль шэсць стагоддзяў жывуць на беларускай зямлі татары, выходцы з даўно забытых ордаў. Жывуць поплич з беларусамі, палякамі, літоўцамі і іншымі народамі. Шэсць стагоддзяў служылі іх продкі гэтай зямлі. Тут іх радзіма. Чатырыста гадоў таму амаль усе яны перайшлі на беларускую мову і сёння амаль не адрозніваюцца ад мясцовых жыхароў, хіба толькі тым, што некаторыя з іх носяць татарскія імёны, а частка з іх спавядае Іслам, з чым звязаны некаторыя адметныя традыцыі і звычаі. Іх шматвекавая гісторыя ўпісана ў гісторыю балта-славянскай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, якой яны служылі верай і прадай.

Іх спрадзякоў называлі літоўскімі татарамі (зрэдку — беларускімі татарамі), незалежна ад таго, жылі яны на землях Беларусі, Польшчы ці Літвы. Такім найменнем і сёння найчасцей карыстаюцца гісторыкі і этнографы. Апошнім часам у татарскім асяродзі узнік яшчэ тэрмін "заходнія татары", у адрозненне ад крымскіх, казанскіх і інш. Заходнія татары складаюць спецыфічную нацыянальную групу татараў, іх характэрнай адзнакай з'яўляецца славянамоўнасць. Сёння з 12 тысяч татар, што жывуць на Беларусі, толькі 3 тысячы назвалі роднай мовай татарскую.

З глыбокай старажытнасці на Беларусі іх асноўным абавязкам з'яўлялася вайсковая служба. Правіцелі Літоўска-Беларускай дзяржавы цанілі ваенны вопыт і баявыя якасці ваяўнічых нашчадкаў ардындаў, яны умелі і любілі ваяваць. Таму вялікія князі надзялялі іх зямлёй, плацілі жалаванне, прываблівалі падарункамі. Напачатку яны мелі свае харунжаствы, потым служылі ў складзе войска вялікага князя. Татары Вялікага княства, якое стала іх радзімай, верна служылі сваёй новай айчыне, змагаліся з яе ворагамі, у тым ліку і з былымі адзінаверцамі-мусульманамі.

Татарскія харугвы лічыліся асобным тыпам кавалерыі. Літоўска-татарская кавалерыя прымала актыўны ўдзел амаль ва усіх бітвах і шматлікіх татачасных войнах. Пад вялікакняскімі і каралеўскімі сцягамі яна ўдзельнічала ў Грунвальдскай бітве 1410 г., білася з рускай памеснай конніцай, турэцкімі янычарамі, драгунамі шведскага караля, казацкімі загонамі, а таксама з лівонскімі, венгерскімі, прускімі і інш. войскамі, які былі ў ліку паўстанцаў Т.Касцюшкі і К. Каліноўскага.

Прадстаўнікі татарскай эліты ўключаліся ў склад класа феодалаў, нароўні з баярамі, шляхтай, атрымлівалі значныя абшары зямлі, служылі пры князях талмачамі, ездзілі пасламі ў татарскія ханствы. Правы і павіннасці служылых татар ("татар гаспадарскіх") былі даволі акрэсленыя, а іх юрыдычнае становішча замацоўвалі вялікакняскія прывілеі і розныя юрыдычныя акты. У ліку абмежаванняў, прадугледжаных Статутамі Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566 і 1588 гадоў, былі: забарона татарам набываць хрысціян у няволю, пераводзіць закупных хрысціян у сваю "басурманскую веру" і браць хрысціянскіх карміцелькамі сваіх дзяцей. Фактычна шлюбны паміж татарамі і хрысціянкамі, якія заўсёды асуджалі царква і касцёл, увесь час заключаліся, прычым татары жаніліся і на шляхцянках, трымалі яны і чэлідзёў нявольную, і карміцельск-хрысціянск. Характэрна, што татар-прыгонных у Вялікім княстве Літоўскім да 19 ст. не было.

У час так званай Контррэфармацыі татары-мусульмане карысталіся нават большай свабодай, чым хрысціянне-іншадумцы. Езуіты адкрыта сцвярджалі, што яны згодны хутчэй дазволіць свабоднае веравызнанне татарам і яўрэям, чым дысідэнтам (ерэтыкам, іншадумцам), якія больш небяспечныя для рымскай царквы. Татары-мусульмане не уяўлялі для іх небяспекі з прычыны іх нематэрыяльнасці. Практычна каталіцкае духавенства ставіла мэтай перапакодзіць толькі пашырэнню Ісламу ў Беларуска-Літоўскай дзяржаве.

Безушыныя зносіны татар з беларусамі пауплывалі на беларускую мову. На думку акадэміка Я.Карскага, каля 2 тысяч слоў у беларускай мове маюць цюркскае паходжанне, у іх ліку такія звычайныя для нас сёння словы, як баламут, барыш, гарбуз, дуралей, капкан, каптан, лолька, тавар, хамут і інш.

Найбольшы асяродкі татарскага насельніцтва да сёння захаваліся ў Слоніме, Смілавічах, Ляхавічах, Глыбокім, Лідзе, Мядзеле; жывуць яны ў Менску, Вільні. Займаюцца рамёствамі, ага-

родніцтвам. У гады савецкай улады і у гады гітлераўскай акупацыі многія іх мячэці былі разбураны, зачынены, перабудаваны альбо закінутыя. Быў разрабаваны і знішчаны татарскі музей у Вільні.

Толькі у 1970-я гады у Польшчы, Літве і на Беларусі актывізавалася дзейнасць татарскіх нацыянальных арганізацый, якія маюць на меце адраджэнне лепшых традыцый, спрыяць пашырэнню цікавасці да сваёй гісторыі.

Адной з праў гэтага адраджэння стала кніга С.У.Думіна і І.Б.Канапацкага "Беларускія татары: мінулае і сучаснасць", якая толькі што выдадзена выдавецтвам "Польмя". Кніга невялікая — 200 старонак. Але ў ёй даволі поўна і праўдзіва распавядаецца пра гісторыю татар, што здавён жывуць на Беларусі ад іх паяўлення ў 14 ст. на землях Вялікага княства Літоўскага і да нашых дзён. У кнізе падрабязна асвятляецца увесь гэты даволі працяглы гістарычны перыяд з яго гераічнымі і трагічнымі старонкамі, адзначанымі ў ёй перыядамі захавання нацыянальнага ўкладу жыцця татар і паступовай іх асіміляцыі, цесных сувязей з беларусамі. Асобныя раздзелы прысвечаны традыцыям, побыту гэтага народа, сённяшняму стану, намаганням, што прыкладаюцца па іх зберажэнні і ўзбагачэнні.

х х х

Аўтары навукова-папулярнага нарыса пра татар С.Думін і І.Канапацкі звярнуліся ў рэдакцыю "Байрама", каб на яго старонках выказаць падзяку ўсім тым, хто дачыніўся да "нараджэння" гэтай кнігі. Гэта мы робім з вялікім задавальненнем.

У выдавецтве "Польмя", дырэктарам якога з'яўляецца спадар М.А. Івансіч, задумана і ўжо здзяйсняецца серыя кніг пад рубрыкай "На зямлі Беларускай у згодзе". Памер кнігі — да II аўтарскіх аркушаў, ён абумоўлены да напісання рукапісу. Асноўную працу з кнігай узяла на сябе спадарыня рэдактар В.І.Дрозд. Вялікі клопат мела спадарства: мастацкі рэдактар І.А.Дзяжкоўскі, тэхнічны рэдактар А.В.Сторажава, карэктары Г.В.Аленка, Я.А.Лукошка, аператар Л.А. Кулакоўская. Усе яны працавалі па рэжысуры загадчыцы рэдакцыі Л.І.Кругловай. Мастацкае афармленне кнігі У.І. Фандулева. На вокладцы фотарэпрадукцыя з карціны У.В.Кішчэвіча.

Вялікую удзячнасць ад згуртавання "Аль-Кітаб" выказваем Народнаму паэту Беларусі, дзяржаўнаму дзеячу Н.С.Гілевічу, які на працягу многіх гадоў з'яўляецца добрым апекуном нашых татарскага народа.

БУДЗЬМА ШАНАВАЦЬ СВАЁ СВАТА — ПЯТНІЦУ

У наш час вельмі цяжка быць адданым ідэі веры і справядлівасці. Я схіляю галаву перад тымі, хто па-сапраўднаму верыць у Аллага і выконвае абавязкі мусульманіна. Яны з'яўляюцца для нас прыкладам. Добрыя словы, разумныя парады, спагадлівасць гэтых людзей — усё гэта выклікае у нас любоў і павагу да такіх мусульман.

Я бяскожна удзячна сваім дзядулі і бабулі. Яны навучылі мяне чытаць святы Кур'ан, пяць разоў у суткі адпраўляць малітву — намаз. Аллаг дараваў маім родным лёгкую смерць.

Мяне засмучае, што многія не ведаюць і не ўмеюць шанаваць па-сапраўднаму наша мусульманскае свята — пятніцу. Тым, хто працуе на прадпрыемствах і ва ўстановах, трэба выконваць у рабочы час свае абавязкі. Але мыццё бялізны, вялікую прыборку у пакоях лепш рабіць у іншыя дні. У пятніцу трэба пакінуць усякія спрэчкі і "разборкі", заставацца з чыстымі думкамі і добрым сэрцам.

Пятніца — вялікае свята. Там, дзе ёсць мячэці, важна, каб яны ў гэты дзень не пуставалі, каб сюды хадзілі не толькі людзі старэйшага узросту, але і моладзь. Трэба жыць, спадзяючыся на Аллага, Яго волю, Яго законы. Тады жыццё палепшыцца, напоўніцца пачуццямі свабоды і гармоніі.

СТВОРАНА ПЕРШАЯ МУСУЛЬМАНСКАЯ АБШЧЫНА НА БЕРАСЦЕЙШЧЫНЕ

У невялікім, але старажытным горадзе Ляхавічы (вядомы з ХУ ст.) на Берасцейшчыне жыве 65 душ татар-мусульман. Сярод мясцовага, пераважна беларускага насельніцтва яны вядомы як сумленныя працавітыя людзі, якія зарабляюць сабе на хлеб на прадпрыемствах, ва ўстановах, на сваіх прыватных участках.

Татар аб'ядноўвае мусульманская вера, агульная гісторыя паходжання продкаў з зямель Паволжы і Крыма, агульны лёс на працягу многіх гадоў мірнай працы і ліхалецця.

19 саўсана 1413 г. Хіджра (12 лютага 1993 г.) вечарам у гасцінным доме Якуба Міцкевіча сабраліся мясцовыя татары. Урачысты, па-святочнаму убраныя яны прыйшлі, каб стварыць мусульманскую абшчыну. Старэйшыя людзі памятаюць, што даўней тут была мячэць,

што у Ляхавічах нарадзіўся Якуб Шынкевіч — мусульманскі муфтэй і вучоны, якога ведалі і высокацанілі кіраўнікі Польшчы і навукоўцы многіх замежных краін.

Па запрашэнні ляхавіцкіх татар аў і даручэнні Менскай мусульманскай абшчыны я прыняў удзел у гэтым сходзе. Расказаў зацікаўленым слухачам пра мусульманскі рух на Беларусі, пра справы менскіх татар аў, пра мусульманскія абшчыны на Гродзеншчыне. Адказаў на пытанні, у тым ліку і пра тое, ці будуць ляхавіцкія татары атрымліваць мусульманскую літаратуру і квартальнік "Байрам". Затым перайшлі да афіцыйнай часткі сходу. Быў абраны прэзідыум, зацверджаны парадак дня. Усе прысутныя пажадалі стаць удзельнікамі мусульманскай абшчыны. Пасля асмеркавалі статут, зрабілі некалькі удакладненняў і зацвердзілі.

Асмеркавалі кандыдатуры у кіроўны орган — Раду. Адзінагалосна былі выбраны старшнія — Байрашэўскі Рашыд Іванавіч (Ях"яевіч); намеснік старшні — Мурзіч Якуб Асманавіч; ганаровы старшнія — Мурзіч Якуб Захаравіч; скарбніца — Багушэвіч Халіма Мустафаўна. Была абрана таксама Рэвізійная камісія ў складзе трох чалавек: Гембіцкі Ібрагім Якубавіч — старшнія; Міцкевіч Роза Сулейманаўна — намеснік старшні; Багушэвіч Сямен Міхайлавіч — член камісіі.

Пажадаў гэтай адроджанай мусульманскай абшчыне плённай працы, увагі да хворых і нямоглых, радасці і шчасця у кожнай мусульманскай сям"і.

МУХАЙАМ — МУСУЛЬМАНСКІ ЛАГЕР

Для беларускіх татар аў рэлігія вельмі многа значыць. Іслам, збачажоны імі на славянскіх землях, адрознівае татар аў ад беларусаў. Каб мы не забылі сваю гісторыю, традыцыі, спадчыну, якую пакінулі нашы продкі, у час зімовых канікулаў бнў арганізаваны ў Стайках лагער у прыгожай мясцовасці — Стайках, недалёка ад Менска.

Сюды з"ехаліся дзеці, юнакі і дзяўчаты, людзі старэйшага узросту з розных куткоў Беларусі — Клецка, Навагрудка, Гродна, Іўя, Менска. Мэта — вывучэнне асноў Ісламу і навучання малітвам.

Спачатку справы ішлі не вельмі гладка. Трэба было вельмі рана уставаць, падпарадкоўвацца адзінаму рэжыму — п'яць разоў у суткі здзяйсняць намаз, завучваць на памяць сурі з Кур"ана, джа.

Але наші настаунікі — студэнты-арабы з менскіх ВУ — былі такімі тактоўнымі, уважлівымі і настойлівымі, што невялікія непаразуменні адышлі на другі план. Праз некалькі дзён дзеці і моладзь прызвычаліся да парадку, адчулі, што ёсць поспехі у вучобе.

Вядома, не увесь час маліліся і читалі. Былі спартыўныя гульні, мастацкая самадзейнасць, цікавыя лекцыі. У лагеры дзеці і маладыя людзі пазнаёміліся з аднагодкамі і паклалі пачатак сяброўству.

Дзякуй нашым настаўнікам-арабам і кіраўнікам "Аль-Кітаба" за такія канікулы. Спадзяюся на сустрэчу з вамі у час летняга адпачынку.

УСПАМІНЫ ІБРАГІМА СМАЙКЕВІЧА — ІМАМА ВІЛЕНСКАЙ МЯЧЭЦІ

У сакавіку 1923 г. у салоне Дома афіцэраў Віленскага гарнізона сабраліся прадстаўнікі розных грамадскіх арганізацый і духавенства, каб прывітаць народнага правадыра, Начальніка Польскай Дзяржавы Юзафа Пілсудскага.

Вочы ўсіх сабраных былі скіраваны на дзверы, у якія меў увайсці і дзе мы неўзабаве убачылі любую нам постаць Каменданта ў звычайнай форме легіонера. Ён знаў шапку, адперазаў дзягу з шабляй і паклаў на сталае ў пачакальні, увайшоў у салон і з ласкавай усмешкай павітаўся з усімі сабранымі. Можа праз паўгадзіны ад'ютант запрасіў у кабінет Юзафа Пілсудскага дэлегатаў польскіх татар. Са мною быў і мой сын Алі.

Хутка пачалася гаворка пра удзел польскіх татар у гісторыі Польшчы ад часоў XV ст. аж да сучаснасці. У гаворцы згадаў Маршал некалькі прозвішчаў людзей, якіх ён асабіста ведаў: Стафана Бэляка, Аляксандра Сулькевіча і Аляксандра Ахматовіча, з якімі ён калегаваў і супрацоўнічаў. Падкрэсліваючы заслугі татар перад Польшчай, ён сказаў: "Вельмі засмучае мяне страта тых двух — Стафана, добрага прыцеля маладосці, другога (г.зн. Аляксандра), які ў значнай меры дачыніўся да майго вызвалення з рускіх кайданстваў і памяць аб ім — Чорным Міхале — глыбока застаецца ў маім сэрцы. Ён загінуў як сапраўдны татарын-герой на полі бітвы, часць яго памяці". З гэтымі словамі ён устаў і пастаяў некалькі хвілін у задумленні.

Далей размова ішла пра будаўніцтва мячэцы ў Польшчы (вінава-

тай ва усіх разбурэннях у час першай сусветнай вайны была прызнана Германія і за яе кошт павінны былі аднавіць і спалення у час вайны храмы — заўвага рэд.).

У агульных рыхах я асмяляваў сучасны стан татар, адзначыўшы, што да гэтага часу яны не атрымалі дапамогі ад урада на ремонт і адбудову. Духавенства не атрымлівае ніякай дапамогі, а уласных сродкаў мусульманскае грамадства на гэта не мае. Усё гэта Маршал сказаў занатаваць і з свайго боку абяцаў падтрымку ва усіх справах, якія датычацца жыцця польскіх татар. Напрыканцы Маршал параіў мне па усіх пытаннях, што датычацца рэлігіі, звяртацца да пана Аляксандра Ахматовіча, які яму аб усім павядоміць. "З панам Аляксандрам Ахматовічам, — як сказаў Маршал, — сядзеў на адной лаўцы у гімназіі і звязвае нас даўняе сяброўства."

І калі паўсюдна называлі Юзафа Пілсудскага Вялікім Будаўніком Польшчы, то пацвярджэнне гэтаму можна знайсці нават у арганізацыі жыцця татар, бо па яго ініцыятыве неўзабаве прыехаў у Вільню міністр да спраў рэлігіі і народнай асветы. На аудыенцыі у яго я зноў паставіў пытанне аб сродках на ремонт мячэці у Вільні, будаўніцтва парафіяльнага дома і зароботнай плаце для імамаў Польшчы.

Далей развіццё жыцця польскіх татару пайшло сваёй дарогай. Настаў дзень 12 мая 1935 г. Няўмольная смерць забрала у нас самага даратого для нас чалавека — Вялікага Маршала Польшчы Юзафа Пілсудскага, але не забрала у нас Яго дух, які заўсёды будзе нам асвятляць шлях да слаўнай будучыні нашай Радзімы.

ПОМНЮ ТОІ СТРАШНЫ ЧАС

Быў сонечны дзень. Вакол ляс, палеткі, на якіх каласуе жыта, пах свежаскашанай травы, гул імялёў. Мы у піянерскім лагеры, што каля чыгуначнай станцыі Калодзішчы. Спачатку мы дзеці не разумелі, чаму нашы выхавальнікі і піянерважаты між сабой размаўляюць у паўголаса. Яны, відаць, не хацелі палохаць нас, што пачалася вайна і з трывогай глядзелі на малых.

Неяк ноччу нас разбудзілі. Мы хутка адзеліся, але цяплейшае адзенне ўзяць не маглі: каморкі былі замкнёныя, а ключы не знайшлі. Над Менскам стаяла зарава, чуліся выбухі.

Па палітых дарогках і лясных сцежках павялі нас на гасцінец. Глыбокія варонкі ад бомбаў, перакуленая тэхніка, трупы дзяцей, жанчын і вайскоўцаў — вось што мы убачылі тут. Гарэла збавіна.

Нас зноу павилі праз лес і жмызняк. Мучыла смага і знямота. Зайшлі у школу. Старажыха напайла нас, накарміла бульбаю, зваранай у "мундзірах".

Наперадзе было мястэчка Смілавічы. Я ведала, што тут жыве наша радня — цёця Канапацкая. Распытала аб ёй людзей. Цётку знайшла і з дазволу вахатай засталася у яе.

Жывучы у цёці, неаднойчы давялося перажыць страх. Па Дукорскай вуліцы фашысты гналі палонных чырвонаармейцаў. Адзін з іх спрабаваў уцячы і яго застрэліў канваір. Пасля такіх выпадкі здараліся часта.

Пакуль была у піянерскім лагеры і у цёці, мае родныя не раз трапілі пад бомбёжку. Бацьку параніла у левы бок, маці у нагу, старэйшага брата кантузіла, а малодшага засыпала зямлёй. Праз нейкі час я вярнулася да сваіх у Менск. Жылі мы ў доме бабулі Фяцімы.

У 1942 г. я выпадкова аказалася каля драматычнага тэатра. У скверы пакаралі смеццю двух мужчын і жанчыну. Фашысты прымусілі нас на гэта глядзець.

У акупаваным Менску страшна было усім. Немец ці паліцай мог у любы момант і ў любы час застрэліць чалавека толькі таму, што ён быў габрэя, ці падобны на габрэя, а татары, як вядома, маюць такое падобенства. Ды і жылі мы паблізу ад гэта, абгароджаната дзвора. Тут заўсёды цягаліся п'яныя паліцаі і сустрэцца з імі было вельмі небяспечна.

Па Вялікай Татарскай вуліцы прайшло мае дзяцінства і юнацтва. Вучылася, працавала. Усё чакала, што дажыву да лепшых часоў. Але жыццё праходзіць. Толькі недзе ў лабірынце свядомасці час ад часу блісне надзея: а раптам памле мне Аллаг лепшую долю.

ВЕЛЬМІ ЦІКАВЫ ДАВЕДНІК

Выдавецтва "Казань" у 1992 г. выпусціла ў свет кнігу Альфрэда Хасанавіча Халікава "500 рускіх фамилий булгаро-татарского происхождения" на рускай і татарскай мовах. Тэкст паралельны (злева па-руску, справа па-татарску). Аказваецца, што многія і многія вядомыя рускія людзі маюць татарскае паходжанне. Але не ўсімі мы можам ганарыцца, бо сярод іх былі і ворагі татар. Падаям толькі некалькі прозвішчаў: Атаровы, Аксакавы, Аліс"евы, Апраксінны, Арактэевы, Арсенневы, Атмасавы, Ахматавы, Балакіравы, Бібікавы, Булгарыны, Бутурліны, Глінскія, Гадунны, Гарчаковы,

Дашкови, Дзяржавіны, Загоскіны, Карамзіны, Калантай, Качубеі, Корсакавы, Купрыны, Кутузавы, Маміны, Масальскія, Мусіны-Пушкіны, Нарышкіны, Пажарскія, Радзішчавы, Раманавы, Рахманінавы, Скрабіны, Суворавы, Тацішчавы, Тургеневы, Тухачэўскія, Уваравы, Урусань, Ушаковы, Ханыкавы, Хітровы, Ціміразевы, Чаадаевы, Чырыкавы, Шахматавы, Шышкіны, Ксутава, Кікові, Языкавы.

Некаторым з гэтых славурых людзей было недаспадобы паходжанне з татарскага народа і яны прыдумалі сабе нямецкае, шведскае і іншае радство і сваяцтва. Некаторыя даследчыкі будучь прыводзіць доказы па розных крыніцах і выказваннях. Няхай. Толькі калі крышачку падумаць, то ўсе мы маем з славурымі і не вельмі агульную радню — Адама і Хаву (Еву), ну а калі хто-небудзь паходзіць ад малпы, то мы спрачацца не будзем.

Дзякуй Халікаву за цікавую кнігу, дзякуй казанскім татарам, што яны падаравалі нам вельмі патрэбны даведнік.

Я ТУТ СЯРОД СВАІХ

У пачатку 1990 г. даведалася, што у Менску створана грамадска-культурнае аб'яднанне, што татары збіраюцца па пятніцах вечарам. І я пайшла пазнаёміцца з гэтымі людзьмі. Тут убачыла татарскія твары, пачула іх гаворку. Большасць размаўляць між сабой па-беларуску. За доўгія гады жыцця сярод беларусаў яны забылі сваю родную мову і асвоілі мову той большасці, сярод якой жыве можа ўжо 18 — 19 пакаленне. Мне ўразіла тое, што гэтыя людзі не забыліся нашай мусульманскай веры, некаторыя ўмеюць чытаць Кур'ан і ведаюць некаторыя суры на памяць. А тыя, што не ведаюць арабскай графікі, шчыра стараюцца яе вывучыць, хоць многія з іх ужо даволі пажылыя. Галоўнае — татары атрымалі мусульманскае выхаванне і гэта адчуваецца ва ўсім.

Мне спадабалася гасціннасць тутэйшых татараў і я пазней стала прыходзіць сюды са сваёй сястрой, якая пераехала у Менск з Прыбалтыкі, потым і мая дачка сюды стала заходзіць ды час ад часу разам са сваімі хлопчыкамі.

Падаравалі мне жанчыны-татаркі — Лілія Канарская, Алія Усманова, Альміра Александровіч, Фавзія Ахмадуліна, Роза Шарыпава — падаравалі ўсе, толькі месца мала і за адзін раз, няхай прабачаць мне, што не ўсіх называю. Рада я, што некаторыя жанчыны ведаюць татарскую мову і я магу з імі паразмаўляць па-свойму, як бы пабываць на радзіме. Шкада, што з некалькіх соцень казанскіх татар,

якія жывуць у Менску, приходзіць сюды толькі некалькі. Можа яны баяцца, што на пятніцах размова у нас ідзе пра нашу мусульманскую веру. Бо за гады савецкай улады афіцыйная прапаганда вернікаў лічыла амаль што ненамальнымі людзьмі, або ворагамі Камуністычнай партыі. А каму хацелася, каб цябе лічылі ворагам улады, ды калі ты яшчэ працуеш у савецкай установе і да пенсіі яшчэ далёка.

На нашых пятнічных зборах гаворка ідзе і пра татарскія справы у Татарстане. Выпісваем казанскія газеты і часопісы, час ад часу нам даслаюць добрыя мусульмане з Казані і Набярэжных Чаюноу газеты і часопісы, проста так, без ніякай аплаты, як гэта прынята ў мусульман. Сціпласць гэтых людзей настолькі вялікая, што нам нават цяжка сказаць ім рахмат — дзякуй, бо поўната адраса яны не падаюць.

На нашых зборах можа выступіць кожны. Заўсёды прымаю слухаць нашага прэзідэнта згуртавання А.Шабановіча. Гэта аўтарытэтны спецыяліст-педагог, дырэктар гімназіі, гісторык па адукацыі, спартсмена па выглядзе (і не дзіва, бо ён скрычыў яшчэ інстытут фізічнай культуры). Намеснік прэзідэнта — І.Канапацкі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт Менскага педагогічнага інстытута, аўтар шматлікіх навуковых артыкулаў, некалькіх кніг, сааўтар (разам з С.Думіным) навукова-папулярнай кнігі "Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць", якая выйшла ў свет у пачатку 1993 г.

Вельмі асаблівы чалавек Ісмаіл Ісмаілавіч Маметаў, вэтэран Вялікай Айчыннай вайны, падпалкоўнік, ўзнагароджаны шматлікімі ордэнамі і медалямі як савецкімі, так і польскімі. Ён вучыць нас крымскататарскай мове і таму, як трэба любіць свой народ. Нягледзячы на ​​немалады ўзрост, ён приходзіць кожную пятніцу, знаёміць з падзеямі ў Крыме, друкуе свае палітычныя артыкулы ў крымскататарскай прэсе, у квартальніку "Байрам", а таксама вядзе пастаянную рубрыку — беларуска-крымскататарскі слоўнік. Не раз І.Маметаў запрашаў на нашы пятніцы цікавых людзей — сваіх гасцей — крымскіх татар і мы слухалі іх з вялікай цікавасцю і пазнавальнай карысцю.

Яркі прадстаўнік беларускіх татараў — І.Александровіч, член праўлення згуртавання. Відны спецыяліст у галіне будаўніцтва ён многа робіць для адбудовы мячэці ў Менску. Прыгожа ведае арабскімі літарамі, умее чытаць Кур'ан, татарскія святыя кнігі —

Кітабы. Выдатны арганізатар, дастойна прадстаўляе наша згуртаванне на розных міжнацыянальных сходах, на мусульманскіх канферэнцыях у Беларусі і за яе межамі.

І.Варановіч, не гледзячы на вялікую занятасць на асноўнай рабоце, знаходзіць час і для грамадскай працы на карысць "Аль-Кітаба". Цяжка уявіць, як без яго правалі б мусульманскую канферэнцыю, мусульманскі лагер для дзяцей і моладзі, ажыццявілі сувязь з мусульманскімі джаміятамі.

Вельмі добра, што у жыцці нашага згуртавання прымаюць удзел і вядомыя артысты-татары, якія разам са сваімі беларускімі калегамі дэлі добры канцэрт пасля татарскай канферэнцыі. Парадавалі слухачоў салісткі Нагіма Галеева і Флора Дуднік, вялікую асалоду мелі мы ад выканання найскладанейшых п'ес гітарыстам-віртуозам Нарыманам Гайфуліным.

Нашы добрыя сябры — арабы-студэнты выканалі цудоўныя арабскія песні, якія праслаўляюць Аллага і яго пасланніка — Мухаммеда.

Дарэгія мае суплёмнікі — казанскія татары! Прыходзьце да нас, каб сябе паказаць і другіх паглядзець. Не пашкадуеце.

Н о в а я к н і г а

ТАТАРЫ І ТАТАРСТАН

Алеу Ярулліна і Гузель Вайда — навуковыя супрацоўніцы з Казані, якія працуюць над стварэннем Татарскай Энцыклапедыі, дзямі даслалі нам кнігу "Татары і Татарстан", якая надрукавана на руску тыражом 4 тыс. паасобнікаў (тыраж па-татарску, відаць, намнога больш). Кніга пазначана 1993 г., звесткі вельмі свежыя — на 1992 г. Укладальнік даведніка — Р.М.Мухаметшын. Аўтары артыкулаў пазначаны ў канцы кнігі (у мусульман важна не хто сказаў ці напісаў, але што сказана і напісана).

У гэтай кніжцы, зразумела, шмат табліц. Ёсць і вельмі цікавыя для чытачоў тэкставыя матэрыялы. З дазволу аўтараў (мы напросім іх аб гэтым) "Байрам" перадрукуе некаторыя артыкулы.

У раздзеле РЭЛІГІЯ (аўтары Я.Абдуллін і Р.Мусіна) сярод іншага такія лічбы: у Татарстане у 1988 г. было 19 мусульманскіх абшчын, у 1989 г. — 53, у 1990 г. — 170, у 1991 г. — 208!

Рэзюмэ аўтарам даведніка, рэзюмэ Алеу і Гузель!

Беларускія татары.

СЕСТРЫ-ПЕДАГОГИ

Напярэдадні татарскай навуковай канферэнцыі арганізацыйны камітэт разаслаў анкету з пытаннямі, дзе і як працуюць нашы татары-педагогі. На нашы лісты мы атрымалі не проста адказы, а невялікія аповяды. Тут мы паспрабавалі аб'яднаць лісты дзвюх сясцёр-педагогаў—Айшы Салтадухінай і Альміры Александровіч. Гэта мы робім не дзеля таго, каб паказаць адметнасць іх жыцця, а таму, што у іх жыцці многа такога, што з'яўляецца характэрным для мясцовых татар.

У сям'і Карыцкага Аляксандра і Зоні (з Сасалеўскіх) з вёскі Іванава Нясвіжскага раёна нарадзіліся і выраслі тры дачкі: Эмілія (1927), Айша (1928) і Альміра (1931). У той час у вёсцы Іванава жыло многа татар, якія складалі можа чацвёртую частку насельніцтва. Татары жылі і ў недалёкіх ад Іванава мясцінах: Нювіжы, Клецку, Ардзе. Старэйшыя сёстры вучыліся ў польскай школе, завяршылі вучобу ў Ланскай сярэдняй школе. Далей вучобу ўсе сёстры працягвалі ў вышэйшых навучальных установах. З іх лістоў мы даведаліся, што Айша ў 1951 г. скончыла Пінскі дзяржаўны настаўніцкі інстытут, а Альміра ў тым жа годзе Баранавіцкі настаўніцкі інстытут. Абедзве атрымалі спецыяльнасць настаўніц беларускай мовы і літаратуры. Старэйшая сястра Эмілія — настаўніца біялогіі.

Месца працы для кожнай стала і месцам далейшага жыцця, месцам стварэння сям'і. Для Эміліі такім месцам стала Гродна. Тут яна працавала настаўніцай біялогіі ў школе. Двое яе дзяцей таксама педагогі, дачка — настаўніца матэматыкі, сын — выкладчык Гродзенскага ўніверсітэта.

Айша пасялілася ў вёсцы Моталь Брацкай вобласці. У школе выкладала беларускую і нямецкую мовы, муж да пенсіі таксама працаваў настаўнікам. Нарадзіла і выхавала двух сыноў.

Працоўная дзейнасць Альміры (у школе вучні называлі яе Ліліяй Аляксандраўнай) пачалася ў Ляхавічах. Сярод яе вучняў былі і татары: Мурзічы Энвер і Альжуна, Багдановіч Алік, Лебедзь Алік, Шчаносніч Алік. У 1955 годзе выйшла замуж і з той пары жыве ў Навагрудку. Тут многа радні мужа і татар наогул. Мае двух дзяцей, старэйшая дачка таксама педагог — скончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. З восені да вясны Альміра Аляксандраўна жыве ў Менску, прыходзіць на заняткі ў "Аль-Кітаб", прымае удзел у розных

мерапримствах.

Зараз, калі сёстры на пенсіі, яны таксама не сядзяць без справы. Умеюць выпіваць, прасці, рабіць прыгожыя рэчы на прутках і кручком, любяць працу у агародзе. У час адпачынку чытаюць мастацкую літаратуру, татарскую газету "Татар-иле" (на рускай мове) і іншыя казанскататарскія газеты і часопісы, мусульманскія перыядычныя выданні на польскай мове, кварталнік "Байрам". З задавальненнем слухаюць па радыё выступленні Ібрагіма Канапацкага, расказы пра жыццё татар (аўтарскія перадачы Рэгіны Гамзовіч і інш.). Вялікую асалоду атрымліваюць, як напэўна і кожны з нас, ад сустрэчы з татарамі з Клецка, Навагрудка, Іўя, Ляхавіч, Вільні. У згодзе жывуць яны і з сям'ямі асноўнага насельніцтва — беларусамі, мясцовымі палякамі. Радуюцца пераменам у грамадскім жыцці, магчымасці мець больш цесныя сувязі са сваімі суродзіччамі і магчымасці спасцігаць больш глыбока веды з гісторыі свайго народа і яго рэлігіі — Ісламу.

На заканчэнне мы хочам зрабіць выснову, што вялікая колькасць татар заўсёды цягнулася да ведаў, да набыцця адукацыі. Многія з тых, хто скончыў сярэднія спецыяльныя школы і вышэйшыя навучальныя установы сталі настаўнікамі. Сярод іх многія настаўнікі беларускай мовы, якая для іх родная, паважаная і любімая. Так што прафесія настаўніка — характэрная для татар.

Наступны матэрыял — гэта як бы працяг размовы пра татар-педагогаў. Мы змяшчам слова спадара Анатоля Бельскага пра славу тага даследчыка, педагога і пісьменніка Сцяпана Александровіча. У якасці загаловка для артыкула у "Байрам" мы ўзялі выказванне Піліпа Пестрака пра С. Александровіча.

ДАЙ БОГ, КАБ КОЖНЫ БЕЛАРУС ТАК МОЦНА ЛЮБІў БЕЛАРУСЬ,
ЯК ГЭТЫ ТАТАРЫН! ДАЙ БОГ!

Нарадзіўся Сцяпан Александровіч 15 снежня 1921 г. у сям'і капільскіх татароў. Бацька працаваў у гарбарнай майстэрні. З 1929 да 1939 года Сцяпан вучыўся ў сярэдняй школе № 1, паступіў на філалагічны факультэт, але вучоба перапынілася: узялі ў войска. Ваяваў з фашыстамі, у 1942 паранены трапіў у палон, затым уцёк у жніўні 1942 г., пайшоў у партызаны. Быў сувязным партызанскай брыгады Імлі Чапалева. Пасля вайны працаваў настаўнікам у Наваельні;

у Навагрудку, у Мінскім бібліятэчным тэхнікуме. У 1958 г. С. Александровіч абараніў кандыдацкую дысертацию і пачаў працаваць ст. навуковым супрацоўнікам у Акадэміі навук Беларусі. У 1955 г. ён быў прыняты ў саюз пісьменнікаў Беларусі. Доктарам філалагічных навук стаў у 1972 г., прафесарам — у 1974 г. Працаваў загадчыкам кафедры у БДУ. Аўтар шматлікіх кніг і артыкулаў. У 1959 годзе выйшла кніга "Незабынутымі сюжэтамі", "Па слядах паэтычнай легенды" (1965), "Тут зямля такая" (1974), аповесці "Ад роднае зямлі..." (1962) і "На шырокі прастор" (1972) — пра жыццё і творчасць Якуба Коласа, "Далёкія зарніцы" (1967) — пра гераізм нашага народа ў Айчынную вайну. Адна з найвялікшых заслуг вучонага — даследаванне пра Аляксандра Незабытоўскага — польскага і беларускага пісьменніка, філосафа, гісторыка. Быў арыштаваны царскімі ўладамі, пазбаўлены дваранскіх і маёмасных правоў і 20-гадовай катаргі ў сібірскіх рудніках (памёр ад выкавання прыгавору). Кніга С.Александровіча "Вальнадумца з пад Нясвіжа Аляксандр Незабытоўскі" выйшла ў 1975 г. Асобна хачу сказаць пра кнігу "Слова — багацце" (1981). Тут С.Александровіч сабраў матэрыялы пра Купалу, Коласа, Гартнага, Чорнага. Для капітала вельмі дорага тое, што С.Александровіч з вялікім замілаваннем пісаў пра Чорнага — Мікалая Карлавіча Раманоўскага, славуэтага пісьменніка — беларускага Бальзака. Эпіграфам для гэтай кнігі С.Александровіч узяў словы Кузьмы Чорнага: "Родныя мае мясціны ... Там жывуць усе мае персанажы. Усе дарогі, пейзажы, дрэвы, хаты, чалавечыя натуры, пра якія я калі-небудзь пісаў. Гэта усё адтуль, сапраўднае".

Сцяпана Хусейнавіча цікавіла гісторыя такіх родных мне Цімкавіч. Александровіч часта бываў тут, гутарыў з вяскоўцамі, якія ведалі Раманоўскага і яго родных, шмат запісваў. У маім вершы пра радзіму Чорнага гаворыцца:

Які чароўны ён і званкі
Радзімы Чорнага куток!
Цвіце чабор, і медуніца
Панесла свой гарачы пах.
І сэрца, чуйная крыніца,
Мацней забілася ў грудзях.

І як тут любя і прыгожа
Дзе нарадзіўся й вырас я.
Шумі чароўны лес Скіп"еўскі,
Квітней як сад, зямля мая!

Як вучоны Сцяпан Александровіч часта працаваў у розных бібліятэках і архівах, у тым ліку у Кракаве і ў Чэхіі ў Празе. І рабіў гэта ён дзеля таго, каб вярнуць беларускаму народу забытыя імёны заснавальнікаў і класікаў беларускай літаратуры. Гэтую шчырую працу на карысць Беларусі высока цаніў Піліп Пестрак.

Сёння ў час адраджэння беларускай культуры нам ёсць аб чым падумаць. Бо яшчэ чуліны нядобрыя словы пра нашу беларускую моўу. Змагацца за сваю беларускую культуру трэба усім, хто лічыць Беларусь сваёй Айчынай. І сёння прыкладам служэння Беларусі застаецца Сцяпан Александровіч, як многія і многія беларускія татари.

Сваё выступленне хачу завяршыць апошнімі радкамі верша, які напісаў да гэтай важнай канферэнцыі:

Няхай жа на гэтай

Нашай сустрэчы

Гучаць будуць толькі прыемныя рэчы.

Жывіце, татары, сумленыя людзі

Век гэта зямля вам Айчынаю будзе !

"Байрам" змяшчае некалькі матэрыялаў, якія перадалі нам паволжскія татары, што жывуць на Беларусі і крыху пазнаёміліся з беларускімі татарамі і іх справамі. Спадзяемся, што азнаёміўшыся з гэтымі артыкуламі да нашага "Аль-Кітаба" далучыцца хоць бы невялікая колькасць нашых супляменнікаў і адзінаверцаў.

ИСӘНМЕСЕЗ ! ОЧРАШУБЫЗ БИК ЯХШЫ БУЛДЫ !

ДОБРЫ ДЗЕНЬ ! ЯК ДОБРА, ШТО МЫ З ВАМІ СУСТРЭЛІСЯ !

Пасля завяршэння вучобы ў Маскоўскім інстытуце геадэзіі, аэрафотадымкі і картаграфіі ў 1966 г. я атрымала накіраванне ў Менск, далека ад сваіх родных мясцін. У пошуках прыватнай кватэры я аказалася на Танкавай вуліцы. Гаспадыня, да якой я звярнулася з пытаннем, ці не ведае яна каго-небудзь, хто здае пакойчык, паглядзела на мяне уважліва і спытала, адкуль я родам і хто мае бацькі. Даведаўшыся, што я татарка, яна неяк абрадавалася і сказала, што яна таксама татарка, што прозвішча яе Варановіч. Тады я здівілася, што прозвішча ў яе не татарскае, што роднай мовы яна

не ведае. Толькі значна пазней я зразумела, чаму беларускія татары забыліся на родную мову. Бо татары з Паволжа, якія кампактна жывуць у гарадах і вёсках, сярод сваіх, за апошнія дзесяцігоддзі страцілі сваю мову, амаль палавіна з іх, паводле перапісу, карыстаецца толькі рускай мовай. Ды што аб гэтым сказаць, спытайце сябе, ці навучылі вы сваіх дзяцей і унукаў татарскай мове? А калі не прозвішчы, то імёны вельмі сталі дзіўныя, яны не татарскія і не мусульманскія.

Аднойчы шпацыруючы па горадзе я і мая маці аказаліся на могілках (цяпер яны разбураны і ператвораны ў сквернік), убачылі надмагілля з выявамі зоркі і месяца, арабскімі словамі і прозвішчамі і імёнамі. Сярод імён многія аказаліся звычныя нам, мусульманскія:

І вось, праз 25 гадоў з таго часу я даведалася, што на Беларусі шмат татар, якія збераглі мусульманскую веру, звычаі і лобовы да сваёй нацыянальнасці. У Менску створана татарскае згуртаванне "Аль-Кітаб", дзейнасць якога даволі разнастайная: вывучэнне арабскай графікі, гісторыі Ісламу, малітваў на ўсе выпадкі жыцця, наладжванне татарскіх вечарын.

У маладосці мне не было магчымасці быць сярод мусульман, а цяпер з задавальненнем пазнаю мудрасць маіх продкаў — Іслам.

Нам, татарам з Паволжа і Урала, якія апынуліся далёка ад сваіх родных мясцін, прыемна наведваць заняткі ў "Аль-Кітабе", пагутарыць на роднай мове з раскіданымі па вялікім горадзе сваімі супляменнікамі, назіраць за адрэджэннем Ісламу. Добрага вам здароўя і дабрабыту, мае супляменнікі.

Саў булыгыз ! Килегез ! Да пасачэння ! Заходзьце !

КАЛІНІНГРАД І ТАТАРЫ-КАЛІНІНГРАДЦЫ

У Калінінградзе прайшлі лепшыя гады майго жыцця. Калі я прыехала туды, мне здавалася, што гэта самы прыгожы і зялёны горад. У пачатку пяцідзесяціх гадоў было яшчэ многа руін, але зберагліся і вялікія, як бы сёння сказаць, грамадскія будынкі і шматлікія асабнякі, утульныя, парослыя дзікім вінаградам і іншымі ліянападобнымі раслінамі, шматлікія кветнікі уздоўж вуліц, добры асфальт, пакладзены на брук. Нават пасля вялікіх дажджоў не было прыкрых калужын на дарогах. Вельмі шмат было бэзу. Невялікія трамваі ішлі як бы па зялёных тунелях. Можна бясконца расказаць, які гэта быў

цудоуны горад. Мне часта даводзілася гутарыць з бывалымі людзьмі, якія аб'ездзілі амаль усе партовыя гарады свету. Яны таксама былі тае думкі, што Калінінградам можна было любавання.

Апошнія дзесяць гадоў я жыла ў Літве і даволі часта бывала ў Калінінградзе. Але цяпер ужо ад былой прыгажосці амаль нічога не засталася, усё збожчана, зашмечана, а пра Украіны і казаць няма чаго, бо прыходзіш у роспач ад варварства.

Можа тым людзям, якія жывуць у Калінінградзе і другіх рускіх гарадах горад не здаецца такім ужо брудным і брыдкім, але ў параўнанні з еўрапейскай чысцінёй тут жахліва.

Напрыканцы лютага мне зноў давялося пабываць у горадзе сваёй маладосці — Калінінградзе. Не усхвалявала мяне сустрэча са знаёмымі вуліцамі і плошчамі. Беспарадак, бедната ў крамах і страшэнныя цэны выклікалі горны і неутульнасць. Адно пашанцавала, што удалося пабываць на сустрэчы з татарамі, якія пасяліліся тут пасля вайны, а многія з іх ужо і нарадзіліся ў гэтым горадзе.

Татарскае згуртаванне месціцца ў будынку палітычнай асветы, дзе арандуецца добрая зала раз у месяц на некалькі гадзін. Многа святла, прыгожыя сталы. Малады энергічны старшыня згуртавання ведае татарскую мову і мае імя, якое добра запамінаецца — Чынгіз (прозвішча адразу не запамінавала). Па спецыяльнасці ён архітэктар. Можа таму калінінградскія татары узяліся за пабудову мячэці і маюць ужо праект, шукаюць адпаведную пляцоўку. Думаюць татары і пра тое, каб вылучылі месца на могілках для памерлых мусульман, бо жыццё ёсць жыццё, а смерць непазбежная.

Большасць калінінградскіх татараў ведаюць родную мову і карыстаюцца ёю пры сустрэчах і дома, але без школы лексіка звужаецца да некалькі тысяч слоў і вельмі збядняецца. Таму татары збіраюцца арганізаваць для дзяцей і дарослых надзельную школу. Знайшлі і на-стаўніцу, якая скончыла філалагічны факультэт Уфійскага ўніверсітэта.

Татары жывуць у згодзе з іншымі мусульманамі, з прадстаўнікамі іншых нацыянальных згуртаванняў (азербайджанцамі, беларусамі, габрамі) арганізуюць сумесныя мерапрыемствы, вырашаюць розныя пытанні.

Мне вельмі спадабалася выступленне аднаго мусульманіна на гэтым зборы. Ён расказаў пра пост Уразу, які якраз неўзабаве павінен быў распачацца, пра тое, як павінны паводзіць сябе мусульмане ў час посту і пасля яго, пра клопат аб бедных і нямоглых.

У калінінградскіх татар яшчэ няма спонсараў, але ў будаўніцтве мячэці дапамогу абяцалі каўказскія мусульмане.

Мяне папрасілі расказаць пра менскіх татар, чым яны займаюцца. Мой расказ выклікаў пэўную цікавасць. Тут жа адбылося асмеркаванне кандыдатур тых, хто паедзе на татарскую канферэнцыю ў Менск. Мяне крышачку здзівіла, чаму сярод кандыдатаў на гэту паездку ў якасці гасцей і дакладчыкаў не аказалася кіраўнікоў згуртавання. Можа пільная праца іх не адпускае, а можа што іншае.

Пажадаю нашым супляменнікам і адзінаверцам, якія жывуць у Калінінградзе, поспехаў у грамадскай працы, добрата здароўя.

БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛЮЖНІК

1100 слоў і сказаў ад дзядзькі Ісмаіла Маметава

Беларускае слова

Крымскататарскае слова

ой
от (часц.), от якія справы
ох
па, па раце, па весцы
пабегчы
павесці
павышэнне
паглядзець
пад
падаць
падзея
падняцца
падняць
падобны
падрыхтоўка
падумаць
падыхці
падыходзіць
паехаць

ой, ай, вай
ана, бу дайыншлер
ох, ах, вах
озен боу, коў ичінде
чапмакь
алып бармакь
котериле
бакьмакь
тюбуньде
бермек, алып бермек
адисе
котерильмек
котермек
ошай
азирленмек
тюшуньмек
кельмек, якьынкельмек
келише
кетмек

беларускае слова

крымскататарскае слова

пазіцыя
пазнаць
пайсці
паказаць
паказваць
пакінуць
пакласці
пакой
пакуль
палец
палітыка
палітычны
палка
паляець
памёрці
паміж, паміж імі
пан
панесці
пані
панскі
папрасіць
пара (два)
пара (перыяд)
парадак
парог
партизан
партизанскі
партыйны
партыя (арганізацыя)
пасадзіць
паслаць
паслухаць
пасля
паспець
паставіць

вазіет
бильмек, анъламакъ
кетмек
костермек
костермек
къалдырмакъ
коймакъ
ода
сир парча, шимли
пармакъ
сиясет
сияси
таякъ
учмакъ
ольмек
арада, оларнынъ арасында
бей, бек, бай
аллы кетмек
ханум
байларнынъ, бейлерининъ
истемек
чиѣит
вакыт кельди
ни зам
босакъа
партизан
партизанджа
фыркъалы, тепклят
фыркъа
сачмакъ
елламакъ
динълемек
сонъ, сонъра
етимек
къоймакъ, тиклемек

беларускае слова

крымскататарскае слова

пастаянны
пасяджэнне
патрабаваньне
патрэбны
пачатак
пачацца
пачаць
пачуццё
пачуць, чую
пачынаць
паэт
перадавы
перамога
перш
першы
перыяд
песня
пець
печ (наз.)
піва
пірог
пісаць
пісьменнік
пісьмо
піць
плакаць
план
плот
плошча
плячо
побач
погляд (думка)
поле
польскі
поп
поспех
потым

эр вакыт
топлашув, субетлешув
эмир этмек, истемек
керекли
башы, башлай
башламакь
башламакь
дуйгьу
иштитмек, иштем
башламакь
шаир
отде кетмек
эньмек, энъув
башта
бринджи
овакыт, вакыт
тюрку-йыр
йырламакь
оджакь
пиво
кобете
язмакь
язджи
мектуб
ичмек
агъламакь
план
исар
мейдан
омуз
якьын, янында
џикр
чоль, тарла
польдже
папаз
муафакьнет
сонъра, сонъ

беларускае слова

крымскататарскае слова

поўны
пра, пра яго
праблема
права (наз.)
правесці
праграма
прадаць
прадпрыемства
прадстаўнік
прадукцыйнасць
прадукцыя
праз
прайсці
прамысловасць
прамысловы
прапасці
правіць
прасіць
праўда
праходзіць
праца
працаваць
працоўны (наз.)
працоўны (прым.)
працэнт
працэс
проста
пры, пры ім
прывесці
прывезці
прыгожы
прыехаць
прыйсці
прыйсціся

толлы
онынь ічунь
проблема, месле
акькы, укьукь
кетирмек, озгьармакь
програма
сатмакь
ишхане
векиль
семерли
мажсул
ичинден
кечмек
санаат
санаи
джойылмакь
ел костермек, айдамакь
истемек
акькьят, догьру
кечмек
иш
чалылмакь, ишлемек
ишчилер
ишчи
фаиз
процесс
саде
онынь янында
кетирмек
кетирмек
дульбер, изель
кельмек
кельмек
вакьyti кельди

беларускае слова

крымскататарскае слова

прыклад, даваць прыклад
 прыляпец
 прымаць
 прынесці
 прыняты
 прыняць
 прыходзіць
 прычына
 прэмія
 птушка
 пункт
 пусціць
 пшаніца
 пытанне
 пытацца
 пяты (ліч.)
 пяцігодка
 пяць
 пяцьдзесят

орнек, орнек олмакъ
 учуп кельмек
 кябул этмек
 кетирмек
 кябул этильген
 алмакъ, кябул этмек
 келе
 севеб
 бахшыш
 кьуш
 нокта
 джебермек
 согдай
 суаль
 сорамакъ
 бешинджи
 беш йыллыкъ
 беш
 эли

Бог не цяля, бачыць круцяля. Аллах-ким джан авурткъанни коре!
 Колькі робіш, столькі вучыся. Омуринъи сонъынадже окъы.
 Калі улез у дугу, не кажы "не магу". Екильген сонъ — агыр деме.
 Ведай, каток, свой куток. Атылыш турма, озюньи еринъи сіль.
 Гультай не чалавек, балбатун не гаспадар. Дембельден адам олмаз,
 чокъ махтангъандан — байолмаз.

Адбор беларускіх слоу для беларуска-крымскататарскага слоўніка запазычаны з "Частотнага слоўніка беларускай мовы", які складалі Н.С.Мажэйка і А.Я.Супрун. Кніга выдана ў Менску выдавецтвам БДУ ў 1982 (старонкі 220 — 254).

Беларускія прыказкі і прымаўкі запазычаны з кнігі З.Ф.Санько "Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем", Мн., 1991.

КРЫХУ ПРА САМАГА ЗНАКАМІ ТАГА

Большасць людзей, якія чытаюць вершы, сярод самых знакамітых паэтаў згадаюць Габдулу Тукая і Мусу Джаліля. Здарылася так, што "Байрам" атрымаў лісты ад нашых чытачоў, у якіх змешчаны вершы Мусы Джаліля. Мы іх перадрукуем, а заадно і кароткі, але вельмі грунтоўны артыкул пра Джаліля, які надрукаваў у чацвёртым томе "Беларускай Савецкай Энцыклапедыі" член Саюза пісьменнікаў Беларусі, Лаўрэат дзяржаўнай прэміі Беларусі, кандыдат філалагічных навук Іван Саламевіч.

ДЖАЛІЛЬ (Д ж а л і л а у) Муса Мустафіевіч (15.2.1906, в. Мустафа Арэнбургскай губ. — 25.8.1944), татарскі савецкі паэт. Герой Сав. Саюза (1956). Чл. КПСС з 1929. Сын сямліна. Скончыў Маск. ун-т (1931). У 1920 — 27 на камсамольскай рабоце. Працаваў рэдактарам тат. дзіцячых часопісаў; супрацоўнічаў у газетах. З 1934 ўзначальваў літ. аддзел тат. опернай студыі пры Маск. дзярж. кансерваторыі, з 1938 — літ. частку Тат. опернага т-ра (з 1953 імя Мусы Джаліля). Напісаў некалькі оперных лібрэта: найлепшае — "Залатавалосая", 1941, Дзярж. прэмія СССР 1948). У 1939 — 41 адказны сакратар Саюза пісьменнікаў Тат. АССР. З 1941 у Сав. Арміі. 26.6.1942 цяжка паранены трапіў у палон. За ўдзел у падпольнай антыфаш. арг-цыі, якую стварыў у канцлагеры, пакараны смерцю ў ваен. турме Шпандау (Берлін). Друкавацца пачаў у 1919. Радасць стваральнай працы, матуны поступ маладой Сав. Рэспублікі паказаў у першым зб. вершаў і паэм "Мы ідзем!" (1925). Аўтар зб. "Таварышу" (1929), "Арзэканосныя мільёны" (1934), "Клятвы артылерыста" (1942), "Лісты з аюпа" (на рускай мове, 1944). У 2-й пал. 30-х г. напісаў паэмы "Джыган", "Дырэктар і сонца", "Джым", "Пісьманосаў", насичаныя пачуццём гордасці за чалавека-творцу, будучыня новага свету. Выршныя творчасці Дж. — напісаны ў 1942 — 43 у Маабіцкай турме цыкл вершаў "Маабіцкі снытак" (Ленінская прэмія 1957). У ім ярка выявілася вера ў перамогу сав. народа над фаш. захопнікамі. На бел. мову творы Дж. перакладзі М. Аўрамчык, М. Калачынскі, П. Прыходзька, Я. Сямёжон.

Пад артыкулам багатая бібліяграфія, вядомая, да 1971 г., калі быў напісаны гэты артыкул. Цяпер, несумненна, ёсць і яшчэ нямаля даследаванняў пра Мусу Джаліля. А цяпер чытайце два пераклады верша Мусы Джаліля, напісанага ў турме напярэдадні 1944 г.

Кароткі урывак з ліста, які даслаў у "Байрам" Наіль Ісмаілавіч Камалітдзінаў, геалаг-геафізік, казанскі татарын.

"... Хочу также предложить в кварталник свой перевод одного стихотворения Джалиля. Пока он известен лишь в переводе Я. Френкеля, который работал по подотроичнику, написанному его женой, татаркой по национальности. Может быть, перевод очень який, вроде вакхической песни, но очень далек от оригинала..."

ЯҢА ЕЛ ТӨЛӘКЛӘРЕ

Хәмер, шәраб безгә булмас инде,
Яшебезнең, кайнар тамчысын
Бокалларга салып күтәрербез,
Шуның, белән күңел ачылсын.

Шул яшь белән 43 нче ел
Алып китсен йөрәк ярасын !
Каршы алыңк якты өмит белән,
Бәхет, шатлык белән яңасын !

Син китәсен, безне билләп,
Хуш, иске ел-көмеш сакаллы !
Мин күтәрәм татлы шәраб итеп
Өмит яшем тутлы бокалны.

Житәр инде, бил күп акты каннар,
Күп киселде якты төмерләр.
Яңа елда, тынып газалардан,
Күтәрелсен иде күңелләр.

Бу яңа ел безгә татлы ирек
Һәм бәхетле яшәү китерсен.
Ул салдырсын кулдан богауларны
Һәм күзләрдән яшьне килтерсен.

Алып килсен жинү куанычын,
Дуслар белән күрешү шатлыгын,
Нуры велән юш үпкәләргә,
Ютәлләрнең, алсын актыгын !

Шушы елда, дуслым, житәкләшеп
Кайтсак иде туган йортларга.
Балаларны, хатын, туганнарны
Данлы жинү белән котларга.

Шушы елда безгә туган өйдә
Коймак пешсә иде учакта.
Елый-елый хатын-балаларны
Алсак иде кайнар кочакка.

Һәм озатсак иде без ул елны
Бәхет, шатлык жинү турында
Язган шигырь белән, шәраб эчеп,
Мул табында, өстәл кырында.

НОВОГОДНИЕ ПОЖЕЛАНИЯ (перевод Я.Френкеля)

Здесь нет вина. Так пусть напитком
 Нам служит наших слез вино !
 Нальем ! У нас его с избытком.
 Сердца насквозь прожжет оно.
 Быть может, с горечью и солью
 И соль сердечных ран пройдет...
 Нальем ! Так пусть же с этой болью
 Уходит сорок третий год !

Уходишь, борода седая,
 Навеки землю покидая ?
 Ты крепко запер нас в подвал.
 Прощай ! На счастье уповая,
 Я поднимаю мой бокал.
 Довольно жизнью обрываться !
 Довольно крови утекло !
 Пусть наши муки утолятся !
 Пусть станет на душе светло !

Да принесет грядущий Новый
 Свободу сладкую для нас !
 Да снимет с наших рук оковы !
 Да вытрет слезы с наших глаз !
 Согрев целебными лучами,
 Тюремный кашель унесет !
 И в час победы пусть с друзьями
 Соединит нас Новый год !

Пусть будут жаркие объятья
 И слезы счастья на очах !
 Пускай в честь нас печет оладьи
 В родном доме родной очаг !
 Да встретятся жена и дети
 С любимым мужем и отцом !
 И чтобы в радостной беседе,
 Стихи читая о победе
 И запивая их вином,
 Истекший год мы провожали
 И наступающий встречали
 За пышным праздничным столом !

НОВОГОДНИЕ ПОЖЕЛАНИЯ
(перевод Н. Камалетдинова)

Нам вина уже не знать, пожалуй,
Капель слез напитков нежмельной
Соберем сейчас в свои бокалы,
Выпьем и утешимся с тобой.

Может год ушедший 43-й

Сердца боль с собою унесет !

С верой в счастье и с надеждой встретим
Мы сейчас с тобою Новый год !

Остаток нас в тюрьме сегодня
Старый год с седой бородой,

Но бокалы в тосте новогоднем

Мы в темнице подняли с тобой !

Хватит, очень много лилось крови,

Многих судеб оборвалась нить.

Верю, что избавившись от боли,

Мы душой сумеем воспитать.

Пусть несет нам Новый год свободу,

Счастье вольной жизни пусть он даст.

Пусть он снимет с наших рук оковы

И осушит слезы наших глаз.

Пусть несет он свет победы нашей,

Соберет веселый круг друзей.

Пусть уймёт он наш тюремный кашель

Теплотой сердечною своей.

Я б хотел, чтоб мы с тобой вернулись

К нашим женам, детям в дом родной,

Чтобы счастьем светлым обернулось

То, что было горем и бедой.

Слез не пряча, в крепкие объятья

Заклучить бы нам свою родню,

Пусть бы некто тогда свои олады

Наш очаг по десять раз на дню.

И вином огнистым проводить бы

Нам тот год в кругу своих друзей,

И стихи хорошие сложить бы

Нам о счастье светлом этих дней.

СЯМЕЙНАЕ ВЫХАВАННЕ. КАЛЫХАНКІ

Даўней існаваў добры звычай, цяпер амаль забыты: дзецям спявалі калыханкі. Калыханка наладжвае сувязь паміж маці і дзіцем, а з дапамогай маці немаўлятка ўступае у першыя кантакты з светам. Кожная маці адданая свайму дзіцяці і хоча захаваць блізасць з ім на ўсё жыццё. Але не кожная ведае, што ўжо з першых дзён дзіця і маці звязаны не толькі кроўна, не толькі інстынктам, пачуццём удзячнасці, страху, абароны; але яшчэ і асабістым густам, які вызначае іх далейшую сувязь.

Ва ўсіх народаў звычайна ўсё лепшае закладвалася ў калыханкі. У калыханцы кожнае слова — заветнае. Яно пераходзіла з пакалення ў пакаленне, з веку ў век, у паветры не таяла. Кожны выканаўца уносіць сваё пачуццё, новыя паэтычныя вобразы. Для гэтага не абавязкова мець вялікія музыкальныя здольнасці. Спяванне калыханак — гэта перш за ўсё духоўнае выхаванне. Без такога выхавання "толькі шум будзе даступен духу невежды. Песня водопада, или реки, или океана будет лишь ревом. Ветер не принесет мелодии и не зазвонит в лесах торжественным гимном. Лучшие гармонии пропадут для уха неоткрытого." (з вучэння "Жывая этыка"). Кладучы дзіця спаць, спакойным, лагодным голасам праспявайце ці "раскажыце" у меладыйным рытме калыханку. Калыханка наблізіць да вас дзіця. Песня — выпрабаваны сродак супакоення немаўляці перад сном, стварэння сістэмы спакою, утульнасці, што вельмі важна.

Дзіця не разумее слоў, але яно ўспрымае інтанацыю, вобраз слова, вобраз дабрыні, клопату, ласкі, пяшчоты, бо калыханка заўсёды пяшчотная. Неадрыўна ад калыханкі і ласкавая размова з дзіцем. Дарослыя звяртаюцца да дзіцяці з першым дзённым нараджэннем. Прамаўляюць да яго нават тады, калі дзіця знаходзіцца яшчэ ў чэраве маці. Навука і вопыт людзей пацвярджаюць дзейнасць такіх размоў. І калі цяжарная маці і бацька размаўлялі загадзя з дзіцем, уключалі ў пакоі спакойную класічную музыку, прыкладвалі да жывата маці свае далоні і перадавалі праз яе сваё цяпло — усё гэта ўспрыimala дзіця і пасля нараджэння знаходзілася побач з ужо знаёмым яму. У выніку — станючыя эмоцыі дзіцяці.

Калыханкі, спакойная і пяшчотная размова — гэта і найлепшы сродак дачынення дзіцяці да роднай мовы. Большасць татараў на Беларусі роднай мовай лічаць беларускую, але кожная маці можа вывучыць маленькую калыханку ці песеньку і некаторыя словы на казанскататарскай ці крымскататарскай мове, хоць бы такія:

беларускае слова	крымскататарскае слова	казанскататарскае слова
дзіця	балачык	бала
дзлучынка	кыз	кыз бала
дачка	кызым	кыз
хлопчык	огъланчык	малды
сын	огълум	ул
мама	ана	эни
тата	баба	эти
бабулька	бита	эби
дзядуля	квартбаба	басай
цёця	тизе	апам
дзядзька	агъа	абыи

Незнаёмыя словы, іх гучанне добра успрымаюцца, калі іх спяваюць знаёмым голасам, бо голас маці, яе аблічча, ласка маюць канкрэтны вобраз. Калыханка утварае першыя зносіны паміж дарослым і дзіцем сродкамі мастацтва. І самае галоўнае: калыханка — гэта святасць, яна звязана з самымі лепшымі і высокімі пачуццямі. Святой з'яўляецца і родная мова. І зусім не страшна, што дзеці не разумець сэнсу слова, але яны пачуюць гук, музыку роднага слова, і такім чынам гучанне роднага слова, роднай мовы будзе назаўсёды у іх закладзівана. Нават калі чалавек пакіне сваю радзіму, то пры сустрэчы з сваімі супляменнікамі калыханкі абудзяць у яго душы успамін пра дзяцінства і самыя лепшыя пачуцці, звязаныя з родным, сваім. Гэта будзе адным з момантаў ужо свядомай сувязі са сваімі вытокамі. Гэтую сувязь і пачуцці чалавек перадае сваім нашчадкамі і кола не будзе разарвана.

У гэтым нумары мы змяшчаем калыханку, якую напісаў Муса Джаліль. Спадабаўся нам урывак верша гэтага ж паэта "Зоркі". Спадзяемся, што у наступным нумары мы атрымаем ад казанскіх татар гэтыя паэтычныя радкі Джалілі на татарскай мове, папрадковы пераклад (у нас хто-небудзь перакладзе на беларускую мову) і ноты, бо не можа быць, каб на такія цудоўныя словы ніхто не напісаў музыку.

КОЛЫБЕЛЬНАЯ ДОЧЕРИ

ЗВЕЗДЫ

Элли-бэлли, озорница,
Пусть тебе спокойно спится,
Звездочка моя, певунья,
Птица счастья, песня-птица !

В небе тихо. Ночь ясна.
Ничего, что поздно, —
Мне не спится. Не до сна.
Я считаю звезды.

Час придет — и эта песня
Полетит над всей страной,
В синем-синем поднебесье.
Станет звездочка звездой.

Солнце спряталось в леса.
Скрылся день куда-то.
Остается полоса
Летнего заката.

Элли-бэлли, спи, дочурка,
За день очень ты устала,
Дремлет сад, где ты играла.
Спишь ли, звездочка моя ?

Укрывает землю ночь
Синим покрывалом.
Добрых снов желает ночь
всем глазам усталым.

Элли-бэлли-бэлли-бэу,
Элли-бэлли-бэлли-бэу ...

1941 г.

1938 г.

ГӨЛЖАМАЛ — ГУЛЬДЖАМАЛ

Татар халык жыры — Татарская народная песня

Анданто

Шәм-дәл-ләр-дә җе-нә ут-лар а-на,
Гөл-жа-мал, җит-кән кыз-лар
кин-дер җәл эр-ли-ләр

Шамдалларда гена утларяна, Гөяжсаман,	Кинди гена егеткә барырбиз, дип, Гөяжсаман,
Житкән кызлар киндер жеп эрлиләр.	Колактан колакка алар сөйлиләр.
Энже да мәржән кызларның кул бавы,	Энже да мәржән кызларның кул бавы,
Авыр жан сейгәннәрнең булмавы.	Авыр жан сейгәннәрнең булмавы.

Гульджемал — здаўна папулярнае дзявочае імя у казанскіх татар. Мадзіна Абзава зрабіла для "Байрама" вольны пераклад народнай татарскай песні. Папрасіце знаёмага музыканта, каб выканаў гэту песню на інструменце, праспявайце, вивучыце некалькі радкоў на памяць.

Сёння, заўтра і яшчэ праз многа-многа гадоў ёсць і будзе праблема: дзе той хлопец, дзе тая дзяўчына, з кім пайсці у жыццё, стварыць сям'ю, нарадзіць і выгадаваць дзетак? Дзе той суджаны, як з ім сустрэцца?

У наступным нумары, верагодна, будзе змешчаны адрас, нумар тэлефона службы знаёмстваў маладых і не вельмі маладых людзей, якія жадаюць стварыць мусульманскую сям'ю.

А пакуль што знаёмцеся са зместам песні, вучыце словы, а калі лянота вучыць словы, то і ніякая сям'я вас, відаць, не цікавіць. Але спадзяемся на добрае.

Агеньчыкі блішчаць у хаце Гульджемал —
прышлі дзяўчаты прасці кукаль.

На іх руках бранзалеты з перлаў і гранатаў,
але вельмі сумна — няма каханых.

За катэ ж мы выйдзем замуж, Гульджемал? —
пытаюць у яе дзяўчаты.

Хоць з перлаў і гранатаў на іх руках бранзалеты,
але вельмі сумна — няма каханых...

ТАТАРСКАЯ КУХНЯ. АЛАДКІ І БЛІНЫ

А л а д к і з прэснага цеста пякуць, калі трэба хутка прытатаваць сняданак. Аладкі можна есці са смятанай, маслам, варэннем, джэмам.

У місу памерам 2 — 3 літры упускаюць яйкі, кладуць цукар і старанна разбоўтваюць. Ліўць малако ці смятанку, кладуць соль, соду, пшанічную муку, замешваюць і пякуць аладкі. Цеста можа быць змяшана і на кіслым малаку. Аладкі смажаць з двух бакоў на патэльні у алею, масле, лоя да слабага паружавення.

На 0,5 кг пшанічнай мукі бяруць 3 шклянкі малака ці смятанкі, 2 — 3 яйкі, 1 — 2 сталовыя лыжкі цукру, 1/4 чайнай лыжачкі спажывной соды, масла, алея, лой і соль.

Б л і н ы, разлівання бліны, пякуць з цеста, радзейшага чым на аладкі. Можа быць дражджавое ці прэснае цеста. У дражджавое цеста для бліноў цукру і яец кладуць больш, чым у цеста для аладкаў. Прэснае цеста для бліноў замешваецца толькі на малаку без вады. Іншыя прадукты кладуць у той жа колькасці, што і у цеста для аладкаў, толькі соды трэба яшчэ менш.

Разагрэтую патэльню шмаруюць алеем, палонікам бяруць і ліўць цеста і даюць яму расцягчыся па усёй патэльні роўным тонкім сло-ем. Цёплыя бліны шмаруюць маслам, складаюць у чатыры столкі і падаюць на стол у плыткіх талерках.

У бліны можна загарнуць варання або абарвання яйкі, твораг, сечанае падсмажанае мяса. Смачныя такія бліны са смятанай, варэннем, джэмам.

Заўвага. Не забывайце сказаць гаспадыні дзякуй за сняданак, абед, падвечарак і вячэру. Ніколі не гаварыце, што ваша мама, бабуля, сястра, цёця, жонка або суседка гатуюць яшчэ смачней. Лепш скажыце, што ніколі не елі смачнейшай стравы, дык можа і самі сябе утаворыце, што і сапраўды так.

ЗМЕСТ

УСТУПНАЕ СЛОВА	3
ПА ПРОСЬБЕ СМІЛАВІЦКІХ ТАТАР	4
Я-СІН. СУРА З КУР"АНА . Надрукавана на арабскай мове арабскімі літарамі	5
Я-СІН. СУРА З КУР"АНА. Надрукавана на арабскай мове беларускімі літарамі	14
Я-СІН. СУРА З КУР"АНА. Перакладала на рускую мову В.Перахава	18
НЕКАТОРЫЯ МУСУЛЬМАНСКІЯ ІМЕНЫ. Падрыхтаваў І.Алексан- дравіч	25
ВАЖНАЯ ПАДВЕЯ У ЖЫЦЦІ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫШЧЫ. І.Канапацкі	26
РЭКАМЕНДАЦЫІ КАНФЕРЭНЦЫІ	30
ПІСЬМОВЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА СУСВЕТНЫЯ РЭЛІГІІ	32
МЯШАНЫЯ ШЛЮБЫ. С.Тутан-Бараноўскі	36
ГІСТОРЫЯ ДЗЯРЖАВЫ ІДЭЛЬ-УРАЛ. Г.Ісхакі	38
СЛЮВНІК ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА "ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫШЧЫ"	42
ПРОБНЫЯ АРТЫКУЛЫ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА "ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫШЧЫ"	49
АБ"ЯДНАНЫЯ АРАБСКІЯ ЭМІРАТЫ	49
АБУ ЛАХАБ	51
АДІ	51
АІЛІЯ. Ю.Бяляўскі	52
АХМАД	52
АХМАДЗІЯ. А.Мжэдзля	52
АЯТ	53
БАДР	53
ВІТАУТ. П.Бараўскі, А.Дубіньскі	54
ВОЛЬСКІ В. А.Гарэлік, З.Драздова	57
ВОСКІА. П.Бараўскі, А.Дубіньскі	58
ГЛОГЕР З. Г.Каханоўскі	60
КРЫЧЫНСКІ А. М.Канапацкі	61
СКЕМБІКЕ. Пераклаў з татарскай мовы І.Усманаў	63

КУРБАН-БАЙРАМ — СВЯТА АХВЯРАПРЫНАШЭННЯ. І.Канапацкі	64
ДЗЕВЯТАЕ МАЯ ПА-МУСУЛЬМАНСКУ А.Рашыд	65
ДЛЯ СТАЛІЦЫ СУВЕРЭННАЙ БЕЛАРУСІ ВЕЛЬМІ ПАТРЭБЕН ТАКІ КОМПЛЕКС	66
ПАБУДУЕМ САБОРНУЮ МЯЧЭЦЬ	68
КНІГА АБ БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАХ. І.Хауратовіч	70
БУДЗЬМА ШАНАВАЦЬ СВАЕ СВЯТА — ПЯТНІЦУ. Ф.Ібрагімава.	
З татарскай мовы пераклала Ф.Ахмадуліна	73
СТВОРАНА ПЕРШАЯ МУСУЛЬМАНСКАЯ АНІЧЫНА НА БЕРАСЦЕЙШЧЫНЕ.	
І.Варановіч	73
МУХАММ — МУСУЛЬМАНСКІ ЛАГЕР. Э.Канапацкая	74
УСПАМІНЫ ІБРАГІМА СМАЙКЕВІЧА	75
ПОМНЮ ТОЙ СТРАШНЫ ЧАС. Ф.Багдановіч	76
ВЕЛЬМІ ЦІКАВЫ ДАВЕДНІК. Я.Якубоўскі	77
Я ТУТ СЯРОД СВАІХ. С.Абязова	78
ТАТАРЫ І ТАТАРСТАН. Я.Якубоўскі	80
СЕСТРЫ-ПЕДАГОГІ. Апрацавала Р.Александровіч	81
ДАЙ БОГ, КАБ КОЖНЫ БЕЛАРУС ТАК МОЦНА ЛЮБІУ БЕЛАРУСЬ ...	
А.Бельскі	82
ИСЭНМЕСЕЗ — ДОБРЫ ДЗЕНЬ ! Р.Архіпава	84
КАЛІНІНГРАД І ТАТАРЫ-КАЛІНІНГРАДЦЫ. М.Абязова	85
БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛОУНІК. Склаў І.Меметаў	87
КРЫХУ ПРА САМАГА ЗНАКАМІТАГА. І.Саламевіч, Н.Камалят-дзінаў	92
СЯМЕЇНАЕ ВЫХАВАННЕ. КАЛЫХАНКІ. Р.Александровіч	96
ІУЛЬДЖАМАЛ. ТАТАРСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ. Падрыхтавала С.Абязова	98
ТАТАРСКАЯ КУХНЯ	100

ظَلَمَ إِلَهُ الظَّالِمِينَ

На вокладцы: ТА-АТУ АЛЛАГІ ТА-АТУ ВАЛІДЫ.
БУДЗЬ ПАКОРНЫМ АЛЛАГУ, БУДЗЬ
ПАСЛУШНЫМ БАЦЬКУ.

Рэдактарская група: І.Александровіч, Р.Александровіч,
В.Садыкава, Г.Фатыхава, Е.Фешчанка.

Сродкі на выданне "Байрама" ахвяравалі спадары
В.Станкевіч (Германія) і П.Сутэр (Швейцарыя)

БАЙРАМ

Татары на зямлі Беларусі

Квартальнік згуртавання татараў-мусульман на Беларусі
"Аль-Кітаб"

№ I — 2. 1993

Надрукавана ў Навагрудку